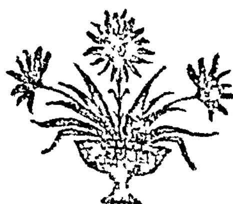
સાહેબે આ પુસ્તકની પ્રેસ કોપી જોઈ મને પ્રાક્કથન (પ્રસ્તાવના)
પણ જલદી લખીને તૈયાર કરી આપ્યું. આ રીતે પુસ્તક જલદી તૈયાર
કરી શકવામા મને સહાનુભૂત થનાર ઉપરોક્ત મહાશયોનો હું હાર્દિક
આભાર માનું છું

આ પુસ્તકમા શ્રી જિનાગમથી કંઈ પણ વિપરીત લખાયુ હોય
અગર પ્રેસ દોષ યા પ્રુફ સશોધનમાં દષ્ટિદોષથી કંઈ અશુદ્ધિ રહી
જવા પામી હોય તે માટે ત્રિવિધે ત્રિવિધે મિચ્છામિ દુક્કડ માગુ છું
આ વિષયના નિષ્ણાત પંડિતો મારી થયેલ ભૂલ અંગે મારું લક્ષ
ખેચવા અવશ્ય કૃપા કરે

જ્ઞાન પંચમી
વિ. સ. ૨૦૨૪
વીર સં. ૨૪૯૪

લિ
માસ્તર ખુબચંદ કેશવલાલ
સિરોહી (રાજસ્થાન)

પ્રાક્કથન

જૈન દર્શનના આદ્ય કથનાર સર્વજ્ઞો છે. સર્વને જાણે તે સર્વજ્ઞ કહેવાય છે. જિનનાથાધિન જ્ઞાન-વિજ્ઞાન નિશ્ચિત હોય છે. કોઈ પણ કાળે કોઈ પણ વ્યક્તિ તેઓના વચનોને નિસાર કે નિરર્થક સાબિત કરી શકે જ નહિ. જૈન સિદ્ધાંતોમાં તત્ત્વજ્ઞાનનો અજબ ખજાનો ભરપૂર ભરેલો છે. તેમાંય કર્મ અને તેના પ્રકારો, કર્મની સત્તા, ઉદય, ઉદીરણા, બંધ વગેરે ઘણુ જ ગૂઢ અને મર્મસ્પર્શી જ્ઞાન છે. વીતરાગ પ્રણીત જિનાગમ ચાર અનુયોગોમાં વહેંચાયેલું છે. દ્રવ્યાનુયોગ-ગણિતાનુયોગ-ચરણકરણાનુયોગ અને ધર્મકથાનુયોગ. આ ચારેય અનુયોગોનું જ્ઞાન-વિજ્ઞાન આત્માને કર્મ રહિત બનાવી સ્વસ્વરૂપને પ્રગટ કરવામાં પુષ્ટાવલંબન જેવું મહત્ત્વપૂર્ણ છે. તેમાંય દ્રવ્યાનુયોગનો વિષય સૂક્ષ્મ અને તીક્ષ્ણબુદ્ધિગમ્ય છે. પ્રાચીન કાળમાં મહા શ્રમણો પોતાના લાખોપૂર્વના આયુષ્યો આ દ્રવ્યાનુયોગના વિષયોના ચિંતવનમાં જ પસાર કરતા હતા. સર્વાર્થસિદ્ધ વિમાનના દેવો તેત્રીશ સાગરોપમનું લાંબુ આયુષ્ય પણ આ જ દ્રવ્યાનુયોગની વિચારણા અને ધારણામાં જ પસાર કરે છે. નયવાદ, નિક્ષેપવાદ, કર્મવાદ, વિવિધ પૌદ્ગલિક વર્ગણાની વિચારણા, દ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાય આદિ સર્વગુણ જ્ઞાન, તે દ્રવ્યાનુયોગના મહાસાગરમાં છલોછલ ભરેલું છે. અનંતજ્ઞાની પણ અમિત આયુષ્ય કથે છતાંય તે અનંતજ્ઞાનનો અમુક જ ભાગ કથી શકે છે. જાણે છે તેટલું કથી શકતા જ નથી. અભિલાપ્ય પદાર્થો કથ્યા છે એનાથી યે કેઈગુણા અનભિલાપ્ય પદાર્થો બાકી છે. અભિલાપ્ય

એટલે કથન કરી શકવા યોગ્ય અને અનભિલાપ્ય એટલે કથન નહીં કરી શક્વા યોગ્ય.

"આ જૈનદર્શનનું પદાર્થ વિજ્ઞાન" નામનું પુસ્તક બહાર પડે છે. એ પુસ્તકની મૂળ કોપી મને મળી હતી અને તત્ત્વપ્રેમી તથા સુજ્ઞ માસ્તર શ્રી ખુબચંદભાઈએ એનું પ્રાક્કથન લખવા મને પ્રેર્યો. જો કે આવા તત્ત્વના ચર્ચામય ગ્રંથનુ પ્રાક્કથન લખવામાં ઘણો જ સમય જોઈએ, પરંતુ છાપવાનું કામ ત્વરાએ ચાલુ હોવાથી મે સિંહાવલોકન વૃત્તિથી આ પ્રાક્કથન આલેખ્યું છે. મ્હારે પહેલાં જણાવી દેવું જોઈએ કે અધ્યાત્મપ્રેમી શ્રી ખુબચંદભાઇના લેખો ઘણા વખતથી હું અનેક પત્રોમા વાંચી રહ્યો હતો. તેમના લેખો એટલે તત્ત્વજ્ઞાનનાં સરોવરો ! તેમના લેખો એટલે વાક્યે વાક્યે શબ્દે શબ્દે જિનદર્શનની અડગ શ્રદ્ધાનું, ઉંડા જ્ઞાનાભ્યાસનું દર્શન. આજ સુધીમાં તેઓએ મૂર્તિપૂજાને શાસ્ત્રોક્ત સાબિત કરતો એક અવલોક્નીય ગ્રંથ બહાર પાડ્યો છે. તેમજ કર્મના વિષયને લગતુ પણ "જૈન દર્શનનો કર્મવાદ" નામનું એક અપૂર્વ પુસ્તક તેઓશ્રીએ લખી પ્રકાશીત કર્યું છે. અને વર્ત્તમાન અણુવિજ્ઞાનની સામે લાલબત્તી ધરતું "શ્રી જૈન-દર્શનના અણુવિજ્ઞાનની મહત્તા" નામનું પુસ્તક પણ હમણાં જ પ્રસિદ્ધ કર્યું છે. આ પદાર્થવિજ્ઞાનનું અતીવોપયોગી પુસ્તક પણ તેઓ નિઃસ્વાર્થ ભાવથી, જનોપકાર બુદ્ધિથી પ્રગટ કરી રહ્યા છે. આજે જૈન સમાજમાં વિદ્વાનો અને તત્ત્વજ્ઞાનના જિજ્ઞાસુઓ આવા પુસ્તકોની ખૂબ જ મહત્તા અને ઉપયોગીતા સમજે છે અને આ પુસ્તકોને ખૂબ જ ચિંતન-મનન અને નિદિધ્યાસન પૂર્વક વાંચે છે. આવાં પુસ્તકો લખનારા અધ્યાપકો જૈન સમાજમાં વિરલ છે. તેવી જ રીતે રસપૂર્વક સમજવાવાળા અને વાચવાવાળાઓ પણ ઘણી જ અલ્પ સંખ્યામાં છે. છતાં વિદ્વદ્ભોગ્ય વિષયને પણ બાળભોગ્ય શૈલિમાં લખી શકવાની આ લેખકની કળા, જિજ્ઞાસુઓને અવશ્ય સંતોષદાયક થશે.

આ પ્રગટ થતા ગ્રંથમા જુદા જુદા વિષયો પર તેર પ્રકરણો
છે અને પ્રત્યેક પ્રકરણોમા જૈન સિદ્ધાંતના પ્રતિપાદનમાં જૈનસિદ્ધાંતનું
રક્ષણ પણ જ કાળજીપૂર્વક કરેલુ છે લેખકના લખાણથી એટલુ
તો સ્પષ્ટ સમજાય છે કે લેખક પોતે જૈન સિદ્ધાંતની અજબ શ્રદ્ધા
ધરાવે છે અને દરેક પ્રકરણોમા આધુનિક યુગના સ્ખલિત શ્રદ્ધાળુઓને
દૃઢ બનાવવા પુન પુન પ્રયાસ કરેલો છે

દ્રવ્ય મિમાસા નામે પહેલા પ્રકરણમા જિનકથિત દ્રવ્યોને
વિસ્તારથી ચર્ચ્યો છે તેમ જ સૈદ્ધાંતિક પ્રમાણો બુદ્ધિગમ્ય તર્કો
અનુમાનો અને કલ્પિત દૃષ્ટાંતોથી અદૃશ્ય દ્રવ્યોને પણ માનવા જ
પડે એ માટે દૃઢ પ્રયત્ન આદર્યો છે

ગુણ અને પર્યાય નામે બીજા પ્રકરણમા શુદ્ધ અને અશુદ્ધ
પર્યાયોની ઊંડી વિચારણા દર્શાવી છે અને આમા શુદ્ધ પર્યાયો
ક્યારે કહેવાય ? શાથી ? એ વિષય ઘણો જ રસીક અને લોકપ્રિય
આલેખ્યો છે

ઈશ્વર જગતનો કર્તા નથી એ ત્રીજા પ્રકરણમાં આત્મા જ
કર્મનો કર્તા છે ભોક્તા છે અને હર્તા છે એ વિષયો યુક્તિપુરસ્સર
ચર્ચ્યો છે ઈશ્વરને કર્તા માનવાથી રાગ-દ્વેષના કીચડથી ઈશ્વર કેવો
દૂષિત કરે છે એ વિષયો ખૂબ જ અવલોકનીય છે

પુદ્ગલ સ્વરૂપ વિચાર નામે ચોથા પ્રકરણમા પરમાણુવાદનુ
સત્ય જ્ઞાન અને પુદ્ગલોનુ સામર્થ્ય તેમજ પુદ્ગલો કેવા ? કેટલી
જાતના ? કેવી રીતે સંયુક્ત બને છે ? કેવી રીતે વિખૂટા પડે છે ?
એ બાબતો ઘણી જ સુંદર લખાયેલી નજરે પડે છે આ પ્રકરણ
વાંચના આજના વધતા વિનાશક ભૌતિક વિજ્ઞાન પ્રતિ કોઈ જાતનો
મોહ જ નહિ રહે

"શબ્દ-અંધકાર અને છાયા" નામે પાંચમુ પ્રકરણ પણ પુદ્ગલોની વિશેષ માહિતી દર્શાવવા સાથે જિનેશ્વર પરમાત્માના જ્ઞાનની વિશિષ્ટતા બતાવે છે. આજે જે અંશોની વૈજ્ઞાનિકો દ્વારા સાબિતીઓ થઈ રહી છે, તે જ્ઞાન હજારો વર્ષ પહેલાંનું જૈનાગમોમાં સમાએલું છે. એવુ સ્પષ્ટ દેખાઈ આવે છે.

"આતપ ઉદ્યોત-પ્રભા" આ છઠ્ઠું પ્રકરણ પણ પુદ્ગલોના ભિન્નભિન્ન પ્રતિકોને જ દર્શાવે છે.

"સૂક્ષ્મ પૌદ્ગલિક જથ્થાઓનુ વિશ્વમાં અસ્તિત્વ" આ પ્રકરણમાં વિશ્વના ચરમ નયનથી નહી દેખી શકાતાં એવા પુદ્ગલોના સંઘાતોનું વર્ણન કરાયું છે આવા પુદ્ગલોને અતીન્દ્રિય જ્ઞાનીયો જ દેખે છે, કથે છે આ વિષયને તર્કથી ઘણો જ મજબૂત અને સમજવા જેવો મનોરંજક બનાવ્યો છે.

"સુખ પ્રાપ્તિની સમજમા ભૌતિક વૈજ્ઞાનિકોની ભ્રમણા" નામે આઠમુ પ્રકરણ આજના યુગવર્તીઓને ખૂબ જ માર્ગદર્શન કરાવે છે. ચારે બાજુ નાસ્તિકતાના નગારાં ગગડે છે. વિષમ કાળની વિષમયી હવા પ્રસરી રહી છે. માત્ર તુચ્છ અને ક્ષણિક સુખોને પ્રધાનસ્થાન આપીને જે ભ્રમજાલમાં જગત મૂંઝાયુ છે-ફસાયું છે, તેનો નિસ્તાર કરવા આ પ્રકરણ ધ્યાનથી વાંચવા વિચારવા જેવું અમોલ છે.

"કાર્યોત્પત્તિમા પાંચ સમવાય કારણો" નામે નવમું પ્રકરણ તે જૈનસિદ્ધાતના પાયાના જ્ઞાનને સમજાવે છે. કોઈપણ કાર્ય થાય છે, તેની પાછળ આ પાચકારણો જ નિમિત્તભૂત છે. એમાં એકપણ કારણનો અભાવ હોય તો કાર્યનિષ્પત્તિ થતી નથી. આ વિષયને ઘેરો સમજાવ્યો છે. અકાટય દલીલોનો દરીયો જ અહીં ઉભરાયો છે.

"પ્રારબ્ધ અને પુરુષાર્થ" નામે દશમું પ્રકરણ ખૂબ જ

મનનીય છે આજે ઘણા લોકો આની ચર્ચા કરતા હોય છે અને એકના જ ધર્મમા પડી જાય છે તેવાઓએ આ પ્રકરણ વાચવાથી ઉભયની આવશ્યકતાનો ખ્યાલ તેમને સહજ સમજાઈ જાય છે

બાહ્ય અને અભ્યતર પુરૂષાર્થ " આ અગિયારમુ પ્રકરણ બતાવે છે કે બાહ્ય જે પુરષાર્થ થાય છે એ તો એક અધીનતાના માર્ગમા વાળુ છે અભ્યતર પુરૂષાર્થ જ ફળદાયી બને છે એવુ નિશ્ચિત થાય છે

આધ્યાત્મિક વિકાસક્રમ નામે બારમુ પ્રકરણ આત્માને ચડવાની સોપાનશ્રેણીની સમજ પાડે છે આ ગુણસ્થાનોનો આરોહ ક્રમના આમા કેવી શુદ્ધ પરિણતિ પામે છે ? વિગરે સ્પષ્ટ સમજાવાયુ છે

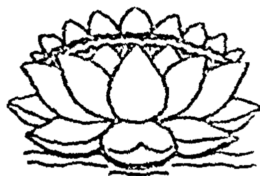
ભાવ પચક નામે તેરમુ પ્રકરણ તો આત્માનુ અસલ સ્વરૂપ અને શુદ્ધદર્શન કરાવતુ જાય છે

આ સર્વ પ્રકરણો ખૂબ જ ઉન્ડાણથી લખાયેલા છે જે વાચના વાચક મહાશયો એની મહત્તા સહજ સમજી શકે

આવા લેખકો સાચે જ જૈન સિદ્ધાન્તના અભ્યાસી વિચારકો જ છે જો કે આજે લખકોનો રાફડો ફાટ્યો છે પણ એ લેખકોમા ઘણા ખરા તો માત્ર બાહ્ય બગ સાત્વિક લખનારા અને માત્ર મનોરજનને જ પીરસી સસ્તી કીર્તિ કમાવા જ મથી રહ્યા છે પણ આવા મર્મસ્પર્શી ઊંડા સિદ્ધાન્તવાદી લેખકો સાચે જ વિરલ છે ઓછા જ છે તો મારી અતઃકરણની શુદ્ધ કામના જાહેર કરૂ છુ કે આવા લેખકોને સારા સ્થાને શોધીને મુખ્યાનિમ મ જૈનસાહિત્યને વિપુલ પ્રમાણમા પ્રચારવુ જોઈએ અને ઘરે ઘરે ઉત્તમ પુસ્તકોને રસ લેતા કરવા જોઈએ જેથી ઉડી શ્રદ્ધા કે ઉંડુ જ્ઞાન તેનાથી બની જાય.

અધ્યાપક ખુબચંદભાઈ શાહ શિરોહીમાં વિદ્યાર્થીઓને ચૌદ વર્ષથી ધાર્મિક જ્ઞાનની રસલ્હાણ કરી રહ્યા છે. તેઓ આવા અનેક ગ્રંથો પ્રગટ કરીને સમાજને શ્રદ્ધાના રંગમાં રંગીન બનાવે એવી શુભેચ્છા.

જૈન ઉપાશ્રય	લિ૦
પીંડવાડા (રાજસ્થાન)	કવિકુલકિરીટ સ્વર્ગસ્થ પ૦ પૂ૦ આચાર્ય
બેસતુ વર્ષ	દેવશ્રી વિજય લબ્ધિસૂરીશ્વરજી પટ્ટાલંકાર
વિ૦ સ૦ ૨૦૨૪	આ૦ વિજયભુવનતિલકસૂરિ.

અજોડ વ્યાખ્યાતા પ્રખર વિદ્વાન દક્ષિણદેશોદ્ધારક જૈનાચાર્ય
શ્રીમદ્ વિજયલક્ષ્મણસૂરીશ્વરજી મહારાજ

દક્ષિણ દેશોદ્ધારક મહાન શાસન પ્રભાવક
જૈનાચાર્ય શ્રીમદ્ વિજયલક્ષ્મણસૂરીશ્વરજી
મહારાજનું ટુંક જીવનદર્શન

જૈન જૈનેતર સમાજમાં ભાગ્યે જ કોઈ એવુ હશે કે જે પ્રખર વિદ્વાન જૈનાચાર્ય શ્રીમદ્ વિજયલક્ષ્મણસૂરીશ્વરજી મહારાજના નામથી પરિચિત નહિ હોય

પ્રતિભાશાળી વ્યક્તિત્વ, ગૌરવર્ણી ભવ્ય મુખાકૃતિ અને ચમકતાં નયનોને લીધે તેઓ પ્રથમ દર્શને જ સહુનુ આકર્ષણ કરે છે અને મસ્તક નમવા ફરજ પાડે છે.

તેમની વાણીમા ગભીર મધુરતા છે, તે સાથે સૌજન્ય તથા સહૃદયતાનો પણ સુદર સયોગ છે વળી તેમનું હૃદય સાધુ–જનોચિત સરલતા, ઉદારતા અને પ્રસન્નતાથી પરિપૂર્ણ છે. એટલે તેમનો થોડો સહવાસ પણ આગતુકના મન પર ભારે અસર કરનારો નીવડે છે.

આજે બહોંતેર વર્ષનું વય હોવા છતાં તેઓ એક યુવાન જેવો ઉત્સાહ ધરાવે છે અને શાસનસેવાનાં કાર્યોમાં નિરતર અપ્રમત્તભાવે મચ્યા રહે છે.

તેમનુ વકતૃત્વ અત્યત પ્રભાવશાળી છે. તે કઠોરતાને કોમળતામાં પલટી શકે છે. કૃપણતાને ઉદારતામા ફેરવી શકે છે અને કુટિલતાનું સરળતામા પરિવર્તન પણ સરળતાથી કરી શકે છે. ભારત વર્ષનાં

તેમણે ધાર્મિક અભ્યાસ શરૂ કર્યો, તેમાં વૈરાગ્યનો વિશેષ રંગ ચઢતો જ રહ્યો. આખરે વિ. સ. ૧૯૭૦ માં સિકંદરાબાદ આગ્રા ખાતે તેમણે ભવતારિણી ભાગવતી દીક્ષા ગ્રહણ કરી અને મુનિ શ્રી લક્ષ્મણવિજયજી બન્યા

તેમની સ્મરણશક્તિ સતેજ હતી. વળી હૃદયમાં વિદ્યાઉપાર્જનનો અનેરો ઉમગ હતો એટલે શાસ્ત્રાભ્યાસ સારી રીતે થવા લાગ્યો. તેઓ ધર્મશાસ્ત્રના ઊડા અભ્યાસી બન્યા. જિનાગમો, વ્યાકરણ, ન્યાય, જ્યોતિષ તથા મત્રશાસ્ત્રમાં પ્રવિણ બન્યા. તે સાથે તેમણે ઉપદેશ આપવાની કળા પણ હસ્તગત કરી તેમા ખૂબી એ હતી કે વિષય ગમે તેવો કઠીન હોય તો પણ તેને સરલ, સુરમ્ય બનાવી દેવો. તેમણે થોડાં વર્ષો પહેલાં મુંબઈ શહેરમા આત્મા-કર્મ અને ધર્મ પર જે વ્યાખ્યાનો આપ્યાં હતાં અને જે ગ્રન્થસ્થ બની આત્મતત્ત્વ વિચારના બે ભાગરૂપે પ્રગટ થયેલા છે, તે આ વસ્તુનું પ્રબળ પ્રમાણ છે.

તેઓશ્રીના પૂ ગુરુદેવ વિજયલબ્ધિસૂરીશ્વરજી મહારાજે તેમને સં. ૧૯૯૧ મા ગણીપદ, ૧૯૯૨ માં પંન્યાસપદ, ૧૯૯૩ માં ચૈત્ર વદ પાંચમના દિવસે આચાર્યપદ અર્પણ કર્યું હતું તે વખતે શિહોર (સૌરાષ્ટ્ર) મા ભવ્ય અને મહાન મહોત્સવ ઉજવાયો હતો. તે દિવસથી તેઓ જૈનાચાર્ય શ્રી વિજયલક્ષ્મણસૂરીશ્વરજી મહારાજ તરીકે પ્રસિદ્ધ થયા અને આજે તો એ નામ હજારો હોઠે ચઢી ખૂબ જ લોકપ્રિય બની ગયું છે. તેમણે સૂરિમંત્રની પાચે પીઠો વિધિસહિત સિદ્ધ કરેલી છે.

સૂરીશ્વરજીનુ વ્યક્તિત્વ વિરલ છે. અનેક મનુષ્યોમાં ભાગ્યે જ જોઈ શકાય તેવું છે તેમનામા પાંડિત્યનો પ્રકાશ છે. મુત્સદ્દીની કુનેહ છે. સાધુતાની સુવાસ છે

મદારી મોરલી વગાડીને મૃગસમૂહને મુગ્ધ કરી શકે છે, તેમ ...શ્વરજી પોતાની અસાધારણ વક્તૃત્વ કળા વડે મોટા મોટા માનવ- ... ડોલાવી શકે છે અને તેમને મંત્રમુગ્ધ બનાવી શકે છે.

તથા અગ્રેસરોએ સન્માનપત્રો અર્પણ કર્યાં છે અને ભાવભરી અંજલિઓ સમર્પિત કરી છે.

સંવત ૨૦૨૧ મા તેઓશ્રીના નેતૃત્વમાં તેઓશ્રીના વિદ્વાન શિષ્ય શતાવધાની પૂ. પં. શ્રી કીર્તિવિજયજીગણિવરે (હાલ આચાર્ય શ્રી કીર્તિચંદ્રસૂરીજી) અવધાનના પ્રયોગો કરી રાજનગર (અમદાવાદ)ની શિક્ષિત જનતાને દિગ્મૂઢ કરી દીધી હતી. પંદર હજાર સ્ત્રી–પુરુષોની જંગી મેદની જે વખતે જમા થઈ હતી.

તેમણે દક્ષિણમાં દૂર સુધી વિચરીને જે ભવ્ય લોકોપકાર કર્યો છે, તે માટે તેમને ત્યાના સંઘોએ દક્ષિણદીપક અને દક્ષિણદેશોદ્ધારકની પદવીઓથી વિભૂષિત કર્યા છે. જ્યાં ક્લેશ કંકાસની તથા કુસંપની હોળી સળગતી હતી ત્યાં શાંત–સમતા અને સંપના ફુવારા ઉડતા કર્યા છે.

તેઓ એક સમર્થ વિદ્વાન ગણાય છે. વાદવિવાદમાં તેઓ એક્કા છે તેમની તર્કશક્તિ ભલભલા વાદીના મદને ઉતારી નાંખે તેવી ઓજસ્વી અને તેજસ્વી છે. પોતાના સિદ્ધાંતમાં તેઓ દૃઢ અને મજબૂત છે. એટલું જ નહિ પણ સિદ્ધાતની રક્ષા ખાતર દરેક રીતે તેઓ ભોગ આપવા તૈયાર રહે છે. તેઓ નામાંકિત હોવા છતાં પણ તેમને નામનાની પડી નથી. નિંદા–ટિકા જેવા નિંદ્ય તત્ત્વોથી સદા તેઓ દૂર રહે છે. તેમની વ્યાખ્યાનશૈલી ઘણી ગંભીર–સચોટ અને અત્યંત અસરકારક છે.

તેઓશ્રીના ઉપદેશથી મ્હૈસુર નરેશ, ભાવનગર નરેશ, જામનગર નરેશ, ઈડર નરેશ, સાંગલી નરેશ, મીરજ નરેશ, નોખા નરેશ, દેલવાડા નરેશ, વગેરે રાજવીઓ તથા ભૂતપૂર્વ ગવર્નરજનરલ ચક્રવર્તી રાજગોપાલાચારી, શ્રી શ્રીપ્રકાશ ભૂતપૂર્વ ગવર્નર, મદ્રાસરાજ્યના રીલીજીયન ખાતાના અને એન્ડોમેન્ટ ખાતાના પ્રધાન શ્રી વેંકટસ્વામી નાયડુ,

મદ્રાસ રાજ્યના ડેપ્યુટી સ્પીકર શ્રી ભક્તવત્સલમ્ મદ્રાસ રાજ્યના ઉદ્યોગમંત્રી શ્રી સુ કૃષ્ણરાવ મૈસુર રાજ્યના વિદ્યામંત્રી શ્રી હનુમતય્યા મૈસુર કોંગ્રેસના પ્રમુખ શ્રી ચન્નૈયા મૈસુર રાજ્યના વિદ્યામંત્રી એ જી રામચન્દ્રરાવ ભારત સરકારના ઉદ્યોગપ્રધાન શ્રી કે સી રેડ્ડી શ્રી ગોપાળ રેડ્ડી મેજરજનરલ કરીઅપ્પા વગેરે જૈનધર્મ પ્રત્યે સદ્‌ભાવવાળા બન્યા છે આ રીતે સહવાસમા આવીને જૈનધર્માનુરાગી બનેલા નાના અધિકારીઓ વળી ડોક્ટરો પ્રોફેસરો શિક્ષકો વગેરેની સખ્યા ઘણી મોટી છે તેઓશ્રીની ઓજસ્વી વ્યાખ્યાનશૈલિથી એ સર્વ ખૂબ જ પ્રભાવિત બન્યા છે

વિ સ ૨૦૨૨ નુ ચાતુર્માસ રાજસ્થાન સિરોહીમા થતા તેઓશ્રીના પ્રભાવક પ્રવચનો શ્રવણ કરવા જૈનો અને અજૈનોની હટ જામતી હતી ઘણી મોટી સખ્યામા એજ્યુકેટેડ વર્ગ શ કા-સમાધાન કરી ધર્મપ્રેમ અનુરાગી બન્યા હતો સિરોહીની સ્થાપના બાદ પ્રથમ વાર જ સામાચારમો સ્ત્રી-પુરુષો ઉપધાન તપની આરાધનામા જોડાયા હતા ઉપધાનની પ શ્રી કીર્તિવિજયજી ગણિવર ને જૈનસઘની વિનતીને માન આપી । મ ખાવાનાર જનરૂપજીના વિરાગ ૫ ાગણુમા સાતથી આઠ હજાર સ્ત્રી-પુરુષોની પ્રચડ મેદની વચ્ચે આચાર્યપદવીથી વિભૂષિત કરવામા આવ્યા હતા પાલીતાણાનો ભવ્ય મનાતી સમારમ બાદ સ્ત્રી-પુરુષોએ સજોડે લીધેલ બ્રહ્મચર્ય મન એકોએ લીધેલ બારવ્રતાદિ ઇત્યાદિ અનેક શુભ કાર્યો આ આચાર્યશ્રીજીની શુભનિશ્રામા થતા હતા સિરોહીના જૈન સઘે આ બધા કાર્યોમા લગભગ અઢીથી ત્રણ લાખ રૂપીઆનો સદ્‌વ્યય કર્યો હતો આ રીતે સિરોહીના ચાતુર્માસમા જૈનશાસનની અપૂર્વ પ્રભાવના થવા પામી હતી

તેઓશ્રી જ્યા-જ્યા વિચરે છે ત્યા શાસનની અપૂર્વ ઉન્નતિ અને જયપતાકા ફરકે છે

જૈન દાર્શનિકોએ કહ્યું કે તીવ્ર પ્રયત્નથી પ્રેરિત શબ્દ-પ્રવાહ અતિ અલ્પ ટાઈમમાં પણ લોકાન્ત સુધી પહોંચી જાય છે. જ્યારે વિજ્ઞાન અનુસાર શબ્દની ગતિ દર એક સેકન્ડે ૧૧૦૦ ફુટ છે. શબ્દ પ્રવાહની ગતિસંબંધમાં જૈન દર્શન અને વિજ્ઞાનમાં આટલો માન્યતા ભેદ છે. તો પણ સેંકડો માઈલ છેટેથી રેડિયો સ્ટેશન પરથી આવતો કાર્યક્રમ તેજ ક્ષણે આપણને સંભળાય છે, તેનું કારણ વિજ્ઞાન એ બતાવે છે કે રેડિયો સ્ટેશન પર અવાજનાં મોજાંનું વિદ્યુત-ચુંબકીય મોજાંમાં રૂપાંતર થાય છે. એટલે તેની ઝડપ એક સેકન્ડના ૧,૮૬૦૦૦ માઈલની થાય છે. તેથી તત્ક્ષણ તે મોજાં આપણા રેડિયો સેટ પર ઝીલાય છે. ત્યાં તેમનું પાછું અવાજમાં રૂપાંતર થાય છે. અર્થાત્ માઈક્રોફોન, રેડિયો આદિ યંત્રોમાં શબ્દ તરંગો વિદ્યુત્પ્રવાહ સ્વરૂપે પરિવર્તિત બની આગળ વધે છે, અને લક્ષ્ય સ્થાન પર તે વિદ્યુત પ્રવાહ, ફરી શબ્દતરંગોના રૂપમાં પરિણત બની આપણને સંભળાય છે.

વર્તમાન વિજ્ઞાનની આ હકીકત તથા ઓસ્ટ્રેલીઆના આદિવાસીઓની સંદેશાવાહકની હકીકત તે, વર્તમાન વૈજ્ઞાનિક ક્ષેત્રમાં પરમાણુવાદનો જન્મ થયા પહેલાં પણ જૈન દર્શન કથિત, એક ઠેકાણાથી ઉત્પન્ન થઈ દૂર દૂર ફેલાતા શબ્દના તરંગોને વચમાં વચમાં પણ અમુક સાધનો દ્વારા શ્રોત્રેન્દ્રિય ગ્રાહ્ય બનાવી શકવાની હકીકતને સત્યસ્વરૂપે પૂરવાર કરવાવાળી છે.

જૈન દર્શન કહે છે કે જીવોની વાણી દ્વારા બોલાતા

છે. અને તે અમુક દૂર ગયા બાદ ભેદાય છે. ભેદાએલાં તે ભાષાદ્રવ્યો સંખ્યાતા યોજન સુધી જઈને શબ્દ પરિણામનો ત્યાગ કરે છે. જેથી ત્યારબાદ તેનું શબ્દ સ્વરૂપે અસ્તિત્વ રહેતું નથી. અને જે આરોગ્યાદિ ગુણયુક્ત અને તથાવિધ આદર-ભાવથી તીવ્ર પ્રયત્નવાળો વક્તા તો ભાષા દ્રવ્યોને ગ્રહણ કરવાના અને મૂકવાના પ્રયત્નમાં અનેક ખંડ કરીને મૂકે છે, તે વક્તા પ્રથમથી જ જે ભાષાદ્રવ્યોને મૂકે છે, તે સૂક્ષ્મ અને ઘણાં હોવાથી ઘણાં અન્ય દ્રવ્યોને વાસિત કરે છે. અર્થાત્ ઠેઠ ચૌદ રાજલોકના અંત સુધી રહેલ ભાષાવર્ગણાના પુદ્ગલો ઉપર તે બોલાયેલા શબ્દોની અસર થાય છે. એટલે જેમ પાણીમા એક ઠેકાણેથી ઉત્પન્ન થયેલો તરંગ નવા તરંગ ઉપજાવે છે, તેમ અહિં પણ ભાષાના તરંગો થઈને લોકાન્ત સુધી ફેલાય છે. અને ફેલાયેલાં તે ભાષાના તરંગો પૈકી કેટલાક તરંગો ઓછામા ઓછા બે સમય સુધી તથા વધુમાં વધુ અસ-ખ્યાતા સમય સુધી પણ ભાષાપણે રહે છે.

અહિં પ્રશ્ન એ ઉદ્ભવે છે કે તીવ્ર પ્રયત્નવાળા વક્તાએ છોડેલા ભાષા પુદ્ગલો ઠેઠ લોકાન્ત સુધી ફેલાતાં હોવા છતાં પણ વક્તાની નજીકમાં રહેલાને જેમ સંભળાય છે, તેમ બ્રહ્માંડમા સર્વને કેમ સંભળાતાં નથી? તેનું સમાધાન એ છે કે જીવને શ્રોત્રેન્દ્રિય દ્વારા જઘન્યથી અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગથી આવેલા શબ્દ સંભળાય છે, અને ઉત્કૃષ્ટથી, નહિં છેદાએલાં–અવ્યવહિત–અન્ય શબ્દો વડે અથવા વાયુ વગેરેથી જેની શક્તિ હણાઈ નથી એવાં બાર

બનેલો માન્યો. પરંતુ શબ્દરૂપે થયેલું પરિણમન તો શબ્દ પ્રવાહ શરૂ થયો ત્યારથી ચાલુ જ હોય છે. તે પરિણમન નષ્ટ થતું નથી. પરંતુ તેમાં તીવ્ર–મંદપણું થવા પામે છે. મન્દ પરિણામની અવસ્થાને પ્રાપ્ત શબ્દ પુદ્ગલમાં શ્રોત્રજ્ઞાન ઉત્પન્ન કરવાનું સામર્થ્ય રહેતું નથી. પરંતુ સાધન દ્વારા તેમાં તીવ્રતા આવતાં તે શ્રોત્રજ્ઞાન ઉત્પન્ન કરવાની યોગ્યતાવાળો બની જાય છે.

શબ્દને શ્રોત્રેન્દ્રિયગ્રાહ્ય તો એટલા માટે જ કહ્યો છે કે તેના અસ્તિત્વનો સ્પષ્ટ બોધ તો શ્રોત્રેન્દ્રિયથી જ થાય છે. શબ્દ પુદ્ગલોમાં રૂપ, રસ, અને ગંધ એટલાં બધાં સૂક્ષ્મ છે કે તેને ઇન્દ્રિયો અનુભવી શકતી નથી. તો પણ તેનો સ્પર્શ તો ઈન્દ્રિયને અનુભવાય છે. સાંભળવાની શક્તિ-ધારક દરેક પ્રાણીને આખા શરીરે તે શબ્દ સ્પર્શે છે, અને તેના સ્પર્શ દ્વારા શારીરિક અનુકુળતા યા પ્રતિકુળતા અનુભવાય છે. છતાં પોતાને સ્પર્શતો પદાર્થ તે શબ્દ જ છે, એવો ખ્યાલ તો તે પ્રાણીઓને શ્રોત્રેન્દ્રિયથી જ આવી શકે છે. માટે જ તેને શ્રોત્રેન્દ્રિયગ્રાહ્ય કહ્યો છે. શ્રોત્રેન્દ્રિયરહિત પ્રાણીને સ્પર્શતા શબ્દ પુદ્ગલો દ્વારા, શબ્દનો ખ્યાલ પેદા થઇ શકતો નથી તો પણ શારીરિક અનુકુળતા યા પ્રતિકુળતા તો અનુભવી શકાય છે.

જોરદાર ધ્વનિથી કાનના પડદાનું તૂટી જવું, માથામાં સખત દુઃખાવો યા કંટાળો પેદા થવો, મેઘની ભયંકર ગર્જનાથી અગર કોઈ તેવા અન્ય ધ્વનિથી ગર્ભિણી સ્ત્રીઓના

કોઈ વિશેષ ધ્વનિથી તમામ સેનાનો સંહાર થઈ શકે
વાની હકિકત આજે કેટલાકને આશ્ચર્યજનક લાગે એવી છે.
પરંતુ પ્રબળ ધ્વનિ દ્વારા શત્રુસેનાનો સંહાર થઈ શકે તેવા
ધ્વનિનો આવિષ્કાર કરવાનો પ્રયત્ન આધુનિક વૈજ્ઞાનિકોએ
પણ પ્રારંભ્યો છે. અંબાલા (પંજાબ)થી પ્રકાશિત ૭ માર્ચ
૧૯૫૨ ના દૈનિક પત્રક (Tribune) માં 'સેના સંહારનું
નવીન શસ્ત્ર' શિર્ષક લંડનના એક સમાચાર અંગ્રેજી ભાષામાં
છપાયા હતા. તે અંગ્રેજી લેખનો સાર નીચે મુજબ હતો.
'શું ! ધ્વનિ દ્વારા સેનાનો સંહાર થઈ શકે છે? એ એક
પ્રશ્ન છે. તેના ઉપર આજના યુદ્ધ વૈજ્ઞાનિકો તર્ક-વિતર્ક
કરી રહ્યા છે. મનુષ્યના કાનોની સ્વરતંત્રીયોની શક્તિ બહા-
રના તીવ્ર ધ્વનિ તરંગથી મૃત્યુકારી સિદ્ધ થઈ શકે છે તેમાં
લેશ માત્ર સંદેહ નથી. પરંતુ તમામ સેનાને ધ્વનિ તરંગો
દ્વારા નષ્ટ કરી શકાય એવા મશીન પણ શું તૈયાર કરી
શકાય છે?

આ પ્રમાણે ગતયુદ્ધમા તીવ્ર ધ્વનિ તરંગોની મૃત્યુ-
કારક શક્તિ ઉપર વિચાર કરાયો હતો. અને એક અમેરિકી
પત્રિકા અનુસાર તો એક અંગ્રેજે અતિધ્વનિકારક મશીનનો
નમૂનો પણ તૈયાર કર્યો હતો. તે મશીન એવું હતું કે સેનાનો
નાશ કરી શકાય.

અમેરિકી વૈજ્ઞાનિકોએ એક એવી ખોજ તો કરી લીધી
છે કે સાધારણ તીવ્ર ધ્વનિતરંગ પણ ઉંદર તથા ટિડ્ડીઓ
માટે મૃત્યુકારક છે. એક અમેરિકી કોલેજમાં સમ્પાદિત

રસાયનશાળાના પરિક્ષણોથી હાલમા જાહેર કરાયુ છે કે તીવ્ર ધ્વનિમારક કિરણો પશુઓના સ્નાયુઓના ટુકડે ટુકડા કરી શકે છે, અને શરીરના તાપમાનને ૧૪૦ ડિગ્રી સુધી વધારી શકે છે વૈજ્ઞાનિકોને એક એ પણ પત્તો લાગ્યો છે કે જો અત્યન્ત તીવ્ર કિરણો પશુના રૂવાટાને સ્પર્શ કરે તો એટલી બધી ગરમી થઈ જાય છે કે પશુઓના શરીરની પ્રોટીન ચીજી જાય છે એક અમેરિકને અન્વેષણ કર્યુ છે કે પ્રતિ સેકન્ડે દશ લાખવાર કમ્પની ધ્વનિથી હીનના ટુકડે ટુકડા થઈ શકે છે એટલે તીવ્ર ગતિના ધ્વનિ તરંગો પ્રાણીમાત્રના માટે ખતરનાક સિદ્ધ થઈ શકે છે તેમા કઈ પણ સંદેહ નથી ’

આધુનિક વૈજ્ઞાનિકોની સમજમા શબ્દના મોજાની પ્રક્રિયા એવી છે કે તળાવના સ્થિર પાણીમા જેમ પથ્થર નાખીયે અને તેમા નાના મોજા ઉત્પન્ન થાય, તેમ આપણે બોલીયે કે બીજો કોઈ અવાજ થાય ત્યારે હવામા મોજા ઉત્પન્ન થાય છે આ અવાજના મોજા સેકન્ડની ૨૦ થી ૨૦,૦૦૦ ફ્રીક્વન્સી લેતા હોય ત્યા સુધી કાન તેને પકડી શકે છે, પણ એથી વધુ કે ઓછા વેગની ફ્રીક્વન્સી હોય તો એ મોજાઓ આપણા કાન માટે અશ્રાવ્ય બને છે કુતરા, ઉંદર વગેરે કેટલાક જતુઓ એ અવાજ સાભળીને ડરે છે, અને ત્રાસે છે સેકન્ડની ૨૦,૦૦૦ થી પણ ઘણી વધુ ફ્રીક્વન્સીવાળા મોજા તો જતુઓ પક્ષીઓ અને ઉંદરોના ઘાતક બને છે મૂત્રાશયમા બધાઈ જતી પથરીને તોડવા માટે અતિશય ગતિ-

વાળા ધ્વનિ આંદોલનનો ઉપયોગ એ અમેરિકન ડોકટરોએ શોધી કાઢ્યો છે, એમ, યેઈલ વિદ્યાપીઠની તબીબી શાળા જણાવે છે. આ ડોકટરોએ પથરીમાં કાણું પાડી તેને તોડી નાખવા માટે ઉચ્ચગતિવાળા અવાજનાં મોજાંનો ઉપયોગ કર્યો છે

અવાજના પ્રબળ મોજાંઓમાં ઉપર જણાવ્યા મુજબની અદ્ભુત શક્તિ વૈજ્ઞાનિકોને જેમ જાણવા મળી છે. તેમ ઓછી ખુવારીવાળા મોજાંઓની શક્તિઓના ઉપયોગથી કાળમીંઢ પથ્થર જેવા સખતમાં સખત ખડકને પણ તોડી નંખાય તેવા મશીનો તૈયાર કરવામાં વૈજ્ઞાનિકો સફળ બન્યા છે.

ધ્વનિ તરંગો ચક્ષુથી દેખાતાં નહિ હોવા છતાં પ્રાણીઓના શરીરમાં પ્રવેશી હાનિકારક કેવી રીતે બની શકતા હશે? તે શંકાનું સમાધાન અણુબોંબના સ્ફોટથી થતી હાનિકારક ક્રિયાથી સ્પષ્ટ રીતે થઈ શકે છે.

અણુબોમ્બના સ્ફોટથી યુરેનિયમ અથવા પ્લુટોનિયમ ધાતુના અણુઓનો સ્ફોટ થતાં તેમાંથી કિરણોત્સર્ગ થાય છે, આપણે અગ્નિ પાસે બેસીએ તો તેમાંથી ગરમીનાં કિરણો મોજાંરૂપે પ્રસરે છે, પણ આપણે તે જોઈ શકતાં નથી કિરણોત્સર્ગ પણ જોઈ શકાતાં નથી. પરંતુ તેમની પ્રકૃતિ વિશિષ્ટ છે. તેઓ માણસ યા કોઈપણ જીવ કે વનસ્પતિને સ્પર્શ કરે એટલે તેના શરીરમાં ઉતરી જાય, અને શરીરના કોશોનું વિસર્જન કરવા માંડે. આથી તેનું મૃત્યુ થાય શરીરમાં તે હાડકાંની અંદર છેક ઉતરી જાય છે.

અન્નામલાઈ યુનિવર્સિટીમાં થોડાક વૃક્ષ-વેલાને વાયોલિન તથા સિતારના સંગીત ધ્વનિનો લાભ અમુક વખત સુધી રોજ સવાર-સાંજ આપવામાં આવેલો, અને તે જ પ્રકારના બીજા થોડાક-વૃક્ષવેલાને એ જ સ્થિતિમાં પણ સંગીત વિહોણા રાખવામાં આવેલા. થોડાક મહિનાને અંતે બન્ને જૂથના વિકાસમાં સ્પષ્ટ ફેર પડેલો દેખાયો. સંગીત ધ્વનિ સ્પર્શિત વેલ-વૃક્ષ વધારે સારા ખીલી ઉઠયા હતાં. વિજ્ઞાનની પરિભાષામાં સંગીતથી વનસ્પતિના 'પ્રોટોપ્લાઝમ'ની ગતિ ઝડપી બનતાં એ જલદી તથા વધારે સારી રીતે ખીલી ઉઠે છે સવારે અને સાંજે સંગીતનું પાન કરાવવામાં આવે તો વનસ્પતિની સુસ્તી દૂર થાય છે, અને દોઢથી ડબલ પ્રમાણમા ઓકસીજનનો ઉચ્છ્વાસ કરે છે. કયા પ્રકારના વૃક્ષને કયા પ્રકારનો સંગીતધ્વનિ અનુકૂળ બને છે, તે હજી જાણી શકાયું નથી. અત્યાર સુધીમાં ગ્રામોફોન રેકોર્ડ, વીજળીની ઘંટડી, ઘોંઘાટકારી અવાજ, વિવિધ વાદ્યોના ધ્વનિ, નૃત્યના ઘુઘરાનો રણકાર, વગેરે અનેક પ્રકારના સુરા અને બેસુરા અવાજોની અજમાયશ થઈ છે, એ ઉપરથી અત્યાર સુધીમાં માત્ર એટલું જાણી શકાયું છે કે, મોટા ભાગના વૃક્ષોને વાયોલિન અથવા સિતારના જેવા તીખા અને બારીક સૂર વધારેમાં વધારે પ્રિય લાગે છે. બીજા કેટલાક પ્રયોગો પરથી એમ જણાયું છે કે વનસ્પતિને હળવુ સંગીત કે ફિલ્મી ગીતો કરતાં શાસ્રીય સંગીત વધારે અનુકુળ પડે છે.

જો કોઈ વનસ્પતિને વધારેમાં વધારે અનુકૂળ સંગીત

અલ્ટ્રાસોનિક એટલે શું ? સરલ રીતે સમજાવવું હોય તો તેને 'શાંત અવાજ' તરીકે ઓળખાવી શકાય, કારણ કે એનો અવાજ અને એના આંદોલન એટલા બધા મંદ છે કે આપણા સામાન્ય માનવીના કાનના પડદા એ અવાજને વર્તી શકતા નથી. આમ હોવા છતાં નિષ્ણાતો પણ આ મંદ નીરવરવ, દુઃખતા સ્નાયુઓ અથવા તો સૂજી આવેલા તંતુઓ પર કેવી રીતે અસર કરે છે તે કહી શકતા નથી. ઉપલી બાબતમા ત્રણેક સિદ્ધાંતો માનવામાં આવે છે.

(૧) એ અવાજનાં મોજાંઓ શરીરના કોષોને સંદેશ આપે છે. લોહીની પૂર્તિ વધારે છે, અને જીવંત કોષોને ઉત્તેજન કરે છે. (૨) એ મોજાંઓનું ગરમીમાં પરિવર્તન થાય છે (જો કે એ ફેરફાર એકદમ સમજાતો નથી) અને એને લીધે દુઃખતાં જ્ઞાનતંતુને રાહત મળે છે. (૩) એ મોજાંઓ કોષોની અંદર સૂક્ષ્મ રાસાયણિક લાભદાયી ફેરફાર સર્જે છે.

'અલ્ટ્રાસોનીક'થી અપાતી માવજત સાવ સાદી છે. આ ક્ષેત્રના અગ્રણી ડૉ. જોહને અલ્ટ્રાસોનીક કેવી રીતે કામ કરે છે, તેનું પ્રાયોગિક દર્શન કરાવ્યું છે. જે સાધન આ આલ્ટ્રાસોનીક ઉત્પન્ન કરે છે, એમાં થોડાક ઉચ્ચાલનો ડાયલ અને બહાર કેટલીક લાઇટો હોય છે. એક બાજુથી ઇલેક્ટ્રીકના કેબલ પર સ્ટેઇનલેસ સ્ટીલ હોય છે, અને તે રેડિયો માઇક્રોફોનને મળતું આવે છે. જે ભાગ પર દર્દ થાય છે, તેના પર તે મૂકવામાં આવે છે, અથવા હાથ કે પગ પાણીની

પાછળ થતા શબ્દ કરતાં સન્મુખનો શબ્દ વધુ સ્પષ્ટ-પણે સંભળાય છે. પ્રગટ શબ્દ આગળ મંદ શબ્દ દબાઈ જાય છે.

આ બધી હકીકતો શબ્દને પુદ્‌ગલના પરિણામ રૂપે જ હોવાનું સાબિત કરે છે.

અર્થાત્ શબ્દ એ પુદ્‌ગલ દ્રવ્યની એક અવસ્થા છે. શબ્દરૂપ પુદ્‌ગલ અવસ્થા બે પ્રકારે છે. (૧) વૈસ્રસિક અને પ્રાયોગિક.

કોઈપણ જીવના પ્રયત્ન વિના સ્વયં વિવિધ સ્કંધોના સંઘર્ષથી ઉત્પન્ન થતો શબ્દ તે વૈસ્રસિક શબ્દ કહેવાય છે જેમકે વર્ષાનો ગર્જારવ. જે શબ્દની ઉત્પત્તિ જીવના પ્રયત્નથી થાય છે, તે પ્રાયોગિક શબ્દ કહેવાય છે

પ્રાયોગિક શબ્દ બે પ્રકારે છે. (૧) અવ્યક્ત પ્રાયોગિક શબ્દ અને (૨) વ્યક્ત પ્રાયોગિક શબ્દ.

જે શબ્દમાં અ–આ–ક–ખ આદિ વ્યંજન કે સ્વર સ્પષ્ટપણે ન સમજાય તે 'અવ્યક્ત પ્રાયોગિક' શબ્દ પાંચ પ્રકારે છે.

(૧) તત–ઢોલ વગેરેનો અવાજ. (૨) વિતત–વીણા આદિ તંતુ વાદ્યનો અવાજ. (૩) ઘન–ઘંટા આદિનો શબ્દ. (૪) મોઢેથી અગર બીજી કોઈ રીતે પવન પૂરાઈને થતો શંખ, વાંસળી વગેરેનો શબ્દ. (૫) સંઘર્ષ–લાકડું અને કરવતના ઘસારાથી થતો શબ્દ. જે શબ્દમાંથી અક્ષર સાંક

યુક્તિદ્વારા પોતાના ન્યાયગ્રંથોમાં સિદ્ધ કરી બતાવ્યો છે. તે વિષયમા આધુનિક વિજ્ઞાને પણ શબ્દને પરમાણુઓની એક અવસ્થા સ્વરૂપે સ્વીકારી તેને યંત્રો દ્વારા સંગ્રહિત કરી, ટેલી-ગ્રાફ આદિ દ્વારા હજારો માઈલ દૂર પહોંચાડવાના પ્રયોગોમાં સફળતા પ્રાપ્ત કરી, શબ્દ અંગેની જૈનદર્શન પ્રરૂપિત અનાદિ અને અચલ માન્યતાને સત્ય સ્વરૂપે પુરવાર કરી આપી છે.

એવી રીતે અંધકાર અને પ્રકાશના સંબંધમાં પણ જૈનદર્શન સ્પષ્ટ રીતે કહેતું આવ્યું છે કે તે પણ પુદ્ગલની જ એક અવસ્થા છે. અર્થાત્ અંધકાર અને પ્રકાશ તે પુદ્ગલ સ્વરૂપ જ છે.

સાધારણત: વિચારકોની માન્યતામાં અંધકાર એ પ્રકાશના અભાવ સ્વરૂપ છે પરંતુ જૈનદર્શનમાં અંધકારના લક્ષણની વ્યાખ્યા.

'दृष्टि प्रतिवन्ध कारण च प्रकाश विरोधी.'

એ પ્રમાણે કરી છે. અર્થાત્ અંધકાર એ વસ્તુને જોવામા બાધાકારી અને પ્રકાશ વિરોધી એવા પુદ્ગલસમૂહોની એક અવસ્થા સ્વરૂપ જ છે

જૈન સિદ્ધાંત દીપિકા પ્રકાશ-૧, સૂત્ર-૧૨ની ટીકામાં બતાવ્યું છે કે,

कृष्णवर्ण बहुलः पुद्गल परिणाम विशेष. तमः

અર્થાત્ 'કૃષ્ણ વર્ણ બહુલ પુદ્ગલનો પરિણામ વિશેષ'

છે અંધારાનો પડદો પાતળો હોય તો નજીકની ચીજો ઝાંખી
દેખાય છે. પરંતુ દૂરની વસ્તુ જોવામાં વચ્ચે અંધારાનો જાડો
પડદો આડો આવી જવાથી તે વસ્તુ જરા પણ દેખાતી નથી.
માટે અંધારૂં એ પુદ્ગલરૂપ છે. સૂર્ય કે ચંદ્રાદિકના પ્રકાશને
લીધે વિશ્વમાં ભરેલાં પુદ્ગલોનો તેજસ્વી પરિણામ થાય છે,
અને દરેક પુદ્ગલ ચમકે છે. એ પ્રકાશના જવાથી પુદ્ગલોનો
જથ્થો કાળા પરિણામને પામે છે. તે જથ્થાનું નામ જ
અંધારૂં છે. તેનો રંગ કાળો દેખાય છે. તેનો ગંધ-રસ-
સ્પર્શ તે અવ્યક્ત હોય છે 'પ્રકાશનો અભાવ' તે અંધારૂં
છે, એ જાતની નૈયાયિકાદિકોની માન્યતા અવૈજ્ઞાનિક છે. અંધ-
કારના પુદ્ગલો ઔષધ તરીકે પણ મદદ કરતા હોય છે. માટે
અંધારૂં એ કાળા રંગે પરિણમેલા પુદ્ગલ અણુઓનો જ જથ્થો
છે. સૂર્ય-દીપક-અગ્નિ આદિ પ્રકાશક પદાર્થોનો કિરણપ્રવાહ
તે પ્રકાશકોમાંથી અનુક્રમે નીકળતા પ્રકાશકિરણો સાથે જ્યા
સુધી સંબંધિત રહે છે, ત્યાં સુધી તે પ્રકાશિત રહી અન્ય
પદાર્થના રૂપને જોવામાં ચક્ષુધારક પ્રાણીઓને સહાયક બને
છે. પરંતુ પ્રકાશક પદાર્થ દૂર હટી જાય છે, અથવા તેના
આડે કોઇ આવરણ આવી જાય છે, ત્યારે આવરણ આવી
ગયાના પહેલાંના પ્રસરિત કિરણ અણુઓનું અંધકાર અણુ-
ઓમાં પરિવર્તન થઈ જાય છે. એટલે પ્રસરિત કિરણ અણુઓ
નષ્ટ થતા નથી. પણ, પ્રકાશસ્વરૂપ પુદ્ગલ પર્યાયમાંથી પલટો
પામી અંધકારસ્વરૂપ પુદ્ગલપર્યાયને પામતાં હોવાથી પદાર્થ-
ના રૂપને જોવામાં, પ્રાણીઓને સહાયક બની શકતાં નથી.

શબ્દ અને અંધકારની માફક છાયા પ્રતિબિંબને પણ

જૈનદર્શનમા પુદ્ગલપર્યાય રૂપે બતાવેલ છે પ્રકાશનુ જે આવરણ તેને છાયા યા પ્રતિબિબ કહેવાય છે, આ છાયા તે શીતસ્પર્શી હોવાથી પુદ્ગલના પરિણામરૂપે સાબિત થાય છે ગ્રીષ્મ ઋતુના પ્રચડ તાપમા ચાલતો મુસાફર શીતલતા મેળવવા માટે વૃક્ષાદિની છાયાનો જ આશ્રય લે છે તેમ ધખતા ઉનાળાના મધ્યાહ્ન સમયે પણ મુસાફરી કરનાર મુસાફરોને શીતલ છાયા દ્વારા શીતલતાનો અનુભવ કરાવવા માટે મોટી મોટી સડકો ઉપર સડકની બન્ને બાજુએ વૃક્ષોની લાઈનો રોપાય છે, અને વૃદ્ધિ પામેલ વૃક્ષોની છાયામા ચાલતો મુસાફર ભીષણ તાપની વખત સમયે પણ શીતલતા અનુભવે છે માટે શીતસ્પર્શ અર્પનાર છાયા પણ પુદ્ગલ સ્વરૂપ જ છે

છાયાના સ્વરૂપને અતિ વિસ્તૃતપણે સમજાવતા જૈન દર્શન કહે છે કે, ‘સર્વ પ્રકારની ઈન્દ્રિયગમ્ય સ્થૂલ વસ્તુ તે ચય અને અપચય સ્વભાવવાળી અને કિરણોવાળી છે કિરણો એ જ છાયાપુદ્ગલો કહેવાય છે અને તેનો પ્રત્યક્ષ સિદ્ધ છાયા પુદ્ગલો તરીકે વ્યવહાર થાય છે કારણ કે સર્વ સ્થૂલ વસ્તુઓની છાયા હોય છે અને તે પ્રત્યક્ષથી બધા પ્રાણીઓને વિદિત છે બીજુ જો સ્થૂલ વસ્તુ કોઈ વસ્તુને અન્તરે રહેલી હોય તો તેના કિરણો આરિસા વગેરેમા પડતા નથી તેથી તે વસ્તુ તેમા દેખાતી નથી માટે જણાય છે કે છાયા પુદ્ગલો તે તે સામગ્રીના વશથી વિચિત્ર પરિણામ પામવાના સ્વભાવવાળા છે ’ તે આ પ્રમાણે—

તે છાયા પુદ્ગલો દિવસે અભાસ્વર (અન્યને પ્રકાશિત
નહિ કરનાર) વસ્તુમા પડેલાં હોય તો તે સ્વસંબંધી દ્રવ્યની
આકૃતિને ધારણ કરતાં શ્યામ રૂપે (કંઈક કૃષ્ણ રૂપે) પરિ-
ણત થાય છે. અને રાત્રે કૃષ્ણ રૂપે પરિણત થાય છે. આ
વાત દિવસે સૂર્યનાં કિરણો પ્રસરે છે ત્યારે, અને રાત્રે
ચન્દ્રના પ્રકાશમાં પ્રત્યક્ષ સિદ્ધ છે. તે છાયા પુદ્ગલો આરિ-
સાદિ ભાસ્વર (અન્યને પ્રકાશિત કરનાર) દ્રવ્યોમાં પ્રતિ-
બિંબિત થયેલાં સ્વસંબંધી દ્રવ્યના આકારને ધારણ કરતા,
તથા સ્વસંબંધી દ્રવ્યમાં કૃષ્ણ-નીલ-શુક્લ કે પીત, જેવા
પ્રકારનો વર્ણ હોય તેવા રૂપે પરિણમે છે, અને તેઓની આરિસા
વગેરેમા ઉપલબ્ધિ થાય છે, એ પ્રત્યક્ષ સિદ્ધ છે. જે વસ્તુનાં
છાયા પુદ્ગલો આરિસામાં સંક્રમીને પોતાના(અર્થાત્ વસ્તુના)
વર્ણરૂપે અને આકારરૂપે પરિણમે છે, તે જ વસ્તુની તેમા
ઉપલબ્ધિ થાય છે, તો પણ તે પુદ્ગલો પ્રતિબિંબ શબ્દ
વાચ્ય છે. આ ઉપરથી સમજાય છે કે અભાસ્વર પદાર્થમાં
પડેલી છાયા તે દિવસે કંઈક કૃષ્ણ રૂપે અને રાત્રિએ કૃષ્ણ
રૂપે હોય છે અને ભાસ્વર પદાર્થમાં પડેલી છાયા તે વસ્તુના
પોતાના જ વર્ણ જેવી હોય છે. જે આરિસાદિમાં વસ્તુનાં
છાયા પુદ્ગલો સંક્રાન્ત થાય છે તે આરિસાદિમાં જ તે
વસ્તુની ઉપલબ્ધિ (પ્રત્યક્ષતા) થાય છે, બીજામાં થતી નથી.
કોઈને અંતરે ન હોય અથવા અતિ દૂર ન હોય એવાં જ
સ્થૂલ દ્રવ્યોના કિરણો આરિસા વગેરેમા સંક્રાન્ત થાય છે.
આજે તો અતિ દૂર અને અન્ય પદાર્થોના અંતરે

હોય છે કે આપણે તેને જોઈ શકતા નથી. તો પણ તે પુદ્ગલ સ્કંધોનો સમુદાય, પ્રકાશાદિના નિમિત્ત દ્વારા અગર કોઈ વૈજ્ઞાનિક પ્રયોગો દ્વારા તદાકાર પિંડિત થઈ જાય છે, ત્યારે આપણે તેને જોઈ શકીએ છીએ અને તેને છાયા યા પ્રતિબિંબના નામે ઓળખીએ છીએ પ્રતિબિંબ યા છાયા સ્વરૂપે પિંડિત બની રહેલ અને પિંડિત થયા પહેલાં ફુવારાની ધારની માફક છૂટા છૂટા વહી રહેલ તે સૂક્ષ્મ પુદ્ગલ સ્કંધોની પ્રાણીઓ ઉપર સારી યા નરસી અસર થઈ શકતી હોવાથી પણ તે પુદ્ગલસ્વરૂપ હોવાનું નક્કી થાય છે.

પદાર્થમાંથી ફુવારાની માફક વહેતા સૂક્ષ્મ પુદ્ગલ સ્કંધોને કોઈક લોકો ઓજસ–આભા–પણ કહે છે. અંગ્રેજીમાં તેને મેગ્નેટીઝમ અથવા મેગ્નેટીક ફ્લ્યુઈડ કહે છે. તે વિશ્વના સ્થૂલ પરિણામી પદાર્થોમાંથી નજરે ન દેખાય તેવું પાણી યા વીજળી જેવું વહેતું સૂક્ષ્મ દ્રવ્ય છે.

કેટલીક વસ્તુઓમાથી વહેતા એ દ્રવ્યને આપણે આપણી સુંઘવાની ઈન્દ્રિયથી જાણી શકીએ છીએ. કપુર અને હિંગ તે આપણાથી દસ હાથ છેટે પડ્યાં હોય તો પણ તેમાંથી વહેતા દ્રવ્યના ગુણથી નાક વડે આપણે તેને જાણી શકીએ છીએ આવી રીતે લાકડું, લોઢું, પથ્થર ગમે તે વસ્તુસાથી દ્રવ્ય તો નીકળ્યા જ કરે છે. પણ તે દ્રવ્યની સુગંધને આપણું નાક જાણી શકતું નથી. માટલામાં ભરેલી સાકરને આપણું નાક ન જાણી શકે, પણ કીડીનું નાક જાણી લે છે. આવી રીતે માણસ, ઘોડો, ગાય, બિલાડી, કુતરો, પોપટ અને

માનવીના શરીરમાંથી વહેતી આભા-તેજ તે ઘેરા લાલ રંગની હોય છે અને વિદ્વાન તથા બુદ્ધિશાળીઓના શરીરમાંથી વહેતુ દ્રવ્ય તે પીળા રંગનું હોય છે. લોભી વૃત્તિવાળાનું નારંગી રંગનું, અપવિત્ર તથા દુષ્ટ સ્વભાવીનું વહેતું દ્રવ્ય ઘેરા રંગનું અને ધાર્મિક ભાવનાવાળાનું દ્રવ્ય લીલા રંગનું હોય છે.

આયુર્વેદમાં અમુક ચેપી રોગીઓથી દૂર રહેવાનું કહેવામાં આવ્યું છે, તેનું રહસ્ય પણ એ જ છે કે રોગીના શરીરમાંથી નીકળતી આભાના અણુઓ પાસે બેસેલાને અસર કરે છે.

મહાપુરુષના શરીરમાથી વહેતા સૂક્ષ્મ દ્રવ્યનો ગુણ શુદ્ધ સત્ત્વગુણને ઉત્પન્ન કરનારો હોય છે. તેમના નેત્રમાંથી, હાથમાથી, તેમ જ ચરણમાથી આ દ્રવ્ય અધિક પ્રમાણમાં વહે છે તે કારણથી જ મહાપુરૂષને નમન કરીએ છીએ, ત્યારે તેમનો હાથ, આપણા મસ્તક ઉપર મૂકાવીએ છીએ

અટકાવ આવેલ સ્ત્રીએ રાંધવું નહિ, કોઇ ચીજને અડવું નહિ, વગેરે નિયમો શાસ્ત્રમાં શા માટે છે? કારણ કે તેવી સ્ત્રીમાથી નીકળતા દ્રવ્યનો ગુણ તમસ ઉત્પન્ન કરે છે. લોટ બાંધે ત્યારે તેની હથેલીમાથી વહેતું દ્રવ્ય તે લોટને તમસગુણી બનાવે, અને જે માણસ ખાય તેને તમોગુણી વિચાર આવે જૈન ધર્મમા પણ આપણા પૂર્વપુરૂષોએ આના અંગે નૈતિક મર્યાદા દર્શાવી છે. પૂ. શ્રી જીવવિજયજી મહારાજ કે

એ છે કે એ ઝેર શરીરમાં ૧૦૦ ડીગ્રીએ ઉકળતા પાણીમાં પણ નાશ પામતું નથી. ગરમીમાં રાખ્યા પછી કે પાણીમાં ઉકાળ્યા પછી પણ એની વનસ્પતિ સૃષ્ટિ ઉપર ઉગ્ર અસર કરવાની તાકાત જેમની તેમ જ જોવા મળે છે. શરીર સ્વાસ્થ્ય માટે આ ઝેર હાનીકારક છે. તેના સ્પર્શથી જીવનશક્તિનો ક્ષય થાય છે.'

રજસ્વલા સ્ત્રી અસ્પૃશ્ય શા માટે ગણાવી જોઇએ ? તેની આ એક વૈજ્ઞાનિક આવૃત્તિ છે. પ્રાચીન સંસ્કારને આ માહિતીથી ભારે પ્રમાણભૂત બળ મળે છે.

મુંબઇથી પ્રકાશિત 'નવનીત' ગુજરાતી ડાયજેસ્ટ (માસિક)ના સપ્ટેમ્બર ૧૯૬૨ ના અંકમાં 'મક્કા અને કાબા' શિર્ષક લેખમા તેના લેખકે જણાવ્યું હતું કે, 'મક્કામા રહેલ સંગેઅસવદ' નામે પથ્થર જે મુસલમાનોને પૂજનીય છે, તે મુસલમાનોની માન્યતાનુસાર પ્રથમ દૂધ જેવો સફેદ હતો પરંતુ એક રજસ્વલા સ્ત્રીના સ્પર્શથી કાળો પડી ગયો હતો.'

ચંદન, તુલસી, લીમડો, વડ, પીપળો, આંબળા વગેરે તંદુરસ્તી માટે ઉપયોગી માન્યા છે, તેની પાછળ પણ તે તે પદાર્થોમાથી વહેતા પરમાણુનું તત્ત્વજ્ઞાન છે.

એક પાશ્ચાત્ય ડોકટરે ભારતમાં લીંબડાના ઝાડ જોઈ આશ્ચર્ય પામીને કહ્યું હતું કે, 'આ દેશમા આવાં રોગનાશક વૃક્ષો હોવા છતા, યુવકો અને બાળકોનું આવડું મોટું

શુદ્ધ ભોજનપાનથી ત્યાગભાવના અને અશુદ્ધ ભોજનપાનથી ભોગ ભાવના, સ્વાર્થભાવના, હિંસા, જૂઠ, ચોરી વ્યભિચાર આદિને પ્રોત્સાહન અને સંવર્ધન મળે છે અને તેથી દેશમાં નૈતિક પતન થાય છે.

અસ્પૃશ્યતામાં ભોજનપાનની શુદ્ધિનું તત્ત્વ નિહિત રહે છે. માત પિતાઓના રજોવીર્યનો સમ્બન્ધ અને મલ-મૂત્ર-ચર્મ-માંસ-મદિરા આદિના પરમાણુઓમાં રાતદિવસ રહેવા પૂર્વક તેમાં જ રાત દિવસ પ્રવૃત્તશીલ રહેવાથી શરીર અને આત્મા બન્નેમાં અમુક અપેક્ષાએ અશુદ્ધિ આવી જવાથી આત્મામાં શુદ્ધ ભાવોનો ઉદય હોઈ શકતો નથી. એવા અશુદ્ધ ભાવોદયથી મનુષ્યના શરીરમાંથી પ્રસરતી આભા તેના સંસર્ગમાં આવનારને પણ અશુદ્ધ ભાવોદયી બનાવે છે.

ધર્મ એ અવશ્ય આત્માની જ વસ્તુ છે. પરંતુ શરીરની સાથે આત્માનો અતિનિકટ સંબંધ છે. આત્મામાં કોઈ પણ વસ્તુના પ્રવેશ માટે દ્વારની જરૂરીયાત છે. આત્માનું દ્વાર શરીર છે. શરીરમાં થઈને જ આત્મામાં આત્માની દ્વારા કંઈ પણ ધારણ કરી શકાય છે. ધર્મનો અર્થ ધારણ કરવું થાય છે. માટે જ્યારે શરીર ધર્મથી અનુરૂપ હોય ત્યારે જ આત્મા વડે ધર્મ નામની વસ્તુ ધારણ કરી શકાય છે. જો શરીરરૂપી દ્વાર અશુદ્ધ હોય તો તેમાં થઈને જે ચીજ આત્મામાં જાય છે, તે અશુદ્ધ અને અપવિત્ર બની જાય છે. અને તેથી આત્માને કોઈ પણ રીતે લાભદાયક થતી નથી. માટે માનવું પડે છે કે આત્માની શુદ્ધિ માટે શરીર શુદ્ધિની

પ્રકરણ ૬ ઠ્ઠું

આતપ-ઉદ્યોત-પ્રભા

શબ્દની માફક અંધકાર તથા છાયા (પ્રતિબિંબ) પણ પુદ્‌ગલસ્વરૂપ જ છે. તે અગાઉના પ્રકરણમા વિચારાઈ ગયું છે એવી રીતે આતપ, ઉદ્યોત અને પ્રભા સ્વરૂપે વર્તતો પ્રકાશ પણ પુદ્‌ગલની જ એક અવસ્થા છે. આ ત્રણ શબ્દો વિશેષે કરીને તો મારા ખ્યાલ પ્રમાણે જૈન સિદ્ધાંતોમાં જ દૃષ્ટિગોચર થાય છે. છતાં અન્ય સિદ્ધાંતોમાં યા વૈજ્ઞાનિક ક્ષેત્રોમાં તે શબ્દોનો ઉપયોગ હશે તો મને પૂરતો ખ્યાલ નથી. એટલે આતપ, ઉદ્યોત અને પ્રભા એ શું છે? તે તો તે તે સ્વરૂપના વિસ્તૃત વર્ણન સમયે સ્વયં ખ્યાલમા આવી જશે.

અંધકાર, છાયા (પ્રતિબિંબ), આતપ, ઉદ્યોત અને પ્રભા, એ પાંચેનો સમાવેશ અંધકાર અને પ્રકાશ એ બે સ્વરૂપે પણ કરી શકાય. તેમા છાયાનો સમાવેશ અંધકારમા થઈ શકે અને આતપ, ઉદ્યોત તથા પ્રભા એ ત્રણે સ્વરૂપો વિવિધ રીતે વર્તતા પ્રકાશમાં જ હોઈ તે ત્રણેને પ્રકાશ સ્વરૂપે કહી શકાય.

તેમાં પ્રથમ ‘ આતપ ’ એ કેવા અને કોના પ્રકાશસ્વરૂપ

દૂર દૂર ગરમ લાગે અને બીજી વસ્તુને પણ ગરમ કરી શકે છે. અગ્નિની માફક જેનો સ્પર્શ ગરમ હોય તેનો પ્રકાશ તો ગરમ હોય જ તે સ્વાભાવિક છે. પરંતુ આ 'આતપ' નામે પરિણામમાં તો ખૂબી એ છે કે તે પરિણામ પામેલા શરીરનો સ્પર્શ શીત છે, અને પ્રકાશ ઉષ્ણ છે. આવો પરિણામ જગતના બીજા કોઈ પ્રાણીઓના શરીરમાં નહિ હોતાં માત્ર સૂર્યના વિમાનની નીચે રહેલા બાદર પૃથ્વીકાયના જીવોને જ હોય છે. સૂર્યનું બિંબ જે આપણે જોઇએ છીએ તે સોના, લોઢા વગેરેની માફક એક જાતની પાર્થિવ રચના છે અને તેમાં સૂર્ય નામની દેવ જાતિ રહે છે. પરંતુ એ પાર્થિવ બિંબમાં પૃથ્વીકાય જીવો ઉત્પન્ન થાય છે. અર્થાત્ એ બિંબ અસંખ્ય પાર્થિવ જીવોના શરીરના સમૂહરૂપ હોય છે. તેમાં મૂળ સ્થાને ગરમી નથી, પણ દૂર દૂર વધારે ને વધારે ગરમી હોય છે જો કે આ એક વિચિત્ર હકીકત છે, પણ તે ખાસ જાણવા જેવી છે. સૂર્યનો તાપ આપણને ઉષ્ણ લાગે છે, પણ શાસ્ત્રકારો આપણને સમજાવે છે કે સૂર્ય પોતે એટલો ગરમ નથી. આ ઉપરથી સ્પષ્ટ સમજી શકાશે કે કયા સ્વરૂપે વર્તતા પ્રકાશને જૈન સિદ્ધાંતકારે 'આતપ' તરીકે ઓળખાવ્યો છે. હવે તે આતપ સ્વરૂપ પ્રકાશ તે એક પદાર્થ અર્થાત્ મેટર સ્વરૂપે કેવી રીતે સાબિત થાય છે, તે વિચારવાનું છે.

એક વાત આધુનિક વૈજ્ઞાનિક ક્ષેત્રમાં પણ સિદ્ધ થઈ ચૂકી છે કે ગુણ તે પદાર્થનો આશ્રિત જ હોય. પદાર્થ સિવાય

બીજા ખૂણામાંથી ગુલાબના ફૂલની સુગંધ આવવા લાગી. બ્રન્ટન આશ્ચર્ય પામી ગયા. પછી તેમણે રૂમાલના બીજા ખૂણાઓમાં પણ વિવિધ રંગ અને ગંધની ઈચ્છા કરી અને તે પ્રમાણે રંગ તથા ગંધ આવ્યા પણ ખરા !

યોગીરાજે રૂમાલને સ્પર્શ કર્યા વિના જ પોતાના યોગ બળે સૂર્યનાં કિરણોમાંથી રંગ તથા ગંધનું આકર્ષણ કર્યું હતું અને એ રંગ તથા ગંધ અનેક દિવસો સુધી તે રૂમાલમા રહ્યા હતાં. શ્રી બ્રન્ટને પોતે અનુભવેલા આ ચમત્કારનુ વર્ણન પોતાના જાણીતા ગ્રંથમા કર્યું છે.

સૂર્યનાં કિરણો સફેદ પ્રકાશ પાડે છે. પણ એ પ્રકાશ ખરેખર સફેદ નથી. સાત રંગોનો એ મિશ્ર રંગ છે. એ હકીકત ત્રણસો વરસ પહેલા બ્રિટિશ વિજ્ઞાની 'સર ન્યૂટને' સૂર્યકિરણોની આડે ત્રિપાર્શ્વ કાચ ધરીને પૂરવાર કરી આપી હતી જાંબલી, ગળીનો રંગ, વાદળી રંગ, લીલો, પીળો, નારંગી અને રાતો એમ સાત જુદા રંગ સૂર્યકિરણોમાં હોય છે. વૈજ્ઞાનિકોએ સૂર્યના પ્રકાશની ગતિ સેકન્ડના ૧,૮૬૦૦૦માઈલની જણાવી છે. પણ પ્રયોગોએ પૂરવાર કર્યું છે, કે કિરણોના સાતે રંગોની ગતિ સરખી હોવા છતાં એના પ્રકાશ મોજાંની લંબાઈ (વેવ લેન્થ) ઓછી વધતી હોય છે. એક સેન્કડ માટે માપ લેવાતા આ ખબર પડી અને એમાંથી વિજ્ઞાને નવી દિશા પકડી કે આમાંનો એક જ રંગ જુદો વાપરી શકાય કે નહિ ?

વર્તમાન વિજ્ઞાને ખરેખર ! એક અત્યંત તીવ્ર એવું

કિરણો અને પરમાણુઓ મારફતે આકર્ષાય છે. જેથી તે પાણી તે જાતના રંગનો ગુણ પોતામાં લે છે. દર્દીને તે પાણી પાવાથી આરામ થાય છે. વળી ચોક્કસ શરીરના ભાગો પર કાચની કેબીન બનાવીને અથવા કાચના કટકા વડે દરદ-વાળા ભાગ પર તેવા રંગનું જ અજવાળું સૂર્યના તડકા મારફતે નાખવાથી દરદ સાજું થાય છે. ગરમી ઉત્પન્ન કરનારો રંગ જો શરીરમા ઓછો થઈ જાય છે, તો માનવીને શરદીનું દરદ થાય છે. તેવે વખતે ગરમી ઉત્પન્ન કરનારા તે જાતના રંગનુ પાણી, યાને તેવી રીતની રંગની બાટલીમાં સૂર્યનો તાપ દેખાડેલુ સ્વચ્છ પાણી કે સૂર્યના તેવા રંગના કિરણો મારફતે શરદી દૂર થઈ શકે છે. તે જ પ્રમાણે શરદીનો રંગ કમતી થયે, માનવીને ગરમીના દરદો થાય છે એ રીતે જુદી જુદી શારીરિક મુશ્કેલીમા ઘણા રંગના કાચો વપરાય છે પણ મુખ્ય તો ત્રણ છે.

(૧) બ્લુ રંગ—ઘણો જ ઠંડક આપનારો વીજળિક અસરવાળો અને અગન નરમ પાડનારો છે. તથા ગરમીના દરદો પર ઘણો અકસીર છે. જે જુદી જુદી રીતે વપરાય છે. ઘેરા રંગમા લાલ રંગનુ તત્વ આવે છે, જેથી કેટલાક એવાં દરદો છે કે જેમા ઠંડકની અસર સાથે સહેજ ગરમી પણ આપવાની જરૂર રહે છે, તેવે વખતે ઘેરો બ્લુ રંગ વાપરવામા આવે છે.

(૨) પીળો રંગ—આડાની કબજીયાત મટાડવા માટે ઘણો જ અકસીર છે. એ જ પ્રમાણેઃ—

સૂર્યની શક્તિ આપણા શરીરમાં પ્રવેશ કરે છે. એ એક સિદ્ધ થયેલી વાત કહી શકાય છે.

આયુર્વેદમાં પણ સૂર્યસ્નાન અને સૂર્ય ચિકિત્સાના પ્રકારો વર્ણવેલા છે. સૂર્ય ચિકિત્સાનું આખું શાસ્ત્ર જ ભિન્ન છે. એમાં કઈ રીતે અને કેવા પ્રકારે સૂર્યનાં કિરણોનો શરીરમાં પ્રવેશ કરાવવો, ક્યા સમયે, કેવી રીતે, વગેરે બધું દર્શાવવામાં આવ્યું છે. સૂર્યનાં કિરણોની ચિકિત્સા દ્વારા સૂર્યનું બળ શરીરમા દાખલ થાય છે, અને તેના પ્રભાવથી હુષ્ટરોગ તથા ચામડી અને શરીરના જે વિકારો હોય છે, તેનો નાશ થાય છે.

આ પ્રમાણે સૂર્યનું વિમાન, ગરમી ઉત્પન્ન કરનારા અતિ મૂલ્યવાન રત્નોનું બનેલું હોઈ, આ રત્નોનો પ્રકાશ ફેલાતાં પૃથ્વી ઉપર રહેલા જીવોમાં ઉત્સાહ વધે છે. વનસ્પતિ ખીલી ઊઠે છે. ધંધા રોજગાર ચાલુ થાય છે. એટલું જ નહિં પણ તે રત્નોના કિરણો દ્વારા હવા શુદ્ધ થાય છે. ગરમી મળે છે. ગંદકી દૂર થાય છે. સવારે દશ વાગ્યાના સુમારે વરાધવાળા બાળકને સૂર્યનો તડકો શરીર પર પડે તેમ કરવાથી સૂર્યનો તડકો લોહીમાં ભળી રક્તકણ અને શ્વેત કણ વધારે છે. જેથી શરીરમાં ચેતના પ્રગટે છે અગ્નિ વધી પાચનક્રિયા વધે છે. લોહીમા ઉષ્ણતા લાવે છે. જે કફના દોષને તોડવામાં સહાયભૂત બને છે. બળ, બુદ્ધિ અને આયુષ્ય વધારે છે.

આ સૂર્યનાં કિરણો અત્યંત ગરમ છે. તેનો તાપ

સ્વરૂપ છે, અને તેના વિવિધ પ્રયોગ દ્વારા વિવિધ પરિણમનો તેનાં થઈ શકે છે, એવી જૈન દર્શન કથિત હકીકતને જૈન દર્શન સિવાયની સર્વ દુનિયા સત્ય સ્વરૂપે સ્વીકારતી ન હતી. પરંતુ વૈજ્ઞાનિક પ્રયોગો દ્વારા સિદ્ધ થયું ત્યારે તેજ માણસોને એમ લાગ્યું કે તે સ્વરૂપને સમજવામાં અમારી બુદ્ધિની શક્તિનોજ અભાવ હતો.

જૈન દર્શનમાં પુદ્ગલ પદાર્થ અંગેની ઘણી હકીકતો એવી છે કે જે હકીકત પહેલાં અમુક મર્યાદિત બુદ્ધિવંતોને અસંગત લાગતી હતી, તેમાંની કેટલીયે હકીકતો આધુનિક વૈજ્ઞાનિક ક્ષેત્રમા સત્ય પૂરવાર થઈ ચૂકી છે અને થતી રહે છે. એટલે જૈન દર્શનના પ્રણેતા શ્રી તીર્થંકર પરમાત્માઓ પૂર્ણ જ્ઞાની (કેવળજ્ઞાની) હોઈ, વિશ્વના તમામ પદાર્થોની થતી વિવિધ રીતની ત્રિકાળ અવસ્થાઓને જાણી શકવાવાળા હોય છે, એ રીતની પૂર્ણશ્રદ્ધાવાળા વિશ્વના જે જે મનુષ્યો જ્યાં સુધી નહિ બને ત્યાં સુધી તે તે મનુષ્યો પદાર્થના વાસ્તવિક સ્વરૂપને સમજ્યા વિના સ્વોત્કર્ષ સાધી શકતા જ નથી. ભલે આ વાત કોઈ ન સ્વીકારે પણ વસ્તુસ્વભાવ તો જે જે રીતનો હશે તે તે રીતેજ રહેવાનો.

જે મનુષ્ય પોતાની બુદ્ધિરૂપ કસોટીએ શ્રી તીર્થંકર પરમાત્માનાં વચનોને કસવા પહેલાં શ્રી તીર્થંકર પરમાત્માઓની વીતરાગતા અને સર્વજ્ઞતા સમજવાની કોશિષ કરે તે જ મનુષ્ય શ્રી તીર્થંકર પરમાત્માનાં વચનો પ્રત્યે શ્રદ્ધાવંત બની શકે છે:–એ વાત ભૂલવી ન જોઈએ

દર્શન કથિત 'આતપ' અને 'ઉદ્યોત' શબ્દથી જ સમજી શકાય. અર્થાત્ 'આતપ' શબ્દ તે શીતસ્પર્શી પદાર્થના ઉષ્ણ પ્રકાશનો સૂચક છે, જ્યારે 'ઉદ્યોત' શબ્દ તે શીત-સ્પર્શી પદાર્થના શીત પ્રકાશનો સૂચક છે.

વિશ્વમાં કેટલાક પદાર્થોમાંથી તો પ્રકાશનો પ્રવાહ એવી અગમ્ય રીતે વહે છે કે સામાન્ય માણસને તો તે પ્રકાશ જોઈને આશ્ચર્ય જ થાય. અરે! કેટલાક તો તેને ચમત્કાર સ્વરૂપે સમજે. કેટલાક તો તેને કુદરતની અગમ્ય લીલા કહીને જ પતાવી દે. પરંતુ આ બધી રીતના પ્રકાશોનું પ્રગટીકરણ કયા નિમિત્તને પામીને કેવી રીતે થાય છે, તેનું યથાર્થ સ્પષ્ટીકરણ તો કેવળ જૈન દર્શન જ કરી શક્યું છે.

આતમ સ્વરૂપ સૂર્યના પ્રકાશનું સ્પષ્ટીકરણ વિચારાઈ ગયું. હવે આ લેખમાં ઉદ્યોત સ્વરૂપ પ્રકાશ તે વિશ્વના કયા કયા પદાર્થોમાં હોઈ શકે? તે તે પદાર્થોમાં તે પ્રકાશ-શક્તિ ક્યાંથી આવી? તે સર્વ હકીકત સમજી શકાશે.

દુનિયામાં ઘણા ખરા પ્રદેશોમાં પ્રકાશ તેમજ બળતણની શક્તિ મેળવવા માટે વિજ્ઞાને શોધી આપેલી વીજળીનો ઉપયોગ થતો હોય છે. આમ છતાં કેટલાક પછાત રહી જવા પામેલા પ્રદેશોમાં ઘી તેલનાં કોડિયાં બાળીને કે ગેસ તથા કેરોસીનની બત્તી પેટાવીને માણસો પ્રકાશ મેળવે છે. આ બધા પ્રકાશો તો ઉષ્ણતા દાયક હોય છે. દુનિયામાં

દાખલ થયા પછી એ જીવડું નજરે પડે ત્યાં ઊભો રહી એકાદ છાપું કાઢી વાચવા માંડે તો સહેલાઈથી વાંચી શકે એટલું એ તેજસ્વી હોય છે કજ્ઞ એવા ચાર જંતુઓને પકડી. કાચની બાટલીમાં ભરીને કોઈ માણસ આગળ વધે તો એને પોતાની સાથે ફાનસ રાખવાની જરૂર રહેતી નથી.

પ્રકાશનો ઘુઘરો

મેક્સિકોના જંગલના પ્રદેશમાં વારંવાર પ્રવાસ કરતા આદિવાસીઓ એ જીવડાઓનો ઉપયોગ વિચિત્ર રીતે કરતા હોય છે. જ્યારે એ જંગલ પસાર કરીને રાતને સમયે આગળ વધવાનું હોય છે, ત્યારે તેઓ નજીકના ઝાડ પાન આગળ ઉડ્ડયન કરતા બે ચાર જીવડાને પકડી એક દોરી સાથે બાંધીને ઘુઘરા જેવું કંઈક બનાવી દે છે. આ ઘુઘરાને પોતાના ઘુંટણ આગળ બાંધી દઈ તેના આધારે માર્ગ ક્રમણ કરીને તેઓ આગળ વધતા હોય છે. આ જીવડાસાંથી પ્રગટતી વીજળીની ચમક એવી તેજસ્વી હોય છે કે આજુ બાજુના અમુક ફૂટના વિસ્તારમાં તેનાથી અજવાળું ફેલાઈ જાય છે

આગિયાનું અજવાળું

કુદરતી રીતે પ્રકાશના તેજથી ચમકતાં જંતુઓમા વેસ્ટ ઇંડિઝ ટાપુઓમાંનાં આગિયાને પણ ગણાવી શકાય. રાત્રે એક ઝાડથી બીજે ઝાડે ઊડીને ધ્યાન ખેંચતાં એ આગિયાંઓનો ચમકારો વળી જુદી જ જાતનો હોય છે. ના તેજનો ઉપયોગ કેટલાક લોકો વિચિત્ર રીતે કરતા

સમક્ષ ઉભો થયો, ચાલુ યુદ્ધના સમયમાં બત્તી મેળવવી અને તેનો ઉપયોગ કરવો એ જોખમી કાર્ય હતું. આવા મુશ્કેલ પ્રસંગે કાર્યને પાર ઉતારવા માટે દાક્તરે એક નવો જ ઉપાય શોધી કાઢ્યો, લશ્કરની છાવણીથી થોડે છેટેના વિસ્તારમાં જઈ તેણે કેટલીક 'આગ માખીઓને' પકડી પાડી. આ માખીઓને કાચના વાસણમાં પુરવામાં આવી. માખીઓનું આ વાસણ ત્યારબાદ દાક્તરે બત્તી તરીકે ઉપયોગમાં લીધું. આ બત્તીની સહાયતાથી જખ્મી બનેલા સૈનિકની વાઢ કાપ કરવામાં આવી. અને એના પરિણામે પેલા સૈનિકની જીંદગી બચી ગઈ.

ઉપર મુજબ જંતુઓની માફક કેટલાક ફળ–ફૂલાદિ વનસ્પતિઓમાં પણ એવી જ વિચિત્ર ચમક હોવાનું જાણી શકાયું છે. ઓસ્ટ્રેલિયા, દક્ષિણ અમેરિકા, બોર્નિઓ તેમ જ અન્ય પ્રદેશોના જંગલોમાં બદામને મળતું આવતું એક વિચિત્ર પ્રકારનું ફળ ઊગે છે. આ ફળ પ્રકાશમય હોય છે. એમાં જે તેજ ચમકતું હોય છે, તેની તુલના વીજળીના અમુક કેંડલ પાવરના ગોળા સાથે થઈ શકે. જંગલના અંધકાર વચ્ચે દૂર દૂર ઝાડ પર કોઈએ વીજળીક દીવાના તોરણ બાંધ્યા હોય એવું દૃશ્ય તેનાથી નજરે પડતું હોય છે. તેની નજીકમાં આવનાર માણસ માટે તે એક માર્ગદર્શક પ્રકાશનું કામ આપે છે. એવાં થોડાક ફળોને રાતના અંધકારમાં એક જગાએ ભેગાં મૂકી કોઈ માણસ તેની નજીક ચોપડી લઈને વાચવા બેસે તો તેને દીવાની જરૂર ન રહે, એટલું તેજ

જ્યા સમયે બાહ્ય શરીરનો સંબંધ આત્માથી છૂટી જાય છે. પરંતુ અભ્યંતર શરીર તો તે આત્માની સાથે જ જાય છે. જેથી પુનઃ નવું બાહ્ય શરીર તે આત્મા ધારણ કરે છે. બે અભ્યંતર શરીરો પૈકીનું એક અભ્યંતર શરીર 'કાર્મણ' શરીર નામે હોય છે. બાહ્ય શરીરનું નિર્માણ તે કાર્મણ શરીરના આધારે જ થાય છે. કાર્મણ શરીરનો સંબંધ સર્વથા છૂટી ગયા બાદ આત્મા બાહ્ય શરીરધારી બની શકતો નથી. કાર્મણ શરીર તે વિવિધ સ્વભાવી જડપુદ્ગલના સંગ્રહ સ્વરૂપે હોય છે. બાહ્ય શરીરની વિવિધ રચનામાં અને તેની વિવિધ શક્તિના નિર્માણમાં કાર્મણ શરીરનાં વિવિધ સ્વભાવી વિવિધ અંગો જ કામ કરે છે

કાર્મણ શરીર એક અવયવી છે અને તેનાં વિવિધ અંગો તે અવયવ સ્વરૂપે છે. તે વિવિધ અંગોને જૈન દર્શનમાં કર્મપ્રકૃત્તિ તરીકે ઓળખાવ્યાં છે. આત્માની બાહ્ય અને આંતરિક અવસ્થાની ભિન્નતામાં કાર્મણ શરીરના અંગ સ્વરૂપ આ કર્મ પ્રકૃતિઓ જ કારણભુત છે.

જૈન દર્શનના તત્વજ્ઞાનથી અજ્ઞાત માણસોને આ વિષય જલ્દી સમજી શકવામા કઠિનતા છે. જૈન દર્શન કથિત પદાર્થ–વિજ્ઞાનના સારા અભ્યાસીઓને અને તેને સૂક્ષ્મ બુદ્ધિથી સમજનારને જ આ વિષય હૃદયગમ્ય બની શકે છે. વિશ્વની વિવિધ વિચિત્રતાનું કારણ ઉપરોક્ત અભ્યાસી જ સરળતા પૂર્વક સમજી શકે છે. આ એક મહાન વિજ્ઞાન છે. એ વિજ્ઞાનના આવિષ્કારકો સર્વજ્ઞ પરમાત્મા છે. આત્માની

પ્રકરણ ૭ મું

સૂક્ષ્મ પૌદ્ગલિક જત્થાઓનું વિશ્વમાં અસ્તિત્વ

આ વિશ્વમાં પુદ્ગલનું અસ્તિત્વ એક સરખા અંશો પ્રમાણવાળું હોતું નથી. અનેક સ્વરૂપે અને અનેકવિધ અંશો પ્રમાણ પુદ્ગલ દ્રવ્ય અખિલ લોકવ્યાપી છે. સ્વરૂપવિવિધતા અને અંશ પ્રમાણની વિવિધતાનુસાર પૃથક્ પૃથક્ રૂપે રહેલ પુદ્ગલો વિવિધ પ્રકારની શક્તિઓથી ગર્ભિત હોય છે

કોઈ પણ એક પદાર્થમાં અનેકવિધ સ્વરૂપે થવાની યોગ્યતા હોઈ શકે છે. જે પદાર્થ આપણે જોઇએ છીએ, તે પદાર્થની પ્રકૃતિ જાગ્રત હોય છે. તે સમયે તેમાંના બીજા સઘળા પદાર્થની પ્રકૃતિ સુષુપ્ત હોય છે. પારો જ લઈએ, તેમાં પારાની પ્રકૃતિ નિરાવરણ છે, જ્યારે બીજા સઘળા પદાર્થોની પ્રકૃતિ આવરણયુક્ત છે. પ્રચંડ સંકલ્પશક્તિ કે કોઈ શાસ્ત્રીય પ્રક્રિયા વડે પારાની પ્રકૃતિને આવરણયુક્ત કરીને તેમાં ઢંકાયેલી સુવર્ણ પ્રકૃતિને નિરાવરણ કરવાથી પારો સોનામાં ફેરવી શકાય છે. આ પરિણામને યોગશાસ્ત્રમા 'જાત્યાન્તર' કહે છે.

આજ વાતને વૈજ્ઞાનિક રીતે જોઇએ તો સઘળા પદાર્થો ઈલેક્ટ્રોન, પ્રોટોન, ન્યુટ્રોન વગેરે વીજાણુઓના બનેલા છે.

પ્રત્યેક ઘટનામાં પદાર્થ સ્વરૂપે તો પુદ્ગલ જ છે. કડું, કંઠી,
વીંટી વગેરે મૂળ પદાર્થ નહિં હોતાં સુવર્ણરૂપ પદાર્થની
વિવિધ ઘટના જ છે.

આ પ્રકરણમાં પુદ્ગલપદાર્થના વિવિધ સ્વરૂપની વિચા-
રણામાં હું પણ જ્યા પદાર્થ શબ્દ વાપરું છું ત્યાં પદાર્થસ્વરૂપ
તો પુદ્ગલ જ સમજવું. બાકી પુદ્ગલની ઘટનાને મારાથી
જે પદાર્થ શબ્દથી લખાય છે, તે બાળ જીવોને સમજ-
વામા સુલભ પડે એ હિસાબે વૈજ્ઞાનિક ભાષાનું જ
અનુકરણ છે.

વિવિધ બંધારણ અનુસાર વર્તતી વિજાણુઓની વિવિધ
ગોઠવણો, તે જ વિવિધ ઘટનાઓ છે. પુદ્ગલની તે વિવિધ
ઘટનાઓને જગત વિવિધ પદાર્થ સ્વરૂપે સંબોધે છે, વિજ્ઞાન
જેને મૂળ તત્ત્વ કહે છે, તે મૂળ તત્ત્વ પણ અમુક ચોક્કસ
બંધારણ મુજબ નિયત સંખ્યા પ્રમાણ વિજાણુઓની બનેલી
ઘટના છે, પારો એ પુદ્ગલ પદાર્થની ઘટના છે. તથા પ્રકારના
પ્રયોગવડે અન્ય બંધારણ મુજબ વિજાણુઓની સંખ્યાનું
પરિવર્તન થવાથી પારારૂપ બની રહેલી ઘટનાનું સુવર્ણરૂપ
ઘટના સ્વરૂપે જાત્યાંતર થાય છે એ રીતે વૈજ્ઞાનિકોએ માની
લીધેલ મૂળતત્ત્વો અંગે પણ સમજવું. એટલે વૈજ્ઞાનિકોએ
માની લીધેલ મૂળ સ્વરૂપે વર્તતી તે પુદ્ગલ ઘટના પણ કોઈ
અન્ય પ્રકારની પુદ્ગલ ઘટનામાથી જાત્યાતરને પામીને બનેલી
છે કઈ જાતના બંધારણવાળી પુદ્ગલ ઘટનામાંથી હાલમાં
મનાતી મૂળતત્ત્વસ્વરૂપ ઘટના ઉપસ્થિત થયેલી છે? તેનો પત્તો

ઇરાદો નથી. પરંતુ પ્રયોગસિદ્ધથી અન્ય અસત્ય છે એમ માની બેસવું એ પણ બરાબર નથી. પ્રયોગ શાળાઓની મર્યાદાઓ બહાર પણ સત્ય હોઈ શકે છે.

સન ૧૯૫૬ માં લંડનથી પ્રકાશિત 'પરમાણુ અને વિશ્વ' નામક પુસ્તકમા તેના લેખકે જણાવ્યુ છે કે—

'ઘણા ટાઈમ સુધી ત્રણ જ તત્ત્વ (એલેક્ટ્રોન, ન્યુટ્રોન અને પ્રોટ્રોન) વિશ્વમાં સંઘટનના મૂળભૂત આધાર તરીકે માનવામાં આવતાં હતાં. પરંતુ વર્તમાનમાં તથા પ્રકારના તત્ત્વોનું અસ્તિત્વ હજુ પણ સંભવિત થઈ ગયું છે. તેથી સહેજે પ્રશ્ન ઊઠે છે કે મૌલિક તત્ત્વોનો સાચો અર્થ અમે શું કરીએ ? પહેલા તો અગ્નિ, પૃથ્વી, હવા અને પાણી આ ચાર પદાર્થોને જ મૌલિક તત્ત્વની સંજ્ઞા અપાઈ હતી. પરંતુ ત્યારબાદ તો સમજમાં એ આવ્યું કે પ્રત્યેક રાસાયનિક પદાર્થના મૂળભૂત અણુ જ પરમાણુ છે. ત્યાર બાદ પ્રોટોન, ન્યુટ્રોન અને એલેક્ટ્રોન એ ત્રણ મૂળભૂત અણુ મનાયાં. હાલે તો મૂલભૂત અણુઓની સંખ્યા વધી ગઇ છે અને ફેર પણ વધી શકે તેમ છે. મૂળભૂત અણુઓની એ વૃદ્ધિ, પદાર્થમૂળ સંબંધી અમારા અજ્ઞાનની જ સૂચક છે. સાચી વાત તો એ છે કે મૌલિક અણુ શું છે એ જ હજી સુધી સમજમાં આવી શક્યું નથી.

આ ઉપરથી સમજવું જરૂરી છે કે વિજ્ઞાને પ્રત્યક્ષ સિદ્ધ કરેલ આવિષ્કારોને આપણે ખોટા કહેવા નથી. પરંતુ વિજ્ઞાન વડે શોધાયું હોય તેના કરતાં પણ અનંતગણું

(દિલ્હી)ના સેક્રેટરી શ્રી સીતારામજી ખેમકા, ચીફ એન્જિનિયર શ્રી વિલ્સન, વિખ્યાત સાહિત્યકાર શ્રી 'વિયોગી હરિ' વગેરેની હાજરીમાં સન ૧૯૪૧ ના ૨૭ મી જુને તે પ્રયોગ દ્વારા એક તોલા પારાનું એક તોલો સોનું બનાવ્યું હતું. બીજી વાર આવો પ્રયોગ તેમણે ઋષિકેશમાં કરી ૨૦૦ તોલા પારાને અર્ધા કલાકમાં સોનામાં ફેરવી નાંખ્યો હતો. સંવત ૧૯૯૯ ના ચૈત્ર માસમાં કરેલ આ પ્રયોગ સમયે ગાંધીજીના મંત્રી સ્વ. મહાદેવ દેસાઈ, ગોસ્વામી ગણેશદત્તજી અને શ્રી જુગલકિશોર બિરલા હાજર હતા. ત્યારબાદ સન ૧૯૪૨ મા લાહોર મુકામે ભરાયેલા 'અખિલ ભારતીય આયુર્વેદિક મહાસભા' ના ૩૩ મા અધિવેશન સમયે તેઓશ્રીએ ત્રીજી વાર તે પ્રયોગ કરી પારામાંથી સોનું બનાવવામાં સફળ થયા હતા. આવી રીતે પારદવિજ્ઞાનના ઉપલબ્ધ સાહિત્યનું તલસ્પર્શી અધ્યયન, પરંપરાનો અનુભવ, અને સતત પ્રયોગોનો કઠિન પુરૂષાર્થ કરીને સ્વ. કૃષ્ણપાલજી જેવા સિદ્ધરસવિદે ધાતુવાદની સત્યતા સિદ્ધ કરવામાં અમૂલ્ય ફાળો આપ્યો છે સુપાત્ર અધિકારીના અભાવે એમણે આ વિદ્યા કોઈને આપી નહિં અને ભારત એમની પાસે રસવિદ્યાનું રહસ્ય જાણે એ પહેલાં તો તેઓ સ્વર્ગસ્થ થયા. એમની ભવ્ય સિદ્ધિને અંજલિ અર્પતો શિલાલેખ આજે પણ વારાણસીની વિદ્યાપીઠમાં નજરે પડે છે.

પરમાણુ વિજ્ઞાનની જાણકારી ભારતમાં પૂર્વે હોવાની સાબિતી રૂપે જાણીતા મહાન પ્રજ્ઞાચક્ષુ પંડિત ધનરાજજી

આવા પુદ્ગલ જથ્થાઓ તે ઈન્દ્રિયોથી તો બિલ્કુ અગ્રાહ્ય છે. એટલે આપણે તેને જોઈ શકતા નથી. દૃ જગતનું ઉપાદાન કારણ આવા જથ્થાઓ જ છે. પરમા સમૂહથી બની રહેલા આવા જથ્થા અને તેવા જથ્થાઓમાં જ બનતા દૃશ્ય જગતનું જ્ઞાન આપણને નહિ હોવાથી વિશ્વ રચનાની સમજમાં આપણે ગોથાં ખાઈએ છીએ.

આપણી ઈન્દ્રિયોથી જે પરમાણુઓના જથ્થાઓ જોઈ શકાય છે, તે જથ્થા કોઈ પણ આત્માએ અદૃશ્ય જથ્થાઓને ખેંચીને તેને શરીર રૂપે બનાવેલા હોય છે. શરીર સાથે સંબંધ ધરાવતા પદાર્થ રૂપે બન્યા વિના તે જથ્થા ઈન્દ્રિ-યોથી ગ્રાહ્ય ન થાય. અર્થાત્ ઈન્દ્રિયો દ્વારા ન અનુભવી શકાય. જેના અસ્તિત્વનો અનુભવ આપણે ઈન્દ્રિયો દ્વારા કરી શકીએ છીએ તે તો ક્યારેક પણ કોઈક જીવના શરીર-રૂપ બનેલા હોય છે.

વિજ્ઞાનકારો અનેક પદાર્થો, પદાર્થશક્તિઓના આવિ-ષ્કારો કરે છે તે જમીનમાથી, અવકાશમાંથી, પાણીમાંથી પાર્થિવ રૂપે–પ્રવાહી રૂપે તેજકણો રૂપે શોધી કાઢેલ હોય છે. તે સર્વ કોઈ પણ આત્માએ પહેલાં પોતાના શરીર રૂપે બનાવેલ હોય છે. સોનું, ચાંદી, મેગ્નેશિયમ, લિગ્નાઈટ કે જે કાંઈ વિજ્ઞાન શોધી કાઢે છે, તે કોઈ પણ આત્માના, આત્મા સહિત શરીર રૂપે હોય છે, અથવા આત્મા તેમાંથી ચાલ્યા ગયા પછીના નિર્જીવ શરીર રૂપે હોય છે તે શરીર રૂપ નિશ્ચેતન પદાર્થોના સંયોગ તથા વિભાગથી પણ ઘણી

ષ્કારો અને તેનો ઉપયોગ ખુબ છેટાવાળા નથી. જીવનમાં ઉપયોગીતાની દૃષ્ટિએ ચેતનના જ્ઞાનરહિત કેવળ જડના જ આવિષ્કારો, અને ચેતનના જ્ઞાનપૂર્વકના જડના આવિષ્કારો એ બન્નેનું સ્વતંત્ર મહત્વ છે. બન્નેય સત્યની મંઝિલ પર પહોંચવા ઈચ્છે છે, પરંતુ ચેતનના ખ્યાલપૂર્વકના જડ પુદ્ગલના આવિષ્કારોનો વિકાસ મુખ્યત્વે આત્મવાદના રૂપમા છે. તેનાથી મનુષ્યને ક્ષમા, સંતોષ, અહિંસા, સત્ય આદિની પ્રાપ્તિ થઇ છે. જ્યારે ચેતનને ભૂલી જઈ જડના જ આવિષ્કારોનો વિકાસ આધિભૌતિક જ રહ્યો છે. કેવળ ભૌતિક સામગ્રીથી જ મનુષ્ય ભલે આનંદથી જીવી શકે, પરંતુ ચેતનને ભૂલી જવાથી માત્ર ભૌતિક સાધનોના ઢગલાઓથી વાસ્તવિક શાંતિનો અનુભવ કે ભૌતિક આવિષ્કારોની પૂર્ણ સત્યતા કદાપિ પ્રાપ્ત થવાની નથી.

ચેતનના આવિષ્કારની સમજ રહિત કેવળ જડના જ આવિષ્કારની દૃષ્ટિ તે બાહ્ય દૃષ્ટિ છે અને ચેતનના આવિષ્કાર પૂર્વકની જડના આવિષ્કારની દૃષ્ટિ તે આંતર દૃષ્ટિ છે. આંતર દૃષ્ટિને અપ્રાપ્ત મનુષ્ય, પૃથ્વી ઉપર રહીને ત્રિલોકને જીતવાના પ્રયાસો કરતો આવ્યો છે, અને કેટલીક વાર કંઈક અંશે તેને સફળતા પણ મળે છે. પરંતુ જગતનો ઈતિહાસ કહે છે કે એ સફળતાની ભ્રમણાનું જ્ઞાન માનવીને હમેશાં પાછળથી થયું છે.

આંતરદૃષ્ટિને પ્રાપ્ત કરવાની પ્રેરણા કરતું પદાર્થ-જ્ઞાન જ આત્માને શાંતિની નજીક લઈ જાય છે. જેને

આવિષ્કારો આવિષ્કારિત કર્યા પહેલાં તેના આવિષ્કારકે પ્રથમ પોતાની અનંત આત્મશક્તિ પ્રગટ કરવાનો જ પુરૂષાર્થ આદર્યો હતો. અને તે પુરૂષાર્થ દ્વારા આત્માની અનંત ચેતન શક્તિ (જ્ઞાનશક્તિ) ની પૂર્ણતા પ્રાપ્ત કરવાથી જ અન્ય જડ પદાર્થોનું વિજ્ઞાન પણ તેમને સ્વયં સાંગોપાંગ આત્મ પ્રત્યક્ષ દેખાયું. એટલે ચેતન અને જડ પદાર્થોનું અને તેની ત્રિકાલિક વિવિધ અવસ્થાઓના આવિષ્કારોમાં તે પરમાત્માઓને પછી અન્ય કોઈ પ્રયોગ કરવો પડયો ન હતો. પદાર્થવિષયી સંપૂર્ણ વિજ્ઞાન જેવું સર્વજ્ઞ–વીતરાગ શ્રી તીર્થંકર પરમાત્માને જણાયું–દેખાયું તેવું અન્ય કોઈ વૈજ્ઞાનિકોથી આત્મ પ્રત્યક્ષ દીપકને પ્રાપ્ત કર્યા સિવાય જોઈ શકાય કે દેખી શકાય તેમ નથી. માટે સર્વજ્ઞ વચનાનુસારે માનવું પડશે કે દ્રશ્ય જગતના પદાર્થો, શબ્દ, અંધકાર, ઉદ્યોત, પ્રભા, છાયા, અને આતપ ઉપરાંત પણ પુદ્ગલ પદાર્થોના સૂક્ષ્મ વિવિધ જથ્થાઓ આ વિશ્વમાં અવશ્ય વર્તે છે. તે જથ્થાઓ કેવા છે? કયાં કયાં રહેલ છે? કેવા કેવા સ્વરૂપી અને કેવા કેવા સ્વભાવી છે? તેમાં કેવા જથ્થાઓ વિશ્વના જીવોને ઉપયોગી છે અને કેવા જથ્થાઓ બીનઉપયોગી છે? ઉપયોગી જથ્થાઓથી જીવની વિવિધ અવસ્થાઓ કેવી રીતે સર્જાય છે? તે સર્જાતી અવસ્થા સુખદાયક છે કે દુઃખદાયક છે? તે જથ્થાઓ દ્વારા દ્રશ્ય જગતનું અને જીવની બાહ્ય–આંતરિક વિવિધ અવસ્થાઓનું સર્જન દરેક જીવના સ્વ પ્રયત્નજન્ય છે કે અન્ય પ્રયત્નજન્ય છે? આ બધી સૂક્ષ્મ રસપ્રદ હકીકતોને હવે વિચારીએ.

રૂપે વર્તતા પુદ્ગલોમાં અણુસમૂહની ન્યૂનાધિકતાના હિસાબે વિવિધ જાતો છે. તે વિવિધ જાતોને વિવિધ વર્ગણા કહેવાય છે તેમાંથી જીવ દ્વારા યોગને અનુસરીને જે પુદ્ગલ વર્ગણાઓ ગ્રહણ કરી ઉપયોગી બનાવી શકાય છે તે પુદ્ગલ વર્ગણાઓને 'ગ્રહણ યોગ્ય' વર્ગણાઓ કહેવાય છે. વિશ્વ રચનામાં ઉપયોગી બની શકતી ઘટનાનું ઉપાદાન કારણ, આ 'ગ્રહણ યોગ્ય' વર્ગણાઓ જ છે. ગ્રહણ યોગ્ય વર્ગણાઓ નીચે મુજબ આઠ છે.

(૧) ઔદારિક શરીર યોગ્ય (૨) વૈક્રિય શરીર યોગ્ય (૩) આહારક શરીર યોગ્ય (૪) તૈજસ શરીર યોગ્ય (૫) ભાષા યોગ્ય (૬) શ્વાસોચ્છવાસ યોગ્ય (૭) મન.પ્રાયોગ્ય (૮) કર્મ યોગ્ય.

આમાં ભાષા, શ્વાસોચ્છ્વાસ અને મનોયોગ્ય વર્ગણાઓમાંથી પુદ્ગલ સ્કંધો ગ્રહણ કરી તે તે રૂપે પરિણમાવીને પરિણામ પામેલ તે પુદ્ગલોના અવલંબનથી જ ઉત્પન્ન થયેલ વીર્ય (બળ–શક્તિ) દ્વારા તે પુદ્ગલોને જીવ છોડી દે છે. જેમ બિલાડો ઊંચે કુદવા માટે પહેલાં પોતાના શરીરનું સંકોચન દ્વારા અવલંબન લે છે, ત્યાર પછી સંકોચના દ્વારા પ્રાપ્ત થયેલ બળ વડે જ ઉંચે કૂદી શકે છે. અન્યથા કૂદી શકતો નથી. તેવી રીતે ભાષાદિ વર્ગણાઓને છોડી મૂકવા માટે તેજ પુદ્ગલોનું અવલંબન જીવદ્વારા લેવાય છે.

શેષ ઔદારિકાદિ શરીર યોગ્ય પાંચ વર્ગણાઓમાંથી ગ્રહણ કરાતા પુદ્ગલ સ્કંધોને તો ગ્રહણ કરનાર જીવ પોતાના

શરીરાદિની રચનામાં થતો જીવ પ્રયત્ન તે જીવની સાથે ક્ષીરનીરવત્ સંબંધિત બની રહેલ કર્મસ્વરૂપ પુદ્ગલ રજકણોના નિમિત્તને પામીને જ થાય છે. કર્મ સંબંધથી રહિત જીવોનો પ્રયત્ન આવી શરીરાદિની રચનામાં હોઈ શકતો નથી.

ઇન્દ્રિયો દ્વારા અનુભવાના વિવિધ અવસ્થાવંત વિશ્વના પ્રત્યેક પદાર્થો યા વિજ્ઞાને સિદ્ધ કરેલા અને તેમની દૃષ્ટિએ મનાતા સૂક્ષ્મમાં સૂક્ષ્મ પદાર્થો તે કોઈને કોઈ જીવના શરીર સ્વરૂપ પુદ્ગલ અવસ્થાના જ વિભાજીત યા સંયોજીત વિભાગો છે. શરીરોના અસ્તિવ વિના વિશ્વના કોઈપણ દૃશ્ય પદાર્થનું અસ્તિત્વ સંભવી શકતું નથી. આ શરીરાદિની રચના ગ્રહણ યોગ્ય પુદ્ગલ વર્ગણાઓમાંથી જ જીવ પ્રયત્ને થતી હોઈ વિશ્વના દૃશ્ય સર્વ પદાર્થોનું ઉપાદાન કારણ તે ગ્રહણયોગ્ય પુદ્ગલવર્ગણાઓથી જ છે.

પુદ્ગલ પદાર્થો ઉપર થતો જીવ પ્રયત્નનો પ્રારંભ આ ગ્રહણયોગ્ય પુદ્ગલવર્ગણાઓથી જ થાય છે. તે ગ્રહણયોગ્ય વર્ગણાઓમાથી થતી વિશ્વ રચનામાં જીવ પ્રયત્ન કેવી રીતે પ્રવર્તે છે તે સમજવા માટે જીવના ‘ અભિસંધિજ ’ અને ‘ અનભિસંધિજ ’ રૂપ આત્મશક્તિના સ્વરૂપને અન્ય ગ્રંથોથી સવિસ્તૃત જાણવું જોઈએ.

ગ્રહણયોગ્ય પુદ્ગલવર્ગણાઓને શરીરાદિ રૂપે પરિણમન પમાડવામાં પ્રવર્તતો જીવ પ્રયત્ન તે ‘અનભિસંધિજ’ પ્રયત્ન તરીકે ઓળખાય છે.

રિક શરીર, વૈક્રિય ગ્રહણ યોગ્ય વર્ગણામાંથી વૈક્રિય શરીર, આહારક ગ્રહણ યોગ્ય વર્ગણામાંથી આહારક શરીર, તૈજસ ગ્રહણ યોગ્ય વર્ગણામાંથી તૈજસ શરીર, અને કાર્મણ ગ્રહણ યોગ્ય વર્ગણામાંથી કાર્મણ શરીરની રચના જીવ પ્રયત્ન વડે થાય છે. વચનોચ્ચારમાં, ચિંતવનમાં, અને શ્વાસ લેવા મૂકવામાં અનુક્રમે, ભાષાવર્ગણાનાં, મન વર્ગણાનાં અને અને ઉચ્છ્વાસ વર્ગણાના પુદ્ગલસ્કંધોને જીવ ઉપયોગી બનાવે છે.

આ ગ્રહણયોગ્ય પુદ્ગલ વર્ગણાના સ્કંધોમાંથી જીવ પ્રયત્ન વડે રચાતા શરીરોની સંક્ષેપમાં સમજ નીચે મુજબ છે.

ઔદારિક શરીર :—તિર્યંચ અને મનુષ્યને હોય.

વૈક્રિય શરીરઃ—દેવ-નારકી-લબ્ધિધર પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ, મનુષ્ય તથા વાયુકાયને હોય.

આહારક શરીરઃ—ચૌદ પૂર્વના જ્ઞાતા આહારક લબ્ધિવાળા પ્રમત્ત મુનીને હોય. તીર્થંકરની સમૃદ્ધિ જોવા અથવા ઉપદેશ આપતી વખતે શંકા પડે તો તેનું નિવારણ કરવા પ્રભુ પાસે જતી વખતે એક મુંડા હાથનું સ્ફાટીકવત્ નિર્મળ એવું આ શરીર ભવચક્રમાં વધુમાં વધુ ચાર વખત બની શકે.

તૈજસ શરીરઃ—શરીરમાં જે ગરમી છે, તે આ તૈજસ શરીરની જ છે. ખોરાક પચાવવામાં તથા તેજોલેશ્યા મૂકવામાં તેનો ઉપયોગ થાય છે.

જેમ જાનવર જાતિના શરીરધારક જીવને જાનવર કહેવાય છે, વનસ્પતિ જાતિના શરીરધારક જીવને વનસ્પતિ કહેવાય છે, એમ વિશ્વમાં પ્રચલિત વિવિધ દેહધારક આત્માઓ તે તે દેહને અનુરૂપ સંજ્ઞાથી વ્યવહારાય છે.

ખનીજ પદાર્થો, પાણી, અગ્નિ, વાયુ, વનસ્પતિ, હાલતાં ચાલતા કે ઉડતાં કીડી-મકોડી આદિ જંતુઓ, પશુઓ, પક્ષીઓ, મનુષ્યો, આ બધાનાં સ્થૂલ શરીરો જે આપણને દૃષ્ટિગોચર થાય છે તે જ જૈન દર્શન કથિત ઔદારિક શરીર છે. આ ઔદારિક શરીર ઉપરોક્ત જીવોને જન્મસિદ્ધ જ છે. જન્મ દ્વારા જે પેદા થાય તે જન્મસિદ્ધ કહેવાય. દેવ અને નારકીઓના જન્મસિદ્ધ શરીરને વૈક્રિય શરીર તરીકે ઓળખાવ્યું છે પાંચ શરીરો પૈકી જન્મસિદ્ધ શરીરો તો ઔદારિક અને વૈક્રિય એ બે જ છે. આ બન્ને શરીર તે તે શરીરધારક જીવને કાયમી રહી શકતાં નથી. સંસારી જીવ એક ભવ પૂર્ણ થયા બાદ તે ભવધારણીય શરીરને ત્યજીને જ જાય છે અને નવો ભવ કરવાના સ્થળે પહોંચતાં ત્યાં ભવધારણીય શરીરની રચના નવી કરે છે. એટલે ભવધારણીય યા જન્મસિદ્ધ શરીર જન્મકાળથી લઈ મરણ પર્યંત જ હોય છે

ઔદારિક શરીર તો જન્મસિદ્ધ જ છે. વૈક્રિય શરીર તે જન્મસિદ્ધ અને કૃત્રિમ એમ બે પ્રકારનાં હોય છે. કૃત્રિમ વૈક્રિયનું કારણ 'લબ્ધિ' છે. એક પ્રકારની તપોજન્ય શક્તિને 'લબ્ધિ' કહેવાય છે. લબ્ધિજન્ય વૈક્રિય શરીરના અધિકારી

પોથેલ્મસ' કહેવાય છે. એ યંત્ર દ્વારા માનવશરીર ભારે દક્ષતા પૂર્વક કામ કરે છે. એ યંત્ર, શરીરની અંદર પ્રત્યેક અંગની આવશ્યકતા અનુસાર તાપમાન બનાવી રાખે છે. સાથે સાથે તાપમાનને સંતુલનામાં રાખે છે પરંતુ જ્યારે શરીરમાં એ 'હાઈ પોથેલ્મસ'ના હાથ બહારની વાત થઈ જાય છે, ત્યારે એ તાવ દ્વારા સૂચન આપે છે કે શરીર પર શત્રુઓનું આક્રમણ થયું છે. એટલે તેને બહારથી આવશ્યક સહાય પહોંચાડવામાં આવે છે. આ રીતે શરીરશાસ્ત્રીઓએ કહેલી હકિકતમાં 'હાઈ પોથેલ્મસ' તેજ જૈન દર્શન કથિત તૈજસ શરીરની હકિકતને મળતી હકિકત કહી શકાય.

મૃત્યુ પામેલ પ્રાણીના બાહ્ય શરીરમાં તૈજસ શરીર હોતું જ નથી. મૃત્યુકાળના અમુક ટાઈમ પહેલાં તેના બાહ્ય શરીરના અવયવો રૂપ હાથપગમા ફેલાયેલ તૈજસ શરીરરૂપ ગરમી ધીમે ધીમે હટવા માડે છે. હાથ પગ ઠંડા પડે છે, ત્યારે મરનારના સંબંધીઓ સમજી શકે છે કે મૃત્યુ નજીક છે. શરીરમાંથી જીવ ચાલ્યો જાય છે એટલે શરીરના કોઈ પણ ભાગમાં લેશ માત્ર ગરમી રહેતી નથી.

તૈજસ શરીરમાં અપચય અને ઉપચય તો થયા જ કરે છે બાળક જેમ મોટું થતું જાય છે, તેમ તેમ તેનું તૈજસ શરીર, આખા શરીરમાં નવાં નવાં તૈજસ પુદ્દગલોથી બનતું રહી શરીરમાં ફેલાતું જાય છે.

આ તૈજસ શરીર રૂપ અગ્નિનો અપચય કે ઉપચય થવામાં નિમિત્તભૂત ભલે અન્ય હોય પરંતુ પરભવથી આવતા

નથી. પરંતુ કાર્મણ શરીર રૂપ અવયવીના વિવિધ અવયવો પૈકી 'શરીર નામકર્મ રૂપ' સંજ્ઞા ધારક પાંચ અવયવો તેમાં નિમિત્તકારણ છે.

કયું શરીર બાંધવા માટે જીવે કઈ વર્ગણા ગ્રહણ કરવી તે નક્કી કરી આપવાનું કામ શરીર નામકર્મનું જ છે. એટલે શરીર પાંચ છે, જેથી શરીરનામકર્મ પણ પાંચ જાતનાં છે, તથા શરીર રચનામાં ઉપયોગી બની શકે તેવી પુદ્ગલ વર્ગણા પણ પાંચ પ્રકારે છે. અહીં કયા શરીર માટે ક્યા શરીર નામ કર્મ રૂપ નિમિત્ત કારણ વડે કઈ પુદ્ગલવર્ગણા ઉપયોગી બની શકે તે સરળતાથી સમજાય તે માટે તે તે શરીરની, તે તે શરીર નામકર્મની અને તે તે શરીર રચનામાં ઉપયોગી થઈ શકતી શરીર ગ્રહણ યોગ્ય પુદ્ગલ વર્ગણાની સંજ્ઞાઓ જૈન દર્શનમાં એક જ સરખી આપી છે. જેમ કે ઔદારિક શરીર રચનામાં ઉપયોગી બની શકતી પુદ્ગલ વર્ગણાને ઔદારિક ગ્રહણ યોગ્ય પુદ્ગલ વર્ગણા, તથા તેમાં નિમિત્ત કારણ ઔદારિક શરીર નામકર્મ કહેવાય છે. એ રીતે પાંચે શરીર યોગ્ય પુદ્ગલ વર્ગણા અને પાંચે શરીર નામ કર્મ અંગે સમજી લેવું. આ ઉપરથી સમજી શકાય છે કે તે તે શરીરને યોગ્ય તે તે પુદ્ગલ વર્ગણાઓના ગ્રહણ માટે તે તે સંજ્ઞાવાળા શરીર-નામકર્મ જ નિયમિત હોય છે. અમુક પુદ્ગલ વર્ગણા ગ્રહણ કરવા માટે અમુક નામકર્મ જ નિયમિત ન હોય તો કયું શરીર બાંધવા માટે કઈ વર્ગણા ગ્રહણ કરાય છે, તે ચોક્કસ રહેત નહીં.

થયાની સ્થિતિ પ્રાપ્ત જીવજ આ તૈજસ-કાર્મણ શરીરના સંબંધથી સર્વથા મુક્ત થાય છે.

ઔદારિક અને વૈક્રિય શરીર તે ભવધારણીય હોવાથી એક ભવને અંતે જીવ તેને ત્યજી દે છે. વિશ્વમાં દૃષ્ટિગોચર થતી વિવિધ વસ્તુઓ, વૈજ્ઞાનિકોએ આવિષ્કારિત વિવિધ શક્તિ યુક્ત પદાર્થો તે સર્વ ઔદારિક શરીરધારક જીવોએ ત્યજેલ ઔદારિક શરીરમાંથી જ તૈયાર થાય છે. જેમ પ્લાસ્ટીકમાંથી વિવિધ પ્રયોગ દ્વારા વિવિધ વસ્તુઓ બનતી રહે છે, તેવી રીતે વિશ્વના દૃષ્ટિગોચર પદાર્થમાં ઔદારિક શરીરોના જ અંશો છે.

વૈક્રિય શરીર તો તે તે શરીરને ધારક જીવો દ્વારા ત્યજાતાની સાથે જ તેના અણુઓ જલદી વિખરાઈ જઈ અદૃશ્ય બની જાય છે. આહારક શરીર અંગે પણ એમ જ સમજવું. એટલે ત્યજિત વૈક્રિય અને આહારક શરીર કંઈ પણ ઉપયોગી બની રહેતું નથી.

વિશ્વતંત્ર અને શરીરતંત્ર આદિની સ્પષ્ટ સમજ સમજવા ઇચ્છનારે ગ્રહણ યોગ્ય પુદ્ગલ વર્ગણાઓ અને તેમાંથી જીવ પ્રયત્ન વડે બની રહેતી વિવિધ વિશ્વ રચનાનું જ્ઞાન, તે તે વિષયના નિષ્ણાતોની નિશ્રાએ જૈનાગમદ્વારા જાણવામાં પ્રયત્નશીલ બની રહેવું જોઈએ. અહીં તો અતિ સંક્ષેપમાં તે વિષય પ્રત્યે લક્ષ્ય ખેંચ્યું છે.

માનવ અને માનવેતર અસંખ્ય પ્રાણીઓની શરીર રચના,

પદાર્થો ઉપરાંત પણ સૂક્ષ્માતિસૂક્ષ્મ પુદ્‌ગલ પદાર્થોનું અસ્તિત્વ આ વિશ્વમાં અવશ્ય છે. અને તેવી અવસ્થાવંત પૈકીની જ કેટલીક પૌદ્‌ગલિક જાતો આ દૃશ્ય જગતનું ઉપાદાન કારણ છે. આવી ઉપાદાન કારણની યોગ્યતાવાળી પુદ્‌ગલની જાતને 'ગ્રહણ યોગ્ય' વર્ગણા તરીકે દર્શાવી તે સિવાયની શેષ જાતોને 'અગ્રહણ યોગ્ય' અર્થાત્ દૃશ્ય વિશ્વની રચનામાં ઉપયોગી બની શકવાની અયોગ્યતાવાળી દર્શાવી છે. માટીમાંથી ઘડો બને તો પણ અમુક રીતે તૈયાર બની રહેલ માટી જ ઘડાની રચનામાં ઉપયોગી થઈ શકે. તેવી રીતે દૃશ્ય જગત પુદ્‌ગલ સ્વરૂપ હોઈ તેનું ઉપાદાન કારણ પણ પુદ્‌ગલ સ્કંધો જ છે. છતાં અમુક અવસ્થા પ્રાપ્ત પુદ્‌ગલ સ્કંધો જ દૃશ્ય જગતની રચનામાં ઉપયોગી બની શકે. અન્ય પુદ્‌ગલ સ્કંધો ઉપયોગી બની શકતા નથી. આવી ગ્રહણ યોગ્ય અને અગ્રહણ યોગ્ય એમ બન્ને પ્રકારની પુદ્‌ગલ સ્કંધની જાતોનું વર્ગીકરણ ૨૬ પ્રકારે કરી તેને છવીસ મહાવર્ગણા તરીકે બતાવેલ છે.

એક એક પરમાણુ સ્વરૂપે સ્થિત પુદ્‌ગલની એક વર્ગણા (જાત), ત્યારબાદ એક એક અણુની વૃદ્ધિવાળી સંખ્યાયુક્ત અણુસમૂહ સ્વરૂપ સ્કંધોવાળી અન્ય અન્ય વર્ગણાઓ (પુદ્‌ગલની જાતો) બની રહેલ હોય છે. એ રીતે એક એક અણુની વૃદ્ધિએ અમુક સંખ્યા પ્રમાણ અણુસમૂહની વૃદ્ધિવાળા સ્કંધવાળી વર્ગણા સુધીની તમામ વર્ગણાનો સમુહ એક મહાવર્ગણા સ્વરૂપે ઓળખાય છે. તે પહેલી મહા-

પ્રકરણ ૮ મું

સુખ પ્રાપ્તિની સમજમાં ભૌતિક વૈજ્ઞાનિકોની ભ્રમણા

સંસારમાં બે શક્તિઓ કામ કરી રહી છે; એક જડ અને બીજી ચેતન. એક શારીરિક અને બીજી આત્મિક. એક પ્રાકૃતિક અને બીજી પૌરૂષિક.

જડશક્તિ સ્થૂળ છે, માટે જ ઇન્દ્રિયગમ્ય છે. ચેતન-શક્તિ અતિ સૂક્ષ્મ છે, માટે જ અતીંદ્રિય છે. જડશક્તિનું સામ્રાજ્ય જગતસૃષ્ટિના વિસ્તારમાં છે, અને ચેતનભાવનું સામ્રાજ્ય એનાથી પર છે. જડશક્તિ સામાન્ય રીતે અનુભવ-યોગ્ય છે. ચેતનભાવ અનુમાનગમ્ય છે.

આજનું વિજ્ઞાન કે આજનો વિદ્વાન, જડજગતની આસ-પાસ આંટા મારે છે. જો કે એણે એમાં સારી શોધો કરી છે, એ દ્વારા એણે અનેક બહુમૂલ્ય વસ્તુઓ વિશ્વને આપી છે, પણ દુઃખ એ છે કે એ સિવાય ચેતનભાવ જેવું બીજું કાંઈક તત્ત્વ આ ધરતી પર છે એની એને ઝાંખી થતી નથી.

આત્મતત્વ કે ઈશ્વરત્વભાવનું યથાર્થ સ્વરૂપ એના અનુ-માનમાં પણ આવતું નથી. આજના એ વૈજ્ઞાનિકોએ સિદ્ધ કરી બતાવ્યું છે કે સૂક્ષ્મ પરમાણુ ઇલેક્ટ્રોનમાં એટલી અજબ શક્તિ હોય છે કે તેના વિસ્ફોટથી વિશાળભૂમિ ધરા-

ભોગવવાનું છે. દેવગતિમાં વૈભવવિલાસ છે. જ્યારે ચેતનશક્તિનો વિકાસ તો આવી સમજણ દ્વારા મનુષ્યગતિમાં જ થઈ શકે છે. આ મનુષ્યગતિમાં જ વિચાર કરવાની તક છે. પરંતુ મનુષ્યપણું હોતે છતે મનુષ્યગતિની મહત્તા માનવ ભૂલી ગયો છે. જે શિખર ઉપર મહેલમાં લઈ જઈ શકે તેના જ દ્વારા એ નીચે ખાડામાં જવા પ્રયત્ન કરે છે.

સાતમી નરકે અહીંથી સીધી રીતે જનારા જો કોઈ જીવ હોય તો તે એક મનુષ્ય અને બીજો તંદુલિક મચ્છ. અર્થાત્ મનુષ્ય જેમ ઉર્ધ્વગતિ પામવા ભાગ્યશાળી છે. તેમ અધોગતિ પામવા કમનસીબ પણ છે. જેવી મતિ તેવી ગતિ. પરંતુ આવી બાબતો આજની નવી ઢબની કેળવણીથી સંસ્કારીત બનેલાને હંબક જ લાગે છે. તુચ્છ ભાસે છે. કારણ કે ભારતવાસીઓને પૂર્વકાલમાં ગળથુથીથી જ જે સંસ્કાર ને કેળવણી મળતી હતી તેનાથી આધુનિક કેળવણીનો માર્ગ જ વિપરીત છે. ભૂતકાળમાં કેળવણીનો હેતુ સત્યના દર્શન માટે અને જ્ઞાનના પ્રેમ માટે હતો. હાલ તો કેળવણી તેને જ કહેવાય છે કે જેના પોતાની સુખસગવડ માટે સૌ- [illegible] સંપાદિત થાય. જ્ઞાનને ખાતર જ્ઞાન એ પૂર્વે [illegible] અને [illegible] માટે જ્ઞાન એ હાલનો હેતુ છે. એ [illegible] હેતુ પરમાર્થનો અને બીજામાં હેતુ સ્વાર્થનો [illegible] બન્ને કેળવણીમાં આસમાન-જમીનનું અંતર છે. [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible]

મનની શાંતિ વિશેષ. પાર્થિવ વસ્તુની આકાંક્ષા ત્યાગી મનનો નિયોગ આત્મચિંતવનમાં કરવાથી મન સ્થિર અને શુદ્ધ થાય છે. સ્નાન કર્યા પછી શુદ્ધ વસ્ત્ર પહેરી દર્પણની સામા ઊભા રહીએ તો પ્રતિબિંબ સુંદર દેખાય છે પરંતુ તે વખતે દેહ શુદ્ધ ન હોય તો દર્પણમાં પણ આપણી પ્રતિભા સુંદર ન દેખાય. એવી રીતે મનને હમેશા નિર્મળ રાખવાથી આત્મા નિર્મળ બની રહ્યો દેખાય છે આ માટે સતત આત્મચિંતવન કરતા રહો. ફોગટ કર્મ, ફોગટ વિચાર અને સ્વાર્થ કામનાદિથી મનને હઠાવી પરમાત્મામાં–આત્મશુદ્ધ સ્વરૂપ ચિંતવનમાં, શમ અને સંવેગ ભાવનામા મનને એકાગ્ર અને સ્થિર કરવાનો નિશ્ચય કરો. મનના પ્રવાહને તે તરફ વાળો. આ ઉપાયથી જ વિષયની વાસનાઓ, ઇંદ્રિયોની લોલુપતાઓ દૂર થશે અને આત્મા પરમ સમાધિ અનુભવશે.

એટલું તો ચોક્કસ સમજી લેવું જોઇએ કે બહારનો કોઈ માણસ તમને સુખી કરી શકે નહિ. આપણી જાતે જ આપણે સુખી થવાનું છે. દરેક વસ્તુ અને સંજોગને આનંદથી જોતાં તથા વિચારતાં શીખો. કોઈ વસ્તુ આપણને દુ:ખ ઉત્પન્ન કરવા સર્જાઈ નથી, એ ખ્યાલ આપણા મનમાં દૃઢ કરવો. આ ખ્યાલને આપણા મનમાથી એક ક્ષણ માટે પણ દૂર થવા દેવો ન જોઇએ. જીવનનો આનંદ આમ કરવાથી જ મેળવી શકાશે, જેટલું આપણું મન આનંદમાં–ઉલ્લાસમાં રહેશે એટલું જ સુખ ગણાશે. આખરે એટલું તો અવશ્ય જોઇએ કે સુખ એ ભૌતિક વસ્તુ નથી. સુખ–દુઃખ

તાપની પરવા કર્યા વિના સતત પરિશ્રમ ઉઠાવવા છતાં પણ માડ માંડ સૂકો રોટલો મેળવે છે. જ્યારે દિનરાત આરામ કરનાર કોઈ કોઈ વ્યક્તિને સામાન્ય પ્રયત્ને પણ લાખોની કમાણી મળી જાય અગર લોટરીનું ઈનામ પણ પ્રાપ્ત થઈ જાય છે. માટે જો પુરૂષાર્થની જ પ્રધાનતા હોત તો પુરૂ-પાર્થી સુખી બની રહેવો જોઈએ. અગર અલ્પપુરૂષાર્થે ઇચ્છિત પ્રાપ્તિમાં અલ્પતા અને વધુ પુરૂષાર્થે ઇચ્છિત પ્રાપ્તિમાં વિશેષતા હોવી જોઈએ. પરંતુ તે પ્રમાણે સર્વત્ર એકાત કદાપી જોવામાં આવતું નથી, માટે પ્રારબ્ધ જ બળવાન છે. નહિ કે પુરૂષાર્થ અર્થાત્ પુરૂષાર્થની સફ-લતા પ્રારબ્ધને જ આધીન છે.

પ્રારબ્ધના ભરોસે બેસી રહેવા નહિ ઈચ્છનાર કહે છે કે, પ્રારબ્ધથી જ જો સુખ પ્રાપ્તિ થઈ જતી હોય તો માણસે હાથ-પગ હલાવ્યા વિના ઓઢીને સૂઈ જવું, ઘરમાં પૈસો, અનાજ, કપડાં વગેરે બધું સ્વયં આવી જશે. અરે! મોંમાં કોળિયો પણ એની મેળે આવી પડશે. પરતુ પુરૂષાર્થ કર્યા વિના તે બધું સ્વયં બની રહેતું જગતમાં ક્યાંય પણ જોવામાં આવતું નથી. માટે પુરૂષાર્થ જ બળવાન છે. નહિં કે પ્રારબ્ધ. અર્થાત્ પ્રારબ્ધની સફલતા પુરૂષાર્થને જ આભારી છે. અહિં પુરૂષાર્થની પ્રધાનતા કહેનારની દ્રષ્ટિમા પુરૂષાર્થ માત્ર તેને જ માનવામાં આવે છે કે પ્રારબ્ધ પ્રાપ્તિ સમયે જીવની મન-વચન-કાયા વડે થતી વ્યવહારિક પ્રવૃત્તિ. પ્રારબ્ધ પ્રાપ્તિમાં આ સિવાય અન્ય કોઈ પુરૂષાર્થ તેની દ્રષ્ટિમાં હોતો નથી.

આ અભિમાન માનવીને પછાડે છે. એના વિવેકચક્ષુ આડે એ પડદો બની જાય છે. અભિમાની માણસ સત્યને જોઈ કે સમજી શકતો નથી. એ અનેકને ત્રાસરૂપ પણ બને છે. આ અભિમાનને તોડવા માટે પાંચ સમવાય કારણો સ્વરૂપ કુદરતી બળો સાથે આપણી શક્તિઓની તુલના થાય અને આસપાસના સંયોગોની સાથે આપણા વર્તમાન પુરૂપાર્થની સરખામણી થાય એ ઈષ્ટ છે. કોઈપણ ક્ષેત્રે આપણને પ્રાપ્ત થતી સિદ્ધિના કારણોમા આપણે ઊંડા ઉતરીએ તો જરૂર સમજાશે કે પાચ સમવાય કારણ સ્વરૂપ કુદરતી અનુકુળતા જ કાર્યસિદ્ધિનું મુખ્ય કારણ છે.

માટે અન્ય સંયોગોની સાથે આપણા વર્ત્તમાન માનસિક, વાચિક કે કાયિક પુરૂપાર્થના મિલન થવા વડે નીપજતી કાર્યસિદ્ધિમા આપણે આનંદ અનુભવીએ કે સાત્ત્વિક સંતોષ પણ લઇએ તેમા ખોટું નથી પરંતુ તેમા અભિમાન સેવવા જેવું તો નથી જ એ ભૂલાવું નહિં જોઈએ. માનવ જો સમજી લે કે એ કુદરતનો સ્વામી નથી પણ સંતાન છે, તો તેનામાં અભિમાનનો ભય ઊભો થાય નહિં અને તેને પડવાનુ પણ બને નહિ.

અહિ પ્રારબ્ધવાદની મહત્તા તે પાંચ સમવાય કારણોના રહસ્યને નહિં સમજનાર બાળજીવોને અનુલક્ષીને જ વિચારવામા આવી છે. બાકી પાચ સમવાય 'કારણોના રહસ્યને સૂક્ષ્મતાથી સમજી શકનાર માટે તો પાચ સમવાય કારણોમાં પોતાને કરવાનો તો માત્ર પુરૂષાર્થ જ છે. તે પુરૂષાર્થ કેવા

આવે છે. કહેવાય છે કે પ્રારબ્ધવાદ માણસને આળસુ કે નિષ્ક્રિય બનાવી દે છે. પરંતુ આ વાત તદ્દન ખોટી છે. કારણ કે, તેનું પ્રારબ્ધ જ તેને જે કાંઈ કરવાનું હશે તે તેની પાસે કરાવશે જ. શ્રી રમણ મહર્ષિને જ્યારે કોઈએ પૂછ્યું કે શું ! મારે હાથ જોડીને બેસી રહેવું ? ત્યારે મહર્ષિએ કહ્યું કે "એમ કરી શકો તો ઉત્તમ, પરંતુ તમારૂં પ્રારબ્ધ તમને એમ કરવા દેશે નહિ."

એવો પણ આક્ષેપ થાય છે કે પ્રારબ્ધવાદ તે માણસને આળસુ નહિં તો હિંમત વગરનો, નમાલો, માયકાંગલો કે દીનહીન બનાવે છે. આનો ઉત્તર એટલો છે જ કે કોઈ વાદથી કોઈ ભારતવાસી કે ઇતિરોને ઘડાવાનું કે ચલિત થવાનું હોતું જ નથી, જે એક જ પરમ સત્તા કે શક્તિ (પાચ સમવાય કારણો) સર્વત્ર-સર્વદા, સર્વથા કામ કરી રહી છે. એ તેને ઘડશે, ચડાવશે કે પાડશે. બીજો ઉત્તર એ કે, ખરૂં જોતાં ખરા પ્રારબ્ધવાદીઓ જ મહાપરાક્રમી હોય છે; કારણ કે પરાક્રમ કરતાં કરતાં એમને જ એવા અનેક અસામાન્ય અનુભવ થતા રહ્યા હોય છે કે તેઓ તેનાથી જ સ્વાભાવિક રીતે પ્રારબ્ધ તરફ ખરા દિલથી વળી રહેલ હોય છે. દાખલા તરીકે નેપોલિઅન, તે ચુસ્ત પ્રારબ્ધવાદી હતો. તેને એક વખત જ્યારે એક સરદારે પૂછ્યું કે તમે ભાગ્યમાં આટલું બધું માનો છો તો યોજનાઓ શા માટે ઘડો છો ? ત્યારે તેણે જવાબ આપ્યો કે મારૂં ભાગ્ય જ મારી પાસે યોજનાઓ ઘડાવે છે.

આદરેલ પુરૂષાર્થ તે વિપરીત ભવિતવ્યતાની જ અનુકૂળતા-
વાળો બની જાય છે.

તીર્થંકરદેવ શ્રી નેમિનાથજી ભગવાને શ્રીકૃષ્ણનું મૃત્યુ
જરાકુમારના હાથે જ થવાની આગાહી કરી ત્યારે પોતાના જ
હાથે થવાવાળું તે મૃત્યુ ટાળવાની બુદ્ધિએ જરાકુમારે દૂર
દૂર વનમાં ચાલી જઇ પોતાની જીંદગી ત્યા જ વ્યતીત કર-
વાનો પ્રયત્ન કર્યો; તે તો એમ જ માનતો હતો કે હું
વનવાસી બની ગયો છું, માટે હવે શ્રીકૃષ્ણનું મૃત્યુ મારા
જ હાથે થવા રૂપ ભવિતવ્યતા ટળી જશે. પણ જે પ્રવૃત્તિથી
પોતે ભવિતવ્યતાનું પરિવર્તન કરવાની ઇચ્છા ધરાવે છે,
તે જ પ્રવૃત્તિ તે ભવિતવ્યતાને અનુકુળ બનશે તે વાત તેને
ન સમજાઈ.

આવા તો ઘણાં દૃષ્ટાંતો આપણને વર્ત્તમાનકાળે પણ
મળી જાય છે હાલ નજીકના સમયમાં વ્યતીત ભારત–પાકી-
સ્તાન વચ્ચે ચાલેલ યુદ્ધ પ્રસંગે દુશ્મને કરેલ બોમ્બવર્ષાથી
થતા મૃત્યુથી બચવા માટે જોધપુર શહેરમા એક પતિ–
પત્નીએ ખાઇમાં પ્રવેશવાનો પુરૂષાર્થ કર્યો, પુરૂષાર્થ હતો
મૃત્યુથી બચવાનો, પરંતુ તેમની મૃત્યુરૂપ ભવિતવ્યતા જે
સમયે નિયત હતી, તે સમયે ખાઇમાં રહેલા સર્પદંશથી
પણ તેઓ મૃત્યુ તો પામ્યા જ.

પોતાના નિવાસસ્થાને શત્રુના હુમલાથી રક્ષણ કરવા
માટે દિનરાત સંતરી પહેરો રાખવા છતાં પણ શત્રુદળના

આ સર્વ હકીકતનો સાર એ લેવાનો છે કે માણસે ધર્મ તથા મોક્ષમાં પુરૂષાર્થી બનવું અને અર્થ તથા કામની સિદ્ધિમાં પ્રારબ્ધવાદી બનવું.

સંસારના ભૌતિક પદાર્થની પ્રાપ્તિ પાછળ ગમે તેટલી દોટ મૂકવા છતાં પૂર્વકૃત પુણ્યાઈની પ્રબલતા વિના તેમા સફલતા કદાપી મળવાની નથી, એ ભારતવર્ષની સંસ્કૃતિનો મૂળ પાયો વિસરાવો ન જોઈએ.

એક સરખી ભવિતવ્યતાની પ્રાપ્તિમાં બાહ્યકારણો એક સરખાં નહિં વર્તતા, દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાળ અને ભાવથી વિવિધ સ્વરૂપે જોવાય છે, તેનું કારણ એ છે કે, એક સરખી ભવિતવ્યતાના નિર્માણમાં પણ જીવના અધ્યાવસાયો વિવિધ પ્રકારના હોઈ તે તે પ્રકારના અધ્યાવસાયને અનુલક્ષીને પ્રારબ્ધ પ્રાપ્તિ સમયે ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારના દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ અને ભાવસ્વરૂપ બાહ્ય કારણોનું અસ્તિત્વ વર્તે છે. એટલે એક સરખી પ્રારબ્ધ પ્રાપ્તિ માટે સ્વ યા અન્ય દ્વારા વર્તતો બાહ્ય પુરૂષાર્થ સમાન સ્વરૂપે જ નહિં હોતાં વિવિધ સ્વરૂપે પણ હોઈ શકે છે. કયા સમયે કેવા પ્રકારના પુરૂષાર્થ કરવામાં જીવ પ્રવર્તશે તે પુરૂષાર્થનો ઉદ્ભવ, જીવની ભવિતવ્યતા યા પ્રારબ્ધને જ અનુરૂપ હોઈ સ્વપુરૂષાર્થ અંગે નિરાભિમાની અને અન્ય જીવોના પુરૂષાર્થમાં ઔદાસિન્ય યા સમભાવી બનવું એનું નામ જ વાસ્તવિક ધર્મ યા તત્ત્વજ્ઞાનની સાચી સમજ છે.

કમઠાસુર દ્વારા થતા ઉપસર્ગમાં અને ધરણેન્દ્ર દ્વારા

આત્માની સાથે ક્ષીરનીરવત્ સંબંધિત બની રહેલ કર્મ રજકણસમૂહથી મુક્ત થવા માટે થતો જીવનો બાહ્ય અને અભ્યંતર પુરૂપાર્થ તે ધર્મ કહેવાય છે.

બાહ્ય પુરૂષાર્થ તે યોગ ધર્મ છે, અને અભ્યંતર પુરૂપાર્થ તે ઉપયોગ ધર્મ છે.

નિમિત્ત સારૂં હોય તો ઉપાદાન સારૂં હોય પણ ખરૂં, અને ન પણ હોય. પરંતુ ઉપાદાન સારૂં હોવામાં સારા નિમિત્તની જરૂરીયાત અવશ્ય હોય જ.

આત્માની કર્મસંબંધ રહિત વિશુદ્ધ યા સ્વભાવિક દશાની પ્રગટતામાં વર્ત્તતો પુરૂપાર્થ તે દર્શન મોહનીય કર્મના ઉપશમ–ક્ષયોપશમ અને ક્ષય કરવા પૂર્વક જ્ઞાનાવરણીય, દર્શનાવરણીય, ચારિત્રમોહનીય અને અંતરાય કર્મનો ઉપશમ, ક્ષયોપશમ અને ક્ષય કરવા સ્વરૂપે હોય છે.

આ જ્ઞાનાવરણીય આદિ સંજ્ઞાઓ તે આત્મપ્રદેશો પર ચોંટી રહેલ પૌદ્ગલિક રજકણસમૂહના વિવિધ સ્વભાવધારક રજકણોને અનુલક્ષીને છે. તે વિવિધ સંજ્ઞાધારક કર્મ અણુ-ઓનું અને તેના ઉપશમ–ક્ષયોપશમ અને ક્ષય કરવારૂપ પ્રક્રિયાનું સ્વરૂપ જૈનદર્શનના ગ્રંથોથી સદ્ગુરુની નિશ્રાએ સમજવું ખાસ જરૂરી છે.

જો કે સ્વભાવદશારૂપ ભવિતવ્યતાની પ્રગટતામાં જીવ વડે કરાતા પુરૂષાર્થની પૂર્ણતા તો ચારે ઘાતી કર્મનો ક્ષય થવામાં જ છે. પરંતુ તે ચારેનો ક્ષય થવામાં પ્રથમ તો

દર્શનમોહનીયનો ઉપશમ થવા રૂપ પુરુષાર્થ વર્તે છે અને
પછી દર્શનમોહનીયનો ક્ષયોપશમ થવા વડે ધીમે ધીમે તેનો
ક્ષય થાય છે દર્શનમોહનીયનો ક્ષય થયા પછી ચારિત્ર
મોહનીયનો પણ ક્ષય અલ્પ ટાઈમમાં જ થાય છે અને એ
બન્ને પ્રકારના મોહનીયકર્મનો ક્ષય થઈ ગયા બાદ અન્તર્મુહૂર્ત
જેટલા અતિ અલ્પ ટાઈમમાં જ શેષ ત્રણ ઘાતી કર્મોનો ક્ષય
થઈ જાય છે મોહનીય કર્મના ક્ષયોપશમ સમયે શેષ
ત્રણ ઘાતી કર્મોનો પણ ક્ષયોપશમ થવારૂપ કાર્ય તો ચાલુ
જ હોય છે ચાર ઘાતી કર્મોનો ક્ષય થયા પછી જીવ કૃતકૃત્ય
બને છે તેની આત્મજ્યોતિ સકલ લોકાલોકમાં પ્રસરી જાય
છે સર્વ રૂપી-અરૂપી પદાર્થના ત્રૈકાલિક પર્યાયોને તે
અંજલીમાં રહેલા જળની પેઠે સ્પષ્ટ જાણી શકે છે ત્યારબાદ
તો શેષ ચાર અઘાતી કર્મો કેવળ ભોગોપચારી રૂપે વર્તતા
હોઈ ધીમે ધીમે આત્મપ્રદેશોથી તે સ્વયં અલગ બની જાય
છે એટલે આત્મા અજર-અમર સ્થાનને પ્રાપ્ત કરે છે
શાશ્વત સુખનો ભોક્તા બને છે જન્મ અને મરણ રહિત
થાય છે તે આત્માની શુદ્ધ સ્વાભાવિક દશારૂપ ભવિતવ્યતાની
પ્રાપ્તિ છે

પ્રકરણ ૧૨ મું

આધ્યાત્મિક વિકાસક્રમ

જન્મ મરણની ઘટમાળમાંથી જીવન મુક્ત કરી સંસારના દુઃખમાથી એને છોડાવી, નિર્વાણના માર્ગે આત્માને લઈ જવા માટે ઉપશમ-ક્ષયોપશમ અને ક્ષાયિક ભાવરૂપ અભ્યંતર પુરૂષાર્થની જ આવશ્યકતા છે. નિર્વાણ માટેનો માર્ગ લાંબો અને કઠીન છે. જેટલો પુરૂષાર્થ વિશેષ તેટલો નિર્વાણનો માર્ગ નજીક છે. આત્માનો સાચો અને હિતકર પુરૂષાર્થ તો ઉપશમ, ક્ષયોપશમ અને ક્ષાયિકભાવ છે. જ્યારે અહિતકર અને સંસારના ભયંકર દાવાનળમાં આત્માને બળતો રાખનાર તે ઔદયિક ભાવ છે. આ ઔદયિકાદિ ભાવો તે આત્માના પર્યાય (અવસ્થા) સ્વરૂપ છે. તે ભાવોનું સ્પષ્ટ વર્ણન આ પુસ્તકના છેલ્લા પ્રકરણમાં વિચારાશે.

મોક્ષમાર્ગના પ્રયાણમા આગળ વધેલ આત્માનો વિકાસ સમજવા માટે જૈનશાસ્ત્રમાં ચૌદ સોપાન બતાવ્યાં છે. એ સોપાને ચઢતાં ચઢતાં નિર્વાણ (મુક્તિ) પ્રાપ્ત થાય છે. એ સોપાનને ગુણસ્થાનક કહેવાય છે.

સંસારી જીવો કર્મસંયુક્ત છે. છતાં બધા સંસારી જીવ એક જ શ્રેણીના છે, એમ કહી ન શકાય. સંસારી

જીવોમા પણ કર્મભેદ યથાયભેદ છે આ કર્મભેદ સમજાવવાને માટે જ જૈનસિદ્ધાન્તમા ચૌદ ગુણસ્થાન નિયોજ્યા છે જે ધોની અદર થઈને અથવા જે પરિસ્થિતિઓ વચ્ચે થઈને જીવ જીવો ધીમે ધીમે મુક્તિમાર્ગમા આગળ વધે છે, તે તે ઘર અથવા અવસ્થાનુ નામ ગુણસ્થાનક છે જન્મજન્મા ન ના ગુણના બળે જે ભવ્યજીવ મોક્ષમાર્ગે વિચરવા તૈયાર થાય છે, તેને ક્રમેક્રમે ચૌદ ભૂમિકાઓ ઓળગવી પડે છે તે અવસ્થાઓમાથી પસાર થવાનુ રહે છે જૈનશાસનમા એને "ચૌદ ગુણસ્થાનક" તરીકે ઓળખાવવામા આવ્યા છે

આત્મિક શક્તિઓના આવિર્ભાવની, તેની શુદ્ધ કાર્ય રૂપે પરિણત બની રહેવાની તરતમ ભાવાપન્ન અવસ્થાઓને અનુલક્ષીને જ ગુણસ્થાન નુ આયોજન છે

આ માનુ વાસ્તવિક સ્વરૂપ શુદ્ધ-ચેતના અને પૂર્ણાનન્દ મય છે જ્યા સુધી આ પ્રદેશો ઉપર તીવ્ર કર્મ-આવરણોની ઘનઘોર વાદળાયા છવાઈ રહેલી છે, ત્યાસુધી આ માનુ અસલી સ્વરૂપ દેખી શકાતુ નથી પરતુ આવરણો ક્રમશ શિથિલ યા નાશ પામ્યા પછી જ આત્માના અસલી સ્વરૂપની જ્યોત ઝળહળી ઉઠે છે

આત્માના અસલી સ્વરૂપને આચ્છાદિત બનાવી રાખનાર સર્વ આવરણો પૈકી મોહનુ આવરણ મુખ્ય છે અર્થાત્ જ્યા સુધી મોહ બળવાન અને તીવ્ર છે, ત્યા સુધી જ અન્ય આવરણો બળવાન અને તીવ્ર રહી શકે છે મોહ નિર્બલ

બનતાંની સાથે જ અન્ય આવરણો તો સ્વયં નિર્બલ બની જ જાય છે. માટે જ આત્મવિકાસમાં મુખ્ય બાધક મોહની પ્રબલતા અને મુખ્ય સહાયક મોહની નિર્બળતા સમજવી જરૂરી છે. તે કારણથી ગુણસ્થાનોની વિકાસ–ક્રમ–ગત અવસ્થાઓની કલ્પના, તે મોહશક્તિની ઉત્કટતા–મન્દતા તથા અભાવને જ અવલમ્બિત છે.

મોહની ઉત્કટતાથી વર્તતી આત્માના અધઃપતનની પરાકાષ્ટા અને મોહના અભાવથી વર્તતી આત્માની ઉત્ક્રાંતિની પરાકાષ્ટા એ બન્ને અવસ્થાઓની વચ્ચે પણ વિકાસશીલ આત્માને સંખ્યાતીત અવસ્થાઓનો અનુભવ કરવો પડે છે પરંતુ તે સર્વ અવસ્થાઓનું સંક્ષેપમાં વર્ગીકરણ કરીને તેના ચૌદ વિભાગ જૈનશાસ્ત્રમાં બતાવ્યા છે. તેને જ ચૌદ ગુણસ્થાનક કહેવાય છે.

મોહની મુખ્ય શકિતઓ બે છે. તેમાં પહેલી શકિત તે, આત્માને સ્વસ્વરૂપ તથા પરસ્વરૂપના નિર્ણયમા અને જડ–ચેતનના વિભાગમાં યા ભેદજ્ઞાનમાં અવિવેકી બનાવી રાખે છે જ્યારે બીજી શકિત, વિવેકી આત્માને પરપરિણતિથી છૂટી સ્વસ્વરૂપલાભ પ્રાપ્ત કરવામાં બાધક બની રહે છે.

વ્યવહારમાં પણ ડગલે ને પગલે આપણને અનુભવ છે કે કોઈ વસ્તુસ્વરૂપનો યથાર્થ ખ્યાલ પ્રાપ્ત થયા પછી જ તે વસ્તુની પ્રાપ્તિ યા ત્યાગની પ્રવૃત્તિ સફલ થાય છે. આધ્યાત્મિક વિકાસગામી આત્માને માટે પણ મુખ્ય તો એ

કાચ્ય છે એક તો સ્વરૂપ તથા પરરૂપનો યથાર્થ જ્ઞાન અર્થાત્ ભેદજ્ઞાન, અને બીજુ કાય, સ્વરૂપમા સ્થિત રહેવુ તેમા પહેલા કાયને રોકવાવાળી મોહની શક્તિને જૈનશાસ્ત્રમા 'દર્શન મોહ" અને બીજા કાર્યને રોકવાવાળી મોહની શક્તિને "ચારિત્ર મોહ" નામે ઓળખાવી છે બીજી શક્તિ તે પહેલી શક્તિની અનુગામિની છે અર્થાત્ બીજી શક્તિની પ્રબલતા-મન્દ-મન્દતર અને મન્તમતાનો આધાર પહેલી શક્તિની પ્રબલતા-મન્દ-મન્દતર અને મન્દતમતા ઉપર જ છે માટે એકવાર આત્માને સ્વસ્વરૂપના દર્શનની પ્રાપ્તિ અર્થાત્ ભેદજ્ઞાન થઈ જાય તો તે આત્માને સ્વસ્વરૂપ લાભ પ્રાપ્ત કરવાનો માગ સરળ બની જાય છે

એક આત્મામા જ્ઞાનગુણ, દર્શનગુણ, ચારિત્રગુણ, વીર્યગુણ, દાનગુણ, લાભગુણ, ભોગગુણ, અરૂપીગુણ, અગુરુ લઘુગુણ, અવ્યાબાધગુણ ઈત્યાદિ ગુણો છે તે સર્વે ગુણ ભિન્ન ભિન્ન હોવા છતા પણ સમુદાયરૂપ છે કોઈ સમયે તે ભિન્ન થઈ શકતા નથી, તે સર્વ ગુણપર્યાયોનો એક પિંડ એવો આત્મા છે માટે એકરૂપ છે જીવદ્રવ્યમા જેટલા ગુણ છે, તે સર્વે પૃથક્ પૃથક્પણે પોતાનુ કાર્ય કરતા જ રહે છે દર્શન તે દેખવાનુ કામ કરે છે જ્ઞાન જાણવાનુ કામ કરે છે સમ્યક્ત્વ નિર્ધાર કરવાનુ કામ કરે છે અમૂર્તગુણ અરૂપીપણાનુ કામ કરે છે એ પ્રમાણે સર્વગુણ પોતપોતાના કાર્યના કર્ત્તા છે કાર્યભેદ પણ અલગ અલગ છે પરન્તુ તે કાયધર્મનુ કારણ કોઈ દ્રવ્ય તથા ક્ષેત્રમા અલગ નથી માટે

અભેદરૂપે છે. જેવી રીતે સુવર્ણમાં પીળાપણું, ગુરૂતા, સ્નિગ્ધતા, તે કાર્યધર્મે કરી ત્રણ પ્રકારે છે. પરંતુ કોઈ સમયે તે ત્રણે ભિન્ન હોતા નથી. ત્રણેનું હોવાપણું પ્રતિસમય સુવર્ણમાં અભિન્ન છે. તેવી રીતે જીવના સર્વગુણ ભિન્ન ભિન્ન કાર્ય કરતા હોવા છતાં વસ્તુધર્મથી ભિન્ન નથી. દરેકનું કાર્ય ભિન્ન હોવા છતાં અભેદ છે. આ દરેક ગુણો ન્યૂનાધિકપણે પણ આવરણોથી આચ્છાદિત હોવા છતાં દરેકનાં આવરણો ભિન્ન ભિન્ન જાતિનાં છે. જેથી દરેકના ઔદયિકાદિ ભાવો પણ ભિન્ન ભિન્ન છે. જેમકે જ્ઞાન ગુણનો ક્ષયોપશમ ભાવ હોય તેમ દર્શન ગુણનો પણ ક્ષયોપશમભાવ હોય. એ રીતે દરેક ગુણના ભાવો અંગે સમજી લેવું. આ બાબતને અનુલક્ષીને જ ક્ષયોપશમાદિ ભાવોના વિવિધ પ્રકારો દર્શાવ્યા છે. આત્મામાં એક સમયે જ વર્તતા આ વિવિધ ભાવોના હિસાબે પ્રતિસમય આત્મા, એક કરતાં પણ વધુ સંખ્યા પ્રમાણ પર્યાયી હોઈ શકે છે. જેમ ગુણસ્થાનક એ જીવના પર્યાય સૂચક છે, તેમ આ પુસ્તકના છેલ્લા પ્રકરણમાં બતાવેલ ભાવો પણ જીવના વિવિધ પર્યાયસૂચક છે. પરંતુ ગુણસ્થાનક સ્વરૂપ વિકાસક્રમ, આત્માના સમ્યકત્વ અને ચારિત્ર ગુણસ્વરૂપ વિવિધ પર્યાયને જ અનુલક્ષીને છે. સર્વ ગુણો ક્ષાયિકભાવે પ્રકટ કરવા માટે આત્માનો પુરૂષાર્થ મુખ્યત્વે કરીને તો સમ્યકત્વ અને ચારિત્રને ક્ષાયિકભાવે પ્રકટ કરવાનો હોવો જોઈએ. પરંતુ તે બન્ને ગુણો સીધા સીધા ક્ષાયિકભાવે પ્રકટ નહિં થતાં તેની પૂર્વભૂમિકા સ્વરૂપ પ્રથમ ઉપશમ અને

ક્ષયોપશમિક ભાવો છે માટે જ જીવે સમ્યક્ત્વ અને ચારિત્ર ગુણના ઉપશમ-ક્ષયોપશમ અને ક્ષાયિક ભાવના પુરૂષાર્થી બની રહેવાનુ જૈનશાસ્ત્રોમા દર્શાવ્યુ છે આ રીતના પુરૂષાર્થના પરિણામે આત્મા સ્વગુણના આચ્છાદક કર્મોને હઠાવતો હઠાવતો આગળ વધે છે

કર્મનો એવો અજબ મહિમા છે કે મોક્ષમાર્ગના સાધનામા પણ અનેક પ્રકારની આંટીઘુટી ઉભી કરે છે એટલે કેટલીક વખત ગુણસ્થાનરૂપ અવસ્થામા આગળ વધેલ આમા પાછો પણ પડી જાય છે એમ ચઢન-પડન કરતા ખરખરો ધીર, દૃઢચિત્ત, સહનશીલસાધક, મોક્ષમાર્ગના કટકોને-દુ સહ કમ વિપાકને અવિચલિતપણે વેદતો થકો ક્રમે ક્રમે આગળ વધે છે કર્મબધન જેટલા કઠોર છે, તેટલો જ આ મોક્ષમાર્ગ આકરો છે

ચૌદ અવસ્થારૂપ ચૌદ ગુણસ્થાનક પૈકી કોઈને કોઈ એક ગુણસ્થાનકને વિષે સસારી જીવમાત્ર અવસ્થિત હોય છે વિકાસની દ્રષ્ટિએ એક કરતા બીજુ ગુણસ્થાનક અધિક ગુણનુ સ્થાનક છે ચૌદ ગુણસ્થાનક એ મોક્ષ મહેલની સીડીમા ચૌદ પગથીઆ રૂપ છે સ્વવીર્ય ફોરવતો આત્મા જ એ પગથીઆ વટાવતો આગળ વધે છે તે ચૌદગુણસ્થાનકના નામ આ પ્રમાણે છે

(૧) મિથ્યાદ્રષ્ટિ (૨) સાસ્વાદન (૩) મિશ્ર (૪) અસયત (૫) દેશસયત (૬) પ્રમત્ત (૭) અપ્રમત્ત (૮) અપૂર્વકરણ (૯) અનિવૃત્તિકરણ (૧૦) સૂક્ષ્મસપરાય (૧૧)

ઉપશાંત કષાય (મોહ) (૧૨) ક્ષીણમોહ (૧૩) સયોગી કેવલી (૧૪) અયોગી કેવલી.

મિથ્યાદર્શન નામે કર્મના ઉદયથી જીવ મિથ્યા તત્ત્વને વિષે શ્રદ્ધા રાખી રહે, સત્ય તત્ત્વની જિજ્ઞાસા ન રાખે તે મિથ્યાદ્રષ્ટિ નામે પ્રથમ ગુણસ્થાનક છે.

મિથ્યાદર્શન કર્મનો ઉદય ન હોય પણ અનંતાનુબંધી કર્મના ઉદયથી જીવને સમ્યગ્દર્શન ન હોય ત્યારે સમ્યગ્-દર્શનથી પતિત અવસ્થામા સાસ્વાદન નામે બીજું ગુણ-સ્થાનક છે

સમ્યગ્–મિથ્યાત્વ (મિશ્ર) નામે કર્મના ઉદયથી જીવનું દર્શન કેટલેક અંશે મલીન અને કેટલેક અંશે શુદ્ધ હોય તે મિશ્ર નામનુ ત્રીજું ગુણસ્થાનક છે.

અપ્રત્યાખ્યાન કષાયના ઉદયને લીધે જીવ સમ્યકત્વ સંયુક્ત હોવા છતા અવિરતિ રહે તે અસંયત નામનું ચોથું ગુણસ્થાનક છે.

પ્રત્યાખ્યાન કષાયના ઉદયથી જીવ કેટલેક અંશે સંયત અને કેટલેક અંશે અસંયત રહે છે, તે દેશવિરતિ નામનું પાંચમું ગુણસ્થાનક છે.

પ્રત્યાખ્યાન કષાયનો ઉદય ક્ષીણ થવાથી જીવ સંપૂર્ણ-પણે સયત બને, છતાં એમાં પ્રમાદ રહી જાય તે પ્રમત્ત નામનું છઠ્ઠું ગુણસ્થાક છે.

એ પછી સંજ્વલન નામે કષાય મંદ થવાથી પૂર્ણસંયત

જીવ પ્રમાદના પંજામાથી છૂટો થઈ જાય તો તે અપ્રમત્ત નામના સાતમા ગુણસ્થાનકે પહોચે

સાતમા ગુણસ્થાનકે રહેલ અપ્રમત્ત મુનિને સંજ્વલન કષાયોનો અથવા નોકષાયોનો ઉદય અત્યન્ત મન્દ થતા પૂર્વે નહિ પ્રાપ્ત થયેલ એવા અપૂર્વ પરમ આહ્લાદ-આનદમય આત્મપરિણામ રૂપ કરણ પામે તે અપૂર્વકરણ ગુણસ્થાનક છે

એ ધ્યાન ખૂબ ખૂબ વૃદ્ધિ પામતુ થકુ મોહકર્મ સમૂહના સ્થૂલ અશોને ક્ષીણ કરે યા ઉપશમાવે ત્યારે જીવ અનિવૃત્તિકરણ નામના નવમા ગુણસ્થાનકે આરૂઢ થાય એ રીતે કષાય પાતળા પાડતા જીવ સૂક્ષ્મકષાય ગુણસ્થાને પહોચે અહીયા સૂક્ષ્મ લોભ માત્રનો જ ઉદય હોય છે

સર્વ પ્રકારના મોહ ઉપશાન્ત થતા જીવ જે ગુણસ્થાનકે આવે તે ઉપશાન્તમોહ ગુણસ્થાનક છે

મોહના સમૂહ સંપૂર્ણપણે ક્ષય પામે તે ક્ષીણમોહ ગુણસ્થાનક છે તે પછી શેષ ત્રણે પ્રકારના ઘાતીકર્મો સંપૂર્ણ પણે ક્ષય પામતા જીવને નિર્મલ એવુ કેવલજ્ઞાન ઉપજે તે સયોગી કેવળી નામનુ તેરમુ ગુણસ્થાનક છે

સર્વ પ્રકારના કર્મક્ષય પહેલાની અત્યન્ત ઊંચી જે અવસ્થા તે ચૌદમુ ગુણસ્થાનક છે એનુ નામ અયોગી કેવળી અહીયા કર્મનો સબધ પૂરો થાય છે પછી એ આત્મા બધી જ જાળમાથી મુક્ત થઈને વિશ્વને શિખરે ચઢે છે જેમ કાચબો બધા મળથી મુક્ત થતા તૂબીને જમીન ઉપર

મના દલિકોના ત્રણ પૂંજ કરે છે તેમાં શુદ્ધ પૂંજના ઉદય સમયે વર્તતું સમ્યક્ત્વ તે જ ક્ષયોપશમિક સમ્યક્ત્વ છે દર્શનમોહનીયના ઉપશમથી થતા પહેલવહેલા ઉપશમ સમકિતની પ્રાપ્તિ બાદ જીવની સંસારાવસ્થાની સીમા વધુમાં વધુ અર્દ્ધપુદ્ગલ પરાવર્તનની બંધાય છે તે પહેલા પણ તેનુ સંસાર પર્યટન પુરૂ થઈ શકે છે પણ તેનાથી વધુ તો લંબાતો જ નથી આ ઉપશમ સમકિતવંત આત્માને પોતાની અસલ સહજ શુદ્ધ પરમાત્મ ભાવનું ભાન થાય છે આ રીતે સ્વરૂપ-દર્શન થવાથી આત્માને અપૂર્વ શાન્તિ મળે છે અને તેને વિશ્વાસ પેદા થાય છે કે હવે મારો ભાવ્ય-વિભ્રમ દૂર થયો અર્થાત્ અત્યાર સુધી પૌદ્ગલિક યા બાહ્ય સુખને જ હું તત્વથી રહ્યો હતો તે પરિણામ-વિરસ, અસ્થિર એવં પરિમિત છે પરિણામે સુંદર, સ્થિર યા અપરિમિત સુખ તો સ્વરૂપ પ્રાપ્તિમાં જ છે એમ સમજી ઉપશમ-ક્ષયોપશમ ભાવ દ્વારા ક્રમેક્રમે સર્વ પ્રકારના ક્ષાયિક ભાવવાળી જ અવસ્થા પ્રાપ્ત કરવા જીવ પ્રયત્નશીલ બને છે આટલું પ્રસંગોપાત વિચારી પાંચે ભાવના સ્વરૂપ અંગે હવે વિચારીએ

૧ ઔપશમિક ભાવ, ૨ ક્ષાયિક ભાવ, ૩ ક્ષાયોપશમિક (મિશ્ર) ભાવ, ૪ ઔદયિક ભાવ અને ૫ પારિણામિક ભાવ એમ જૈનદર્શનીય શાસ્ત્રોમાં પાંચ ભાવ બતાવ્યા છે તેની ટૂંકી વ્યાખ્યા નીચે મુજબ છે

૧ ઔપશમિક ભાવ—મોહનીયકર્મના સર્વથા

તો ઉપલક્ષણ માત્ર હોવાથી તે સિવાય બીજી પણ જીવની કેટલીક અવસ્થાઓ ઔદયિક ભાવમાં લેવાય છે. તે આ પ્રમાણે છેઃ

દર્શનાવરણ સમુદ્ભૂત નિદ્રાદિપંચક, વેદનીયકર્મ સાધિત સુખ–દુઃખ, મોહનીયજનિત હાસ્યાદિ છ, આયુષ્ય કર્મસંભૂત ચાર આયુષ્ય, નામકર્મની સર્વપ્રકૃતિ અને ગોત્રોદય જન્ય ઉચ્ચાનુચ્ચ ગોત્ર એ બધાંય ઔદયિક ભાવમાં સમજવાનાં છે. આ બધી જીવની અવસ્થાઓનો ઉપરોક્ત એકવીશમાં પણ સમાવેશ કરી લેવાય છે અને તે આ રીતે—

'અજ્ઞાન'નું ગ્રહણ કરવાથી નિદ્રાદિપંચક પણ ખેંચી શકાય છે કેમકે જ્ઞાનાવરણ, દર્શનાવરણ અને દર્શન મોહનો ઉદય અજ્ઞાનનું કારણ છે. 'ગતિ' ગ્રહણ કરવાથી શેષ નામભેદો, ગોત્ર, વેદનીય અને આયુષ્ય એ સર્વનો સમાવેશ કરી શકાય છે કેમકે આયુષ્ય, જાત્યાદિનામ, ગોત્ર અને વેદનીય એમાંથી એકનો પણ અભાવ હોય તો ગતિનો સંભવ નથી. કારણ કે એ કર્મો ભવધારણમાં કારણ છે. 'વેદ' ગ્રહણ કરવાથી હાસ્યાદિ છ પણ લઈ શકાય છે. કેમકે તે વેદોપગ્રહકારક છે અથવા કષાયના નિર્દેશમા હાસ્યાદિ નોકષાયોનો સમાવેશ થઈ શકે છે. કેમકે નોકષાયો કષાય-સહવર્તી હોય છે.

૫. પારિણામિકભાવ—જેને લઈને મૂળ વસ્તુમાં કોઈ પ્રકારનું પરાવર્તન ન થાય એવો જીવ તથા ધર્માસ્તિ-

ક્ષયાદિ દ્રવ્યોમા રહેલ જે સ્વત સિદ્ધ સ્વભાવ તે પારિણામિક ભાવ છે આત્મસ્વરૂપ જીવત્વ, અને આત્માની વિશેષસ્થિતિરૂપ ભવ્યત્વ તથા અભવ્યત્વ એ ત્રણ ભેદે પારિણામિક ભાવ છે

ઔપશમિકભાવ તે મોહનીય કર્મને વિષે જ હોય, અન્યત્ર નહિ

ક્ષાયોપશમિક ભાવ તે ચાર ઘાતિકર્મને વિષે જ હોય, જ્ઞાનાવરણીય, દર્શનાવરણીય, મોહનીય અને અતરાય એ ચાર ઘાતીકર્મ છે

બાકીના ત્રણ તે ક્ષાયિક, ઔદયિક અને પારિણામિક-ભાવ તો આઠે કર્મને વિષે હોય

ધર્માસ્તિકાયાદિ પાચ અજીવદ્રવ્ય પોતપોતાને ભાવે જ પરિણમે છે, પણ પરભાવે પરિણમતા નથી માટે તે પારિણામિક ભાવે છે એ પાચમાથી પણ પુદ્ગલ દ્રવ્યના દ્વિપ્રદેશી, ત્રિપ્રદેશી યાવત્ અનતપ્રદેશી સ્કધ,કર્મ-વર્ગણાદિક એ સર્વ ઔદયિક ભાવે હોય સ્વભાવ છાડે, ઘટે, વધે, તે માટે

જીવદ્રવ્યમા કહેલ ઉપરોક્ત પાચે ભાવોના ભેદો બધા મળીને ૫૩ થાય

સાન્નિપાતિકભાવ અને તેના ભેદો—ઉપરોક્ત ભાવોમાથી કોઈપણ એક ભાવ કરતા વધુ ભાવોનુ એકી સાથે એક જીવમા હોવાપણુ તે સાન્નિપાતિકભાવ કહેવાય છે

૪. ઔપશમિક—ક્ષાયોપશમિક—ઔદયિક—પારિણામિક (ચતુઃ સંયોગી). આ ભાંગો ઔપશમિક સમ્યક્ત્વ ધારકને અને ઔપશમિક સમ્યક્ત્વચારિત્રોભય ધારકને હોય.

૫. ક્ષાયિક—ક્ષાયોપશમિક—ઔદયિક—પારિણામિક (ચતુઃ સંયોગી). આ ભાંગા ઉપશમશ્રેણિ વગરના છદ્મસ્થ ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વધારકને અને છદ્મસ્થ ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વચારિત્રોભય ધારકને હોય છે.

ઔપશમિક સમ્યક્ત્વધારક ચારે ગતિઓમાં હોઈ શકે અને ઔપશમિક સમ્યક્ત્વચારિત્રોભયધારક કેવળ મનુષ્ય ગતિમાં જ હોય. એમ એ બધામાં ઔપશમિક—ક્ષાયોપશમિક—ઔદયિક—પારિણામિક ચતુઃસંયોગી ભાંગો ઉત્પન્ન થાય

ક્ષાયિકસમ્યક્ત્વ પણ ચારે ગતિઓમાં સંભવે એટલે દેવ, નરક અને તિર્યંચ એ ત્રણ ગતિઓમાંના ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વીઓમાં અને ઉપશમશ્રેણી વગરના અથવા અગિયારમા ગુણસ્થાનક વગરના છદ્મસ્થ ક્ષાયિકસમ્યક્ત્વી મનુષ્યો તથા ક્ષાયિકસમ્યક્ત્વચારિત્રોભયધારક છદ્મસ્થ મનુષ્યોમાં ક્ષાયિક—ક્ષાયોપશમિક—ઔદયિક અને પારિણામિક એ ચતુઃ સયોગી ભાગો પમાય છે. આમ બન્ને પ્રકારના ચતુઃ સંયોગી ભાગા ચારે ગતિઓમા પ્રાપ્ત થાય.

૬. ઔપશમિક—ક્ષાયિક—ક્ષાયોપશમિક—ઔદયિક—પારિણામિક (પંચસંયોગી) એ પંચસંયોગી ભાંગો ઉપશમશ્રેણી વાહીમાં જ પ્રાપ્ત થાય છે. પણ તે અવસ્થામાં ક્ષાયિક-

સમ્યક્ત્વ હોય તો જ એટલે ક્ષાયિક ભાવે સમ્યક્ત્વ ઔપશમિક ભાવે ચારિત્ર, ક્ષાયોપશમિક ભાવે ઇન્દ્રિયો, ઔદયિક ભાવે મનુષ્યગતિ અને પારિણામિક ભાવે જીવત્વાદિ એમ ચાર ભાવોનો સયોગ તે અગિયારમા ગુણસ્થાનકે વર્તતા ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વવતને જ હોય

આ પ્રમાણે એક દ્વિસયોગી બે ત્રિસયોગી, બે ચતુસયોગી અને એક પચસયોગી મળીને કુલ છ સન્નિપાતિક ભાગા જીવમા સભવિત હોય છે આ સભવિત છ ભાગામા (૧) ક્ષાયોપશમિક–ઔદયિક અને પરિણામિક એ ત્રિસયોગી તથા (૨) ઔપશમિક–ક્ષાયોપશમિક–ઔદયિક–પારિણામિક એ ચતુસયોગી તથા (૩) ક્ષાયિક–ક્ષાયોપશમિક–ઔદયિક–પારિણામિક એ ચતુસયોગી, એ પ્રમાણે આ ત્રણ ભાગા ચારે ગતિમા સભવી શકતા હોવાથી ચારગતિ આશ્રીને તેના બાર ભેદ અને શેષ ત્રણ ભાગા એકવિધ હોવાથી તેના ત્રણ ભેદો મળીને પદર ભેદ સન્નિપાતિક ભાવના થાય

કર્મોમા કુલભાવ—મોહનીયકર્મમા પાચે ભાવ મળે છે જ્ઞાનાવરણીય, દર્શનાવરણીય અને અતરાયમા ઉપશમ વિના ચાર ભાવો હોય કેવળજ્ઞાનાવરણીય અને કેવળદર્શનાવરણીયમા ક્ષાયોપશમિક ભાવ ન હોય જેથી ઉપશમ અને ક્ષયોપશમ વિના ત્રણ ભાવો તેમા હોય ચાર અઘાતી કર્મોમા ઔદયિક, ક્ષાયિક અને પારિણામિક એ ત્રણ ભાવો હોય. ગતિ આદિ માર્ગણાઓમા દરેકને ક્ષાયોપશમિક, ઔદયિક અને પારિણામિક એ ત્રણ ભાવો તો નિયત હોય. એ

ત્રણ ભાવો તો સૂક્ષ્મ નિગોદ સુદ્ધાં ધરાવે છે. કેમકે તેમને સ્પર્શેન્દ્રિય રૂપ ક્ષાયોપશમિકભાવ, તિર્યંચ ગતિ આદિ રૂપ ઔદયિકભાવ અને જીવતત્વાદિરૂપ પારિણામિકભાવ એમ ત્રણ ભાવો છે. આ હિસાબે કોઈપણ માર્ગણાવર્તી જીવમાં ઉપરોક્ત ત્રણ ભાવ તો અવશ્ય હોય. શેષ ક્ષાયિક તથા ઔદયિક ભાવની ભજના હોવાથી જ્યાં જ્યાં તે બે ભાવોનો સંભવ હોય ત્યાં ત્યાં પાંચ ભાવો સમજવા.

ગુણઠાણામાં ભાવો—એક જીવને સમ્યક્ત્વાદિ ૪–૫–૬–૭ આ ચાર ગુણઠાણે ત્રણ અથવા ચાર ભાવ હોય. ઔદયિક, ક્ષાયોપશમિક અને પારિણામિક તથા ક્ષાયિક અગર ઔપશમિક એમ ચાર. ત્યાં ઔદયિકે ગત્યાદિ, ક્ષાયોપશમિક ભાવે ઇંદ્રિય, અને પારિણામિકે જીવત્વ હોય. અહિ ત્રણ ભાવ હોય ત્યારે સમ્યક્ત્વ પણ ક્ષાયોપશમિક ભાવે સમજવું. પરંતુ સમ્યક્ત્વ જો ક્ષાયિક કે ઔપશમિક હોય ત્યારે ક્ષાયિક સહિત ચાર અગર ઔપશમિક સહિત ચાર ભાવ આ ચાર ગુણઠાણે હોય. સમ્યક્ત્વને લગતો ક્ષાયોપશમિક ભાવ જો અહિં ન હોય તો પણ ઇન્દ્રિયાદિ અને દેશવિરતિ કે સર્વવિરતિ પણ ક્ષાયોપશિક ભાવનું હોવાથી ક્ષાયોપશમિક ભાવ તો હોય જ છે. વળી સમગ્ર છદ્મસ્થ જીવોને પહેલાથી લઈ બારમા ગુણ-સ્થાનક સુધી ઇન્દ્રિયાદિરૂપ પણ ક્ષાયોપશમિકભાવ તો હોય જ.

નવમા અને દશમા ગુણઠાણે ચાર ભાવો હોય. અહિં ઔદયિકભાવે ગતિ આદિ, ક્ષાયોપશમિક ભાવે ઇન્દ્રિયાદિ, પારિણામિકભાવે જીવત્વાદિ એમ ત્રણ ભાવો ઉપરાંત સમ્યક્ત્વ

જો ઔપશમિક ભાવનુ હોય તો ઔપશમિક સહિત ચાર ભાવ, અને સમ્યકૃત્વ જો ક્ષાયિક ભાવનુ હોય તો ક્ષાયિક સહિત ચાર ભાવ જાણવા આ ગુણઠાણે ક્ષપકશ્રેણી કરનાર તો ક્ષાયિક સમ્યકૃત્વી જ હોય પણ ઉપશમશ્રેણિ કરનારા તો ક્ષાયિક સમ્યકૃત્વી પણ હોય અને ઔપશમિક સમ્યકૃત્વી પણ હોય વળી કેટલાકના મતે ઉપશમશ્રેણીવાળીનુ ચારિત્ર, નવમે અને દશમે ગુણઠાણે પણ ઔપશમિક ગણીએ તો તેમના મતે ક્ષાયિકસમ્યકૃત્વી ઉપશમશ્રેણીવાળીને આ બન્ને ગુણઠાણે ઔદયિક, ક્ષાયોપશમિક, પરિણામિક, ઔપશમિક અને ક્ષાયિક એ પાચ ભાવ જણાય

અગિયારમા ગુણઠાણે ચાર યા પાચ ભાવ હોય આ ગુણઠાણે ચારિત્રમોહનીયનો ઉપશમક, જો ઔપશમિક સમ્યકૃત્વી હોય તો તો ચાર ભાવ હોય અને ક્ષાયિક સમ્યકૃત્વી હોય તો પાચ ભાવ હોય

બારમા ગુણઠાણે તો ક્ષાયિક સમ્યકૃત્વી જ અને ક્ષાયિક ચારિત્રી જ હોવાથી ચાર ભાવ હોય

પહેલા, બીજા અને ત્રીજા ગુણઠાણે તો ઔદયિક, ક્ષાયોપશમિક અને પારિણામિક એ ત્રણ ભાવો જ હોય

તેરમા તથા ચૌદમા ગુણઠાણે તો ક્ષાયોપશમિક અને ઔપશમિક ભાવ બિલકુલ હોય જ નહિ. કારણ કે ત્યા તો જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્ર તથા પાચ લબ્ધિ તે ક્ષાયિક

ભાવના છે. જેથી સયોગી અને અયોગી કેવળીને ઔદયિક, ક્ષાયિક અને પારિણામિક એ ત્રણ ભાવો હોય.

હવે અનેક જીવની અપેક્ષાએ વિચારીએ તો ચોથાથી સાતમા ગુણઠાણા સુધીમાં સમ્યક્ત્વ તો ક્ષાયોપશમિક, ઔપશમિક અને ક્ષાયિક એમ ત્રણ પ્રકારનું હોઈ શકવાથી પાંચ ભાવો લાભી શકે આઠમાથી અગિયારમા ગુણઠાણા સુધીમાં તો સમ્યક્ત્વ તે ઔપશમિક અને ક્ષાયિક એમ બે પ્રકારનું જ હોવાથી તે ગુણસ્થાકવર્તીમા સમ્યક્ત્વ વિષયક ક્ષાયોપશમિક ભાવ તો ન જ હોય. પણ તે ગુણઠાણે ચારિત્ર અને ઇંદ્રિયાદિ ક્ષાયોપશમિક ભાવે હોવાથી ત્યાં પણ ભાવો તો પાચે છે. અગિયારમામા તો ઔપશમિક જ ચારિત્ર હોય છે. એટલે ત્યા ક્ષાયોપશમિક ભાવ તે ઇન્દ્રિયાદિ અંગે જ સમજવો.

ક્ષીણમોહ ગુણઠાણે ઔપશમિક ભાવ મુદ્દલ ન હોય. એટલે ત્યા ચાર જ ભાવો હોય છેલ્લા બે ગુણસ્થાનકમા તો ક્ષાયોપશમિક અને ઔપશમિક બન્ને ભાવો નહિ હોવાથી ત્રણ જ ભાવ સમજવા. આ પ્રમાણે અનેક જીવો આશ્રયી ભાવોનુ અસ્તિત્વ સમજવું.

ગુણસ્થાનોમાં ક્ષાયોપશમિક ભાવના ભેદો— પ્રથમના બે ગુણસ્થાનોમા ત્રણ અજ્ઞાન, ચક્ષુદર્શન, અચક્ષુદર્શન અને દાનાદિ પાંચ લબ્ધિ મળી દશ ભેદો હોય.

મિશ્ર ગુણસ્થાને પ્રથમનાં ત્રણ જ્ઞાન અને ત્રણ દર્શન, દાનાદિ પાચ લબ્ધિ, અને મિશ્ર સમ્યક્ત્વ એમ કુલ બાર

સે હોય એ કે આ ગુણ ાણે યથાસ્થિત વસ્તુતત્ત્વનો નિર્ણય નથી, તોપણ અહી વર્તતુ જ્ઞાન તે બિલકુલ અજ્ઞાન નહિ હોતા જ્ઞાન-અજ્ઞાન મિશ્રસ્વરૂપે હોય છે માટે તેમા મિથ્યાત્વની અધિકતા હોય ત્યારે અજ્ઞાનની બહુલતા અને સમ્યક્ત્વની અધિકતા હોય ત્યારે જ્ઞાનબાહુલ્ય વર્તે છે સિદ્ધાન્તકારે જ્ઞાનાંશ બાહુલ્યની વિવક્ષાએ મિશ્રગુણસ્થાનમા જ્ઞાનત્રય પણ માન્યુ છે વળી કર્મગ્રંથના અભિપ્રાયે મિશ્ર ગુણઠાણે અવધિદર્શન પણ નથી પરતુ સિદ્ધાન્તના અભિપ્રાયે અવધિ દર્શન છે વળી ક્ષાયોપશમિક ભાવના ભેદોમા "મિશ્ર" રૂપ સમ્યક્ત્વ ગણ્યુ નથી તો પણ જ્ઞાનત્રયને કથચિત્ માનવાથી સમ્યક્ત્વને પણ કથચિત્ માનવુ પડે જ એટલે 'કથચિત્'નુ દ્યોતન કરવા માટે મિશ્ર ગુણસ્થાનમા ક્ષાયોપશમિક ભાવના ભે૦ તરીકે મિશ્ર વિશેષણ યુક્ત સમ્યક્ત્વનો પ્રયોગ કરવામા આવ્યો છે વાસ્તવિક રીતે તો "મિશ્ર" તે સમ્યગ્દષ્ટિ અને સમ્યગ્ જ્ઞાનશાલી નથી

ચોથા અવિરતિ સમ્યગ્દૃષ્ટિ ગુણઠાણામા ક્ષાયોપશમિક ભાવના બાર ભેદો તે મિશ્ર ગુણસ્થાનની જેમ સમજવા ફરક એટલો કે 'મિશ્ર' સમ્યક્ત્વના સ્થાને અહિ ક્ષાયોપશમિક સમ્યક્ત્વ ગણવું

દેશવિરતિમા ચોથા ગુણઠાણાના ઉપરોક્ત બાર ભેદોમા દેશવિરતિનો પ્રક્ષેપ કરતા તેર ભેદો ક્ષયોપશમિક ભાવના થાય

ઉપરોક્ત તેર ભેદોમાથી દેશવિરતિને કાઢી નાખી સર્વ વિરતિ અને મનઃપર્યવજ્ઞાનનો ઉમેરો કરતા છઠ્ઠા અને સાતમા

ગુણઠાણે ચૌદ ભેદો ક્ષાયોપશમિક ભાવના થાય.

ક્ષાયોપશમિક સમ્યક્ત્વ સાતમા ગુણઠાણાથી આગળના ગુણઠાણે ન હોય. જેથી ઉપરોક્ત ચૌદ ભેદોમાંથી ક્ષાયોપશમિક સમ્યક્ત્વ ઓછું કરતાં તેર ભેદો આઠમા, નવમા અને દશમા ગુણઠાણે હોય.

ક્ષાયોપશમિક ચારિત્ર પણ દશમા ગુણઠાણાથી આગળ ન હોય. અગિઆરમે ગુણઠાણે ઔપશમિક અને બારમા ગુણઠાણે ક્ષાયિકચારિત્ર હોય, માટે ઉપરોક્ત તેર ભેદોમાંથી ક્ષાયોપશમિક ચારિત્ર ઓછું ગણતાં બાર ભેદ ક્ષાયોપશમિક ભાવના, અગિઆરમા અને બારમા ગુણઠાણે જાણવા.

તેરમા અને ચૌદમા ગુણઠાણામાં તો ક્ષાયોપશમિક ભાવ બિલકુલ હોય જ નહિ.

ગુણસ્થાનોમાં ઔદયિક ભાવના ભેદો:-મિથ્યાત્વ–ગુણઠાણે ઔદયિક ભાવના એકવીસ ભેદો પ્રાપ્ત થાય છે.

સાસ્વાદન ગુણઠાણે મિથ્યાત્વ વિના ૨૦ ભેદ પ્રાપ્ત થાય છે.

મિશ્ર ગુણસ્થાને મિથ્યાત્વ અને અજ્ઞાન વિના ૧૯ ભેદ હોય છે.

અવિરતિ સમ્યગ્દૃષ્ટિ ગુણસ્થાને પણ ઉપર મુજબ ૧૯ ભેદો હોય છે. ત્રણ વેદ, ચાર કષાય, ચાર ગતિઓ, છ લેશ્યા, અસંયમ, અને અસિદ્ધત્વ.

દેશવિરતિમાં ઉપરોક્ત ૧૯માંથી દેવગતિ અને નરકગતિ કાઢી નાંખતાં શેષ ૧૭ ભેદો ઔદયિક ભાવના હોય છે.

પ્રમત્ત ગુણઠાણે ઉપશેષ્ત મત્તરમાથી તિર્યચગતિ અને અસયમ બાદ કરતા, ત્રણ વેદ–ચાર કષાય–મનુષ્ય ગતિ–છ લેશ્યા અને અસિદ્ધત્વ એમ ૫દર ભેદો હોય છે

અપ્રમત્ત ગુણઠાણે પ્રથમની ત્રણ અશુભ લેશ્યાઓ નહિ હોવાથી ત્રણ વેદ–ચાર કષાય–મનુષ્ય ગતિ–છેલ્લી ત્રણ શુભ લેશ્યા અને અસિદ્ધત્વ એમ બાર ભેદો હોય છે

આઠમા અને નવમા ગુણઠાણામા તેજો અને પદ્મ એ બે લેશ્યા પણ નહિ હોના ત્રણ વેદ–ચાર કષાય–મનુષ્ય ગતિ–શુક્લ લેશ્યા અને અસિદ્ધત્વ એમ દશ ભેદ હોય છે

દશમા ગુણઠાણામા ત્રણ વેદ અને સજ્વલન કષાયત્રિક પણ નહિ હોવાથી સજ્વલનલોભ–શુક્લલેશ્યા–મનુષ્યગતિ–અને અસિદ્ધત્વ એમ ચાર ભેદ હોય છે

અગિઆરમા, બારમા, અને તેરમા ગુણઠાણામા સજ્વલનલોભ પણ નહિ હોવાથી શુક્લલેશ્યા–મનુષ્યગતિ અને અસિદ્ધત્વ એમ ત્રણ ભેદો હોય છે

ચૌદમા અયોગી ગુણઠાણે એકપણ લેશ્યા નહિ હોવાથી મનુષ્યગતિ અને અસિદ્ધત્વ એમ બે જ બે હોય છે

ગુણસ્થાનોમા ઔપશમિક ભાવના ભેદો — ઔપશમિક ભાવે તો સમ્યક્ત્વ અને ચારિત્ર જ હોય ચોથા ગુણઠાણા પહેલા સમ્યક્ત્વ અને ચારિત્ર નહિ જ હોવાથી પહેલા ત્રણ ગુણઠાણે ઔપશમિક ભાવ હોય જ નહિ. બારમે, તેરમે અને ચૌદમે ગુણઠાણે પણ ઔપશમિક ભાવ ન હોય.

ભેદો પારિણામિક ભાવના હોય બીજાથી બારમા ગુણઠાણા સુધીમાં જીવત્વ અને ભવ્યત્વ એ બે જ બે હોય છે છેલ્લા બે ગુણઠાણામાં કેવળ જીવત્વ એ એક ભેદ હોય આ બે ગુણઠાણે કેવળી ભગવાનો પરમાત્મપદે બીરાજે છે એટલે તેઓમાં 'ભવ્યત્વ' ન જ ગણાય

ગુણસ્થાનોમાં સાન્નિપાતિક ભાવોના ભેદો —

મિથ્યાત્વે–૩૪ ભેદો(ઔદ૦ ૨૧,ક્ષાયો૦ ૧૦ પારિ૦ ૩)

સાસ્વા ને–૩૨ ભેદો (ઔદ૦ ૨૦, ક્ષાયો૦ ૧૦,પારિ૦૨)

મિશ્રે–૩૩ ભેદો ઔદ૦ ૧૯, ક્ષાયો૦ ૧૨, પારિ૦ ૨)

અવિરતિ સમ્યગ્દૃષ્ટિએ–૩૫ ભેદો. (ઔદ૦ ૧૯, ક્ષાયો૦ ૧૨, પારિ૦ ૨, ઔપશમિક–૧, ક્ષાયિકનો–૧)

દેશવિરતિ ગુણસ્થાને–૩૪ ભેદો (ઔદ૦ ૧૭, ક્ષાયો૦ ૧૩, ઔપશમિકનો ૧, ક્ષાયિકનો ૧, પારિ૦ ૨)

પ્રમત્ત ગુણસ્થાનમા–૩૩ ભેદો (ઔદ૦ ૧૫, ક્ષાયો૦ ૧૪, ઔપશમિકનો ૧, ક્ષાયિકનો ૧, પારિણામિકના ૨)

અપ્રમત્તગુણસ્થાનમા—૩૦ ભેદો (ઔદ૦ ૧૨, ક્ષાયો૦ ૧૪, ઔપશમિકનો ૧, ક્ષાયિકનો ૧, પારિણામિકના ૨)

અપૂર્વકરણ ગુણસ્થાનમા—૨૭ ભેદો (ઔદ૦ ૧૦, ક્ષાયો૦ ૧૩, ઔપશમિકનો ૧, ક્ષાયિકનો ૧, પારિણામિકના ૨)

અનિવૃત્તિ ગુણસ્થાનમાં—૨૭ ભેદો. (ઔદ૦ ૧૦, ક્ષાયો૦ ૧૩, ઔપશમિકનો ૧, ક્ષાયિકનો ૧, પારિણામિકના ૨.)

સૂક્ષ્મ સંપરાય ગુણસ્થાનમાં—૨૧ ભેદો. (ઔદ૦ ૪, ક્ષાયો૦ ૧૩, ઔપશમિકનો ૧, ક્ષાયિકનો ૧, પરિણામિકના બે.)

ઉપશાન્તમોહ ગુણસ્થાનમાં—૨૦ ભેદો. (ઔદ૦ ૩, ક્ષા૦ ૧૨, ઔપશમિકના બે, ક્ષાયિકનો ૧, પારિણામિકના બે.)

ક્ષીણમોહ ગુણસ્થાનમાં—૧૯ ભેદ. (ઔદ૦ ૩, ક્ષાયો૦ ૧૨, ક્ષાયિકના–બે, પારિણામિકના–બે)

સયોગી કેવળી ગુણઠાણામાં—૧૩ ભેદ. (ઔદ૦ ૩, ક્ષાયિકના ૯, પારિણામિકનો ૧.)

અયોગી કેવળી ગુણઠાણામા—૧૨ ભેદ. (ઔદ૦ ૨, ક્ષાયિકના ૯, પારિણામિકનો ૧.)

આમાં નવમા–દશમા ગુણસ્થાનોમાં ઔપશમિક ચારિત્ર માનીએ તો ત્યાં ઔપશમિકભાવના બે ભેદ, અન્યથા એક ભેદ સમજવો.

ભાવોમાં ચતુર્ભંગી—ઔપશમિક આદિ ભાવોનો સાદિ–સાન્ત, સાદિ–અનન્ત, અનાદિ–સાન્ત, અને અનાદિ–અનંત એમ ચાર ભાંગા પૂર્વક વિચાર કરવાથી જીવને કર્તવ્ય અને અકર્તવ્યનો ખ્યાલ પેદા થાય છે.

ઔપશમિક સમ્યક્ત્વ અને ઔપશમિક ચારિત્ર એ ઔપશમિક ભાવના બન્ને ભેદો સાદિ-સાન્ત છે અન્તિમ દિનુ સમ્યક્ત્વ તથા ચારિત્ર તો મોહના ક્ષયથી જ પ્રગટ થતુ હોવાથી તે સમ્યક્ત્વ તથા ચારિત્રને અનંત કહેવાય મોહના ઉપશમથી પ્રગટ થતુ સમ્યક્ત્વ અને ચારિત્ર તો અન્તે પડનારા જ હોઈ સાદિ-સાન્ત ભાગે જ હોય

ક્ષાયિક ભાવના તમામ ભેદો સાદિ-અનન્ત છે તે પ્રાપ્ત થયા પછી તેમાથી પડવાનો સભવ જ નથી.

ક્ષાયોપશમિક ભાવમા મતિજ્ઞાન-શ્રુતજ્ઞાન-અવધિજ્ઞાન અને મનપર્યવજ્ઞાન એ ચાર જ્ઞાનો સાદિ-સાન્ત ભાગે છે સમ્યગ્દર્શનનો ઉદય થતા તે સાદિ ગણાય, અને ત્યારબાદ મિથ્યાત્વનો ઉદય થતા અથવા તો કેવળજ્ઞાન પ્રગટ થતા સાન્ત ગણાય મતિઅજ્ઞાન-શ્રુતઅજ્ઞાન અને અચક્ષુ દર્શન એ ત્રણે, ભવ્યને આશ્રીને અનાદિ-સાન્ત અને અભવ્યોને આશ્રીને અનાદિ-અનન્ત છે વિભગજ્ઞાન, અવધિદર્શન, ચક્ષુદર્શન, દાનાદિ પાચ લબ્ધિ, દેશસયમ તથા સર્વસયમ અને સમ્યક્ત્વ એ અગિયાર ક્ષાયોપશમિક ભાવો સાદિ-સાન્ત છે આમ, ક્ષાયોપશમિક ભાવમા સાદિ-સાન્ત, અનાદિ-સાન્ત અને અનાદિ-અનન્ત એમ ત્રણ ભાગા ઘટે

ઔદયિક ભાવમા 'ગતિ' તે સાદિ-સાન્ત છે અને શેષ સત્તર, ભવ્યની અપેક્ષાએ અનાદિ-સાન્ત અને અભવ્યની અપેક્ષાએ અનાદિ-અનન્ત છે એટલે ઔદયિક ભાવમા અનાદિ

–અનન્ત, સાદિ–સાન્ત અને અનાદિ–અસાન્ત એ ત્રણ ભાંગા હોય.

પારિણામિક ભાવમાં જીવત્વ અને અભવ્યત્વ એ બે અનાદિ–અનંત છે અને ભવ્યત્વ તે અનાદિ–સાન્ત છે. કારણ કે ભવ્યત્વની અવધિ બારમા ગુણસ્થાન સુધી જ છે.

ઉપશમ અને ક્ષયોપશમની સમજ

કર્મનો ઉદય, ક્ષયોપશમ અને ક્ષયથી પ્રાપ્ત થતી જીવની અવસ્થાને અનુક્રમે ઔદયિકાદિ ભાવસ્વરૂપે કહી. તેમાં કર્મનો ઉદય અને ક્ષય તો સમજી શકાય છે. પરંતુ કર્મનો ક્ષયોપશમ અને ઉપશમ એટલે શું ? તેની સ્પષ્ટ સમજ આ પ્રમાણે છે.

કર્મનો ઉપશમ એટલે શું ? મોહનીયકર્મ સત્તામાં હોવા છતાં તેના રસોદય અને પ્રદેશોદય એ બન્નેના વર્તતા અભાવને મોહનીયકર્મનો ઉપશમ કહેવાય છે. અહિં સ્વ-સ્વરૂપે વર્ત્તતા કર્મોદયને રસોદય અને અન્ય પ્રકૃત્તિમા સંક્રમણ પામી પરસ્વરૂપે વર્ત્તતા કર્મોદયને પ્રદેશોદય કહેવાય છે.

કર્મનો ક્ષયોપશમ એટલે શું ? ચારે ઘાતી કર્મના ઉદય સમયે સર્વઘાતી પ્રકૃત્તિમાં રસોદય નહિં વર્તતાં પ્રદેશોદય વર્તે તેને સર્વઘાતી પ્રકૃત્તિનો ક્ષયોપશમ કહેવાય છે. અને દેશઘાતી પ્રકૃતિઓમાં તે કર્મ જેવા તીવ્રરસે (સર્વ-ઘાતી રૂપે) બંધાયું હોય, તેવા તીવ્રરસે ઉદયમાં ન આવતાં અતિમંદરસરૂપે (એટલે દેશઘાતી રસરૂપે) થઈ ઉદયમાં આવે

તે દેશઘાતી પ્રકૃત્તિનો ક્ષયોપશમ કહેવાય છે અહિ સર્વ ઘાતી પ્રકૃત્તિઓમા જે પ્રદેશોદય કહ્યા છે, તે પ્રદેશોદયનો અર્થ "સર્વથા રસરહિત કર્મપ્રદેશોનો ઉદય" એમ નથી પરંતુ બધાયેલુ કર્મ તે પોતાના સ્વભાવે ઉદયમા આવે તે રસોદય અથવા વિપાકોદય કહેવાય. અને સ્વસ્વરૂપે ઉદયમા નહિ આવતા ઉદયવર્ત્તી પર પ્રકૃતિમા સક્રમીને પરપ્રકૃતિ રૂપે ઉદયમા આવે ત્યારે પ્રદેશોદય કહેવાય છે

કર્મના ક્ષયોપશમથી જીવમા ઉત્પન્ન થયેલા ક્ષયોપશમ ભાવ અઢાર છે તેમા ક્યા કયો ભાવ, કઈ કઈ કર્મપ્રકૃતિના ક્ષયોપશમથી ઉત્પન્ન થાય છે, તે હકિકત નીચે મુજબ છે

મતિજ્ઞાનાદિ-૪ તે મતિજ્ઞાનાવરણીયાદિ ચાર કર્મના ક્ષયોપશમથી વર્તે છે

મતિઅજ્ઞાનાદિ-૩ તે પણ મતિજ્ઞાનાવરણીયાદિ ત્રણ કર્મના ક્ષયોપશમથી વર્તે છે

ચક્ષુદર્શનાદિ-૩ તે ચક્ષુદર્શનાવરણીયાદિ ત્રણ કર્મના ક્ષયોપશમથી વર્તે છે

દાનાદિ લબ્ધિ ૫ ચક્ર—તે દાનાન્તરાયાદિક કર્મના ક્ષયોપશમથી વર્તે છે

સમ્યક્ત્વ—તે અનતાનુબધિ કષાય અને દર્શન-મોહનીય (મિથ્યાત્વમોહનીય) કર્મના ક્ષયોપશમથી વર્તે છે

દેશવિરતિ—અપ્રત્યાખ્યાની ચાર કષાયના ક્ષયોપ

શમથી વર્તે છે. અગર તો દર્શનમોહનીય અને પહેલા આઠ કષાયના ક્ષયોપશમથી વર્તે છે, એમ પણ કહી શકાય. તત્ત્વાર્થરાજવાર્તિકમાં દેશવિરતિનો ક્ષયોપશમ ભાવ તે અનંતાનુબંધી અને અપ્રત્યાખ્યાની કષાય અષ્ટકના ક્ષયોપશમથી, પ્રત્યાખ્યાની તથા સંજ્વલન કષાય અષ્ટકના ઉદયથી, અને નવનોકષાયના યથાસંભવ ઉદયથી કહ્યો છે.

સર્વવિરતિ—તે દર્શનમોહનીય તથા પહેલા બાર કષાયના ક્ષયોપશમથી વર્તે છે તત્ત્વાર્થરાજવાર્તિકમાં સર્વવિરતિનો ક્ષયોપશમભાવ પહેલા બાર કષાયના યથાસંભવ ઉદયથી કહ્યો છે. આ પ્રમાણે જીવમાં વર્તતા ક્ષયોપશમ ભાવના અઢાર ભેદો અંગે ઉપર મુજબ કર્મપ્રકૃત્તિઓનો ક્ષયોપશમ સમજવો અહિં કર્મપ્રકૃતિઓના ક્ષયોપશમ સમયે જે પ્રકૃતિઓના રસ સ્પર્દ્ધકોમાથી સર્વઘાતીપણુ ટળી જઈ દેશઘાતી સ્વરૂપે ઉદય વર્તે છે, તેને **ઉદયાનુવિદ્ધ ક્ષયોપશમ** કહેવાય છે. આ ક્ષયોપશમમાં ઉદય તો સ્વ-સ્વરૂપે જ હોય છે.

જે પ્રકૃતિઓ રસ સ્પર્દ્ધકોમાંના સર્વઘાતીપણાને દેશઘાતી સ્વરૂપે પલટાવીને સ્વસ્વરૂપે ઉદયમાં નહિ વર્તતાં પર-સ્વરૂપે ઉદયમાં વર્તે અર્થાત્ પ્રદેશોદય સ્વરૂપે ઉદયમાં વર્તે તેને **શુદ્ધ ક્ષયોપશમ** કહેવાય છે. આ રીતે કર્મપ્રકૃતિઓનો ક્ષયોપશમ બે રીતે હોય છે.

ઘાતી (દેશઘાતી અને સર્વઘાતી) પ્રકૃતિઓના રસ-

સ્પર્દ્ધકો બંધ સમયે અશ્રેણીગત જીવને તો સર્વઘાતી બંધાય છે તેમા સવઘાતી પ્રકૃતિઓનો ઉદય તો સવઘાતી પણે જ વર્તે છે દેશઘાતી પ્રકૃતિઓમા કેટલીક પ્રકૃતિઓના ઉદય સમયે તે પ્રકૃતિઓના રસસ્પર્દ્ધકો સવઘાતીપણુ છોડી દઈ દેશઘાતીપણે જ ઉદયમા આવે છે અને કેટલીક દેશઘાતી પ્રકૃતિઓનો રસોદય, સર્વઘાતીપણે પણ ઉદયમા આવે છે અને દેશઘાતીપણે પણ ઉદયમા આવે છે આ રીતે બન્ને પ્રકારમાથી જ્યારે દેશઘાતીપણે રસસ્પર્દ્ધકોનો ઉદય વર્તતો હોય ત્યારે તે પ્રકૃતિના ઉદયે અવરાતો આત્મગુણ દેશથી જ અવરાય છે અને સવઘાતી રસસ્પર્દ્ધકોનો ઉદય વર્તતો હોય ત્યારે તે પ્રકૃતિના ઉદયે અવરાતો આત્મગુણ સવથી અવરાય છે

મતિજ્ઞાનાવરણીય, શ્રુતજ્ઞાનાવરણીય, ચક્ષુદર્શનાવરણીય અચક્ષુદર્શનાવરણીય અને પાચ અતરાય એમ નવપ્રકૃતિઓના ઉદય સમયે તેના રસસ્પર્દ્ધકો દેશઘાતીપણે જ ઉદયમા વર્તે છે, એટલે તે પ્રકૃતિના ઉદયે અવરાતા આત્મગુણનુ ન્યુના ધિકપણે પણ પ્રગટપણુ તો અવશ્ય હોય છે

અવધિજ્ઞાનાવરણીય, અવધિદર્શનાવરણીય, મનપર્યવજ્ઞાનાવરણીય, એ ત્રણ પ્રકૃતિઓના ઉદયમા તેના રસસ્પર્દ્ધકો જ્યારે સવઘાતીપણે ઉદયમા વર્તતા હોય ત્યારે અવધિજ્ઞાન, અવધિદર્શન અને મનપર્યવજ્ઞાન એ ત્રણે ગુણ બિલકુલ અવરાઈ ગયેલા હોય છે પરંતુ રસસ્પર્દ્ધકો જ્યારે

દેશઘાતીપણે ઉદયમાં વર્તતા હોય ત્યારે અવધિજ્ઞાન, અવધિ-દર્શન અને મનઃપર્યવજ્ઞાન એ ત્રણે ગુણો ન્યૂનાધિકપણે પણ પ્રગટપણે આત્મામાં અવશ્ય વર્તતા હોય છે. આવી રીતે ઘાતી પ્રકૃતિઓના રસસ્પર્દ્ધકોનું દેશઘાતીપણે ઉદયમાં વર્તવું તેને **ઉદયાનુવિદ્ધ ક્ષયોપશમ** કહેવાય છે. અહિં તે પ્રકૃતિ-ઓનો વિપાકોદય છે.

પ્રથમના બાર કષાય અને મિથ્યાત્વ મોહનીય કર્મના વિપાકોદયમાં અર્થાત્ સ્વસ્વરૂપે વર્તતા ઉદયમાં તો તેના રસસ્પર્દ્ધકો સર્વઘાતીપણે જ ઉદયમાં વર્તે છે. પરંતુ આ કર્મોનાં દલિકો અન્ય પ્રકૃતિમાં સંક્રમી સ્વસ્વરૂપે ઉદયમાં નહિં વર્તતાં પરસ્વરૂપે ઉદયમાં વર્તે છે, ત્યારે તે ઉદયને પ્રદેશોદય કહેવાય છે. આ પ્રદેશોદયને શુદ્ધ ક્ષયોપશમ કહેવાય છે. અહિં તે પ્રકૃતિનું સ્વસ્વરૂપ ટળી જવાથી તે પ્રકૃતિવડે અવરાએલ ગુણ, આવરણરહિત બને છે.

કેવળજ્ઞાનાવરણીય અને કેવળદર્શનાવરણીય પ્રકૃતિઓના ઉદય સમયે તેના રસસ્પર્ધકો તે સર્વઘાતીપણે જ ઉદયમાં વર્તે છે અને તેનો ઉદય સદા સ્વસ્વરૂપે જ એટલે વિપા-કોદયસ્વરૂપે જ હોય છે. પ્રદેશોદય રૂપે હોઈ શકતો જ નથી.

સંજ્વલન ચાર કષાય અને નવનોકષાય તો વિપા-કોદય સહિતપણે, અને વિપાકોદય રહિતપણે અર્થાત્ પ્રદેશોદયપણે પણ ક્ષયોપશમવાળા હોઈ શકે છે, માટે તેમાં **ઉદયાનુવિદ્ધક્ષયોપશમ** અને **શુદ્ધક્ષયોપશમ** એમ બન્ને પ્રકારે ક્ષયોપશમ વર્તી શકે છે.

આ ભાવપચકનુ સ્વરૂપ સમજ્યા પછી જ આત્માને ખાત્રી થાય કે આત્માની વિશુદ્ધતા તો ક્ષાયિકભાવમા છે ઔદયિક, ઔપશમિક અને ક્ષાયોપશમિક ભાવવાળી ... ના તે કમના બધનવાળી દશા છે અને કર્મબધિત ... તે તો વિભાવદશા છે પારિણામિક ભાવની વસ્તુઓ સ્વભાવસિદ્ધ હોવાથી જીવને સુખ દુ ખના સયોગોમા ભાવ અગે કઈ સબધ નથી

આ પ્રમાણે સસારી જીવોને આત્મવિકાસના પ્રારભ સ્થાન, અને પૂર્ણતાના સ્વરૂપને સમજવા માટે આ ...પચકનુ સ્વરૂપ જાણવું-વિચારવું તે અયત જરૂરી છે

આપણે એક એવી સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરવી છે કે જેથી ...પણને આ સસારના સર્વ બધનોમાથી મુક્તિ મળે ...રૂ જ નહિ પણ સમગ્ર મોહ ઉપર અધિપત્ય મળે

પ્રકૃતિના પાશમાથી મુક્તિ એ નકારાત્મક, અભાવાત્મક ... છે પરતુ તે લક્ષ્ય સિદ્ધ કરવા માટે મોહના ...ત્ર ... સપૂર્ણ વચસ્વ આવશ્યક છે જ્યા સુધી આપણા ...નનો કોઈપણ અશ પ્રકૃતિના પરિબળોને આધીન છે, ત્યાસુધી આપણે સવાગણ પૂર્ણતા પ્રાપ્ત કરી છે, ... કહી શકાય જ નહિ, એ પ્રકૃતિના પરિબળોની પરાધી... ...આથી છૂટી આત્માની અનત શક્તિઓને પ્રગટ કરવા ઉપશમ-ક્ષયોપશમ અને ક્ષાયિક ભાવસ્વરૂપ પુરૂષાર્થ ...નો હોવો જોઈએ, એ નક્કર સત્ય છે

વિવિધ સંજ્ઞાધારક પ્રકૃતિઓની સબળતા તે મોહની સબળતાના જ આધારે હોઈ મનુષ્યે પોતે મોહથી વર્તતા ઔદયિક ભાવમાંથી અર્થાત્ રાગ-દ્વેષમાંથી મુક્ત બની રહેવા પ્રયત્નશીલ બનવું જોઈએ. આ ઔદયિકભાવથી મુક્ત બનવાની સફલતા તે ઉપશમ-ક્ષયોપશમ અને ક્ષાયિક ભાવને જ અવલંબીને છે.

મોહથી વર્તતા ઔદયિક ભાવમાં આત્માનું અધઃપતન છે. જ્યારે મોહના પાશમાંથી સર્વથા મુક્ત બનવાથી પ્રાપ્ત ક્ષાયિકભાવમાં આત્મોત્ક્રાન્તિની પરાકાષ્ટા છે. પરંતુ આત્મોત્ક્રાન્તિની તે પરાકાષ્ટાના શિખરે પહોંચાડનાર પૂર્વની ભૂમિકા સ્વરૂપ તો ઉપશમ અને ક્ષયોપશમ ભાવો છે. આ ભાવો તે આત્માના અભ્યંતર પુરૂષાર્થ સ્વરૂપ હોઈ તેને ઉપયોગધર્મ તરીકે ઓળખાવી શકાય. જ્યારે તે ઉપયોગધર્મને અનુરૂપ વર્તતી માનસિક-વાચિક અને કાયિક પ્રવૃત્તિને યોગધર્મરૂપે ઓળખાવી શકાય. યોગધર્મ એ ઉપયોગધર્મની પ્રાપ્તિનું નિમિત્ત કારણ છે,

ઉપયોગ ધર્મ તો સર્વ આત્માઓ માટે એક સરખો જ હોઈ શકે. પરંતુ યોગધર્મ સર્વના માટે એક જ પ્રકારનો હોઈ શકે નહિં. ઉપાધ્યાયજી શ્રી યશોવિજયજી મહારાજે નવપદની પૂજામાં કહ્યું છે કે "યોગ અસંખ્ય કહ્યા તિહાં નવપદ મુખ્ય તે જાણો રે." એ ઉક્તિ અનુસાર સુદેવ-સુગુરૂ અને દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્ર તથા તપરૂપ ધર્મ, એ ત્રિવેણીની આરાધના રૂપ યોગધર્મ જ મુખ્ય છે. જેથી

ઉપયોગ ધર્મના સાધ્યને પ્રાપ્ત કરવામાં [illegible] ધર્મની આરાધના સ્વરૂપ યા ધર્મના [illegible] ઉદ્દેશમાંથી પ્રત્યેક મનુષ્યે પોતાની અનુકૂળતાનુસાર [illegible] નિર્ણય કરવો જોઈએ

પ્રત્યેક મનુષ્ય તેના પૂર્વજન્માના [illegible] સમાન [illegible] ખાસ પ્રકૃતિઓ જન્મે ત્યારે હોય છે [illegible] સ્થિતિની [illegible] જન્મની [illegible] બની [illegible] થાય છે આ [illegible] માનવના [illegible] પ્રત્યેક મનુષ્ય આ બધા [illegible] પોતાપણું-સ્વત્વ, અનુકૂળતાની [illegible] યા ધર્મની પ્રવૃત્તિના પ્રકાર [illegible] પોતાનો સ્વતંત્ર [illegible] ધર્મની [illegible] હાલ ઉપર [illegible] તે માર્ગને પોતાના જીવનના પહેલાં અપનાવવા [illegible]

સર્વ મનુષ્યો ભિન્ન ભિન્ન ભૂમિકાઓ [illegible] સ્થિત થયેલા હોય છે તથા એકની સાધના પદ્ધતિ [illegible] કદાચ ન આવે એમ પણ બને [illegible] વિવિધ યોગધર્મો સર્વ [illegible] સ્થિતિમાં છે, તેમાંથી [illegible] પોતાના વિચાર [illegible] પોતાની [illegible] બળજબરીથી યોગધર્મ [illegible] પોતાના [illegible] પ્રયત્ન [illegible] સાધનાનો પ્રકાર બીજા ઉપર લાદવાના [illegible] માનવજાતિની ઉન્નતિ [illegible] મૂર્ખતા છે આમ કરવાથી [illegible]

બદલે અવનતિ થાય છે. આધ્યાત્મિક વિકાસમાં પ્રત્યેક મનુષ્યે પોતાનાજ ગુરૂ બનવું જોઈએ. અંતઃપ્રેરણા પ્રમાણે આપણને જે માર્ગ અનુકુળ લાગે તે જ ગ્રહણ કરવો જોઈએ. બહારની સહાયનો આવશ્યકતા પ્રમાણે સ્વીકાર કરવાની સાથે સહિષ્ણુતાપણ કેળવવી જોઈએ. અર્થાત્ અન્ય માર્ગો માટે આદરભાવ પણ કેળવવો જોઈએ. એ રીતે આત્મોન્નતિના માર્ગમા પ્રત્યેક જીવો આગળ વધે એજ શુભેચ્છા.

